

1950-1960

TARIMSAL KAPİTALİZMİN SANCAĞI ALTINDA

Gökhan Atılğan

DP'nin 1957 seçim propagandası için hazırladığı yayının ön sayfası... Aslında, DP'nin bütün mantığını anlatan bir kompozisyon, diyebiliriz buna. Arkada bir araya gelen minare ile fabrika bacası ortada tarımsal makinelerle birleşerek DP'nin gelenek ve İslamla bezenmiş tarımsal merkezli kapitalizm mantığına gönderme yapıyor. Önde ve ön planda Türkiye burjuvazisinin temsilcilerinden Celal Bayar ile toprak beylerinin temsilcilerinden Adnan Menderes yan yana gelip siyasal bir güç oluşturuyor. Onların temsil ettikleri sınıf adına liderlik ettikleri işçi, köylü ve kentli emekçiler de partinin baş harflerinin altında 'millet' temasıyla birleştiriliyor.

'Güdümlü Bir Demokrasi', 'Otoriter Bir Hürriyet'

Demokrat Parti (DP) dönemi (Mayıs 1950-Mayıs 1960), tarım, ticaret ve topraktaki hâkim sınıfların bürokrasiyi dışlayarak iktidar bloğunu yeniden kurma girişimiydi. Bu girişim, sosyal haktan, sendikadan, grevden, mahrum, Milli Koruma Kanunu gibi uygulamalarla fakirliğe ve açlığa mahkûm işçi sınıfını... kırlarda ağır vergilerden, hep böğürlerinde hissettikleri jandarma dipçiğinden, ağalığın getirdiği bin bir türlü esaretten bitkin ırgatları, az topraklı köylüleri ve küçük üreticileri DP'nin sancağı altında toplayarak başarılı oldu. DP ve destekçileri için CHP ruhsuz, köksüz, nemrut, hantal, ceberut ve halkın değerlerine yabancı bir iktidarı temsil ediyordu.

Büyük devletlerin Türkiye'ye dünya ekonomisi içinde vermek istedikleri konumla Türkiye hâkim sınıflarının kendi içsel dengelerinin çakışmış ve bunun siyasal koşulları için imkânlar yeterince birikmişti. Bunun yarattığı atmosferde büyük toprak sahipleri ile ticaret burjuvazisi, ekonominin bütünü tarımsal bir kapitalizme göre örgütlerken 'demirkırat' sırtında tırıs bir yürüyüşle başladıkları uzun yolu sonsuza kadar dörtlüle koşabileceklerini düşünüyorlardı, belki. Gelgelelim elverişli koşulların ağır ağır dağılmasına paralel topuk çalmalar, yetiştirmeler ve sürçmelerin peş peşe gelişiyle tökezleye tökezleye ilerleyen bir yürüyüşü bu. Demirkırat tökezledikçe sırtında tarımsal kapitalizmin sancağını taşıyan süvari, demokrasi oyununu atalarından öğrendiği cirit oyununa dönüştürüp süngüsü ve mızrağını kendini alkışlamayan herkese fırlatmaya başladığında nalın fırlayan pahasından muzdarip fakir köylüler, grev vaadi karşılanmadığı gibi örgütlerinin peş peşe kapatılmasına öfkelenen işçiler, aşağılanan aydınlar, iteklenen memurlar, itibar yitimine uğrayan subaylar ve çarklarını istedikleri hızda döndüremeyen sanayiciler yüzlerini dönebilecekleri yeni bir yön ve altında toplanacakları yeni bir bayrak arayışına giriştiler. Ancak azınlıklar ve devlet kudretinden yoksundular. Bay-

¹ Başlıktaki ironik çelişki, Muammer Aksoy'dan. Aksoy, *Partizan Radyo ve D.P.* adlı kitabında hürriyet ve demokrasi havarisi olarak kurulan, iktidara gelince hürriyetleri gölgeleyen bütün sınırları derhal kaldıracağını, antidemokratik kanunları en geç bir ay içinde "sonbahar yaprakları gibi yere sereceğini" vaat eden, buna karşılık iktidara geldikten sonra olan hürriyetleri de kısıt ve demokrasiyi kendi vesayeti altına alan DP'nin 'güdümlü bir demokrasi', 'otoriter bir hürriyet' nizamı yarattığını belirtiyor. Muammer Aksoy, *Partizan Radyo ve D.P.* (Ankara: Forum, 1960), 4. Aksoy'un bu tanımlaması, DP'nin siyasal söylemindeki demagojik yönün icraatlarının üst örtüsü olduğunu ima etmesi ve güdümlülüğü demokrasi diye, otoriterliği hürriyet diye göstermeyi başarmasının onun iktidaryıllarının sırrı olduğunu vurgulaması bakımından anlamlıdır ve bu yüzden bölümün başlığı olarak seçilmiştir.

raklarını göndere çekebilmek için önce orada hırçınca dalgalanan sancağın inmesi gerekiyordu, güçleri ise buna yetmiyordu. Bu dengesizlik ortamında sanki kahramanmışçasına çıkagelen subaylar, o sancağı göndere çekenleri birer demokrasi kahramanı yaparak tarımsal kapitalizmin sancağını indirdiler.

İşte bu yüzden, DP dönemi Türkiye siyasal hayatının çözümlenmesi ve değerlendirilmesi en zor, en hassas uğraklardan biri oldu. DP hükümetinin başbakanı, dışişleri ve maliye bakanları dönemin sonundaki hükümet darbesinin ardından idam edilerek öldürüldü. Pek çok parti yöneticisi ve üyesi de yargılanıp cezalandırıldı. Bu durum, DP liderlerinin birer demokrasi kahramanı gibi görülmesine ve DP döneminin de Türkiye'de demokrasinin altın çağı olarak algılanmasına zemin oluşturdu. Böylelikle dönemin eleştirel bir biçimde çözümlenmesi, Türkiye siyasal tarihinde yerli yerine oturtulması güçleşti. Öyle ki; DP dönemine eleştirel bir biçimde bakmak, 27 Mayıs Askeri Darbesi'ni onaylamakla eş anlamlı sayıldı. Bazı durumlarda da tersi oldu; DP döneminin bazı olumlu yanlarına işaret etmek, bu partinin ham demokrasi anlayışını savunmak anlamına geliyormuş gibi yorumlandı. Gelgelelim bir askeri darbeyle devrilmiş olması, liderlerinin en ağır şekilde cezalandırılması DP dönemini sırf bu yüzden Türkiye'de demokrasinin parlak bir dönemi, liderlerini de demokrasi kahramanı olarak sembolleştirmeye yetmez.

DP'nin iktidara gelişini açıklamak üzere birbirinden farklı yorumlar geliştirilmiştir. Kimi yazarlar bunu, bir 'karşı-devrim', kimileri ise 'devrim' olarak tanımlamışlardır. O nedenle öncelikle, bu tartışma üzerinde kısaca durmak yararlı olacaktır.

Türkiye'de Kemalist ya da sol-Kemalist olarak adlandırılan bazı yazarlar ya da akımlar, DP'nin iktidara gelişini Kemalist devrime karşı bir darbe olarak yorumlama eğilimindedirler. Bu eğilime göre; DP iktidarı döneminde ulusal bağımsızlık, laiklik ve Kemalist devrimler konusunda taviz verildi ve böylelikle devrim durduruldu ya da yarıda bırakılmış oldu. Bu nedenle de DP iktidarı bir 'karşı-devrim'di. Bu, aynı zamanda, 'milliyetçi devrimci kadro'nun iktidardan indirilerek, bey, ağa, tefeci ve komprador kapitalistlerin iktidara yerleşmesi anlamına geldiği için de bir 'karşı-devrim'di. Bu tezin belirgin ve öncü savunucularından birisi Doğan Avcıoğlu'ydü.² Beri yandan, DP'nin iktidara gelişini bir halk devrimi olarak niteleyen liberal ve muhafazakâr siyasi yorumcular da vardır. Bu yorumculara göre DP'nin iktidara gelmesi, 'halkın ayağa kalkışı', kendisine karşı güçleri siyasi iktidardan söküp atma girişimiydi ve bu yüzden de bir 'devrim' niteliği taşıyordu. Bu görüşün ilk ve en önemli savunucularından birisi Ali Fuad Başgil'di.³ Şerif Mardin, DP iktidarını daha sonra birçok başka yazar tarafından paylaşılacak olan 'merkez-çevre' kavramları ekseninde çözümlenmiştir. Buna göre; DP'nin iktidara gelişi, seçilmiş çevre ya da kenar temsilcilerinin bürokratik merkezi egemenliği altına alması ya da alma girişimiydi.⁴ DP'nin iktidara gelişiyle İsmet İnönü'nün II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlattığı siyasi çizginin içeride ve dışarıda aynen sürdürüldüğünü, bu bakımdan değişen hiçbir şey olmadığını ileri süren yorumculara da rastlanır.⁵

² Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın* (Ankara: Bilgi, 1968).

³ Ali Fuad Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, çev. M. Ali Sebük ve I. Hakkı Akın (İstanbul: Yağmur, 1966), 74.

⁴ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler I* (İstanbul: İletişim, 2000), 67.

⁵ Sinan Yıldırım bu konudaki değerlendirmelere işaret eder ve özetler: Sinan Yıldırım, "Demokrat Parti ve Dönemi: Sol Tarih yazımında 'Kayıp Zamanın İzinde'", *Praksis*, 18 (2008), 23-42.

DP iktidarının bir devrim mi, karşı devrim mi yoksa herhangi bir nitelemeyi hak etmeyecek basit bir hükümet değişikliği mi olduğunu saptamak, sorunun hangi ölçütlerle tartışıldığına bağlı olarak değişecektir. Bize göre, olan ne devrimdir ne karşı devrim ne de hiçbir değişim olmadığı söylenebilir. Aşağıda açıklayacağımız gibi DP, ticaret burjuvazisi ve toprak ağalarının Kemalist devrimin kurduğu tarihsel bloku, geleneksel cumhuriyet bürokrasisini dışlayarak yeniden inşa etme girişimiydi. Şimdilik yapacağımız bir hatırlatma bu konuda fikir verici olabilir: Türkiye'nin en büyük özel örgütü olarak bilinegelen İş Bankası'nın kurucu ve yöneticisi, onlarca sanayi şirketi, banka ve sigorta şirketinin kurucusu ve ortağı olan Celal Bayar⁶, büyük tüccarların en muteber sözcüsüyüdü. Adnan Menderes ise zamanın Türkiye'sinin en büyük toprak beylerinden birisiydi. Menderes'in Aydın'daki Çakırbeyli Çiftliği II. Dünya Savaşı'ndan çok önce ücretli işçiler tarafından işlenmeye başlamış ve kapitalistleşmişti. DP'nin biri büyük ticari çıkarların ve öteki de büyük toprak sahiplerinin sözcülüğünü üstlenen iki siyasetçi tarafından kurulmuş olması bir rastlantı değildi. Sıradan köylülerin 'demokrasi' sözcüğünü telaffuz edemedikleri için 'Demirkırat' dedikleri DP'nin bu iki süvarisi, gerek muhalefet yıllarında gerekse de iktidaryıllarında (aşağıda kavramsal olarak açıklayacağımız) bürokratik burjuvaziye karşı kıran kırana bir siyasi mücadele yürüttüler ve bu mücadelelerinde de büyük emekçi kitleleri örgütlemeyi bildiler.

Bu bölümde önce DP döneminin iktisadi gelişmelerinin ana hatlarına bakacağız. Bu bize, DP'nin üretici güçleri nasıl ve ne denli geliştirmeyi dendiği hakkında fikir verecek. Ardından dönemin toplumsal sınıflarının durumu ve ilişkilerini göreceğiz. Bu da bize siyasal gelişmelerin temellerini kavramamız için yardım edecek. Siyasal gelişmeleri ise DP'nin hegemonyayı nasıl tesis ettiğine ve siyasete getirdiği yeniliklere bakarak takip etmeye başlayacağız. Ardından DP'nin önce kendi içindeki muhalefet, sonra muhalefetteki siyasi partiler, iletişim araçları, aydınlar, sol akımlar, İslamcı oluşumlar ve milliyetçi hareketler karşısındaki konumlarına bakacağız. DP'nin Türkiye'yi dünya içinde nasıl konumlandığı bir başka alt bölümümüzün konusu olacak. DP iktidarının son dönemlerinde ortaya çıkan hegemonya bunalımını ve 27 Mayıs Askerî Darbesi'ne giden yolu, bunun ardından anlatacağız. Ve nihayet, dönemin siyasal hayatıyla bağlantılı olduğu ölçüde kültürel hayata ilişkin bir ufuk turu yapacağız.

EKONOMİK VE TOPLUMSAL KOŞULLAR

Tarım ve ticaretteki hâkim sınıfların siyasi temsilciğini üstlenen DP, Türkiye kapitalizmini tarımsal önceliklere göre yeniden biçimlendirmek istedi. Bu yöneliş, DP'nin bir resmi yayınında "[Hükümet] ziraatin kalkınmasını politikasına mihver itihaz et[miştir] (eksen yapmıştır)" sözleriyle özetlenmişti.⁷ Türkiye kapitalizminin tarımsal önceliklere göre yeniden örgütlenmesi anlamında kullandığımız 'tarımsal kapitalizm' siyasette, ideolojide ve kültürde kendine uygun karşılıklar yarattı ve bunlar bir siyasal hegemonya projesinin unsurları oldular. Öyleyse tarımsal kapitalizm, DP döneminin sadece iktisadi gelişmelerini değil, siyasal, ideolojik ve kültürel gelişmelerini de anlamanın anahtarıdır. Bu bakımdan öncelikle tarımsal

⁶ Y.N. Rozaliyev, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)* (Ankara: Onur, 1978), 242.

⁷ Demokrat Parti, *Kalkınan Türkiye* (Ankara: Desen, 1954), 199.

kapitalizm kavramı üzerinde durmamız gerekir. Tarımsal kapitalizm, ülke ekonomisinin bütününün tarıma öncelik tanıyarak biçimlendirilmesi, ekonominin içsel ve dışsal bağlantılarının tarım merkezli olarak tasarlanmasıdır. Bu tasarım; sanayi, hizmet, finans gibi diğer sektörleri göz ardı etmez ya da yok saymaz. Ekonominin diğer tüm parçalarının tarım merkezinde bir araya getirilmesini öngörür. Bu durumda tarım ve ticaret sektörleri hızla gelişir. Çünkü tüm hukuksal düzenlemeler, kamu kaynakları ve idari yapı tarım sektörü gözetilerek harekete geçirilir. Fakat bu gelişim, örneğin sanayi gibi sektörlerin durmasına yol açmaz. Sanayi de gelişme eğilimlerinden olumlu yönde etkilenir ama, tarım ve ticaretteki gelişme hızının daha gerisinde seyrederek. Buna uygun olarak tarım ve ticaretin hâkim sınıfları çok kazanırken, sanayiciler o kadar çok kazanmaz. Bu da hâkim sınıflar içinde bazı çıkar çelişkilerine yol açar.

DP döneminin tarımsal kapitalizminin iki mümkünlik koşulu vardı. Bunlardan biri, II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası kapitalist düzen yeniden kurulurken tarımsal yapıları harap olmuş Avrupa'nın Marshall Planı ile yeniden inşasında Türkiye'ye yüklenen tarımsal üretim işleviydi.⁸ İkincisi de savaş koşullarında aşırı derecede güçlenen büyük toprak sahipleri ve tüccarların CHP yönetimiyle çelişkiye düşerek ülke yönetimini ele alma durumuna gelmeleriydi; ki bu sınıflar sancaklarını ilk kez 1945'teki Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısı tartışılırken kaldırmışlardı.⁹

1949'da, yani iktidara gelmeden hemen önce kabul edilen DP programında "İktisadi hayatta özel teşebbüs ve sermayenin faaliyeti esastır" deniliyordu.¹⁰ Bu tümce, DP'nin kapitalist iktisadi zihniyetinin ana doğrultusunu işaretler nitelikteydi. Adnan Menderes, kurduğu birinci hükümetin programını okurken hedeflerinin "iktisadi cihazlanmamızı süratlendirmek maksadıyla hususi teşebbüsün kendini hukuki ve fiili emniyet altında hissetmesini sağlayacak bütün tedbirleri almak ve onun süratle gelişmesine yardım etmek" olduğunu bildirecekti.¹¹ Menderes'in kendi üslubunca 'iktisadi cihazlanma' dediği şey, ekonomik kalkınmaydı. DP döneminin sonlarına kadar iktisat politikalarına damga vuran kavramlardan biri özel teşebbüsçülük ise diğeri de kalkınmaydı. DP'nin, 'iktisadi cihazlanma'nın, yani kalkınmanın ancak tarımın merkeze alınmasıyla mümkün olabileceğine ilişkin perspektifini ise Adnan Menderes'in şu sözlerinden başkası daha iyi özetleyemezdi:

Yeni iktidarı Halk Partisi'nden ayıran mühim bir görüş farkı da, ziraat işlerimizin ele alınışında tecelli edecektir. Nüfusumuzun yüzde 80'i ziraatle meşgul bulunmakta, Türkiye'de ziraat milli ekonominin temelini, zirai mahsullerimiz ise sanayimizin ve ticaretimizin ana kaynağını teşkil etmektedir. Bunun içindir ki, milli gelirin artması ve her sahada kalkınmanın ana şartı bu temelin kuvvetlendirilmesi suretiyle mümkün olabilecektir.

Ziraati iktisadi bünyemizin temelini teşkil ettiğini hiçbir zaman gözden uzak tutmayacağız. Eski iktidarın yaptığı gibi gösterici ve pahalıya mal olan bir devlet müessesesinin, kara sapan ve kağınının mahkûmu olan geri bir zirai bünye üzerine kurulamayacağı, kurulmak istendiği takdirde ise milli ekonomiyi takatsız düşüreceği hakikati daima hesap olunmak lazımdır.¹²

⁸ Çağlar Keyder, *Toplumsal Tarih Çalışmaları* (Ankara: Dost, 1983), 239.

⁹ Sungur Savran, *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1: 1908-1980* (İstanbul: Yordam Kitap, 2010), 159, 163.

¹⁰ Demokrat Parti, *Tüzükve Program* (Ankara: Doğu Matbaası, 1949), 60.

¹¹ *Milliyet*, "Menderes, Kabinenin Programını Dün Okudu", 30.05.1950: 1, 5.

¹² A.g.e.

Bu sözler, DP'nin, tarımın bütün ekonominin temeli olduğuna, sanayi ve ticaretin bu temel ekseninde şekillenmesi gerektiğine, ekonominin bütünün bu temel güçlendirilmesiyle kalkınabileceğine, tarımsal temel güçlendirilmesinin de kapitalistleşmeyle mümkün hale geleceğine azmetmiş bir programatik hatta yürüyeceğini gösteriyordu.

Demokrat Parti döneminde kırsal kesimin yapısında köklü değişimler meydana geldi. Bu değişimler, arazinin mirastan ötürü bölünmesi, dolayısıyla arazi büyüklüğünün düşmesi, makinele tarıma geçilmesi ve savaş sonrası ekonomik koşullarından kaynaklanıyordu. Bu değişimlerin yol açtığı en önemli toplumsal sonuçlardan biri de köyden kente göçtü.

Bu yürüyüş, devlet sermayesi ile büyük özel sermayenin tarıma yerleşmesi ve süregiden üretim ilişkilerini yukarıdan kendilerine bağlamalarıyla hızlandı. Böylelikle, ekonominin kalbi olarak algılanan Türkiye tarımı, hem devlet ve hem de özel sektöre ait banka, kuruluş, kooperatif ve hisse senedi şirketlerinin faaliyet gösterdiği bir kapitalizm arenasına dönüştü. DP'nin köydeki yayıcısı konumunda olan Ziraat Bankası'nın yanı sıra Bağcılar Bankası, Tütüncüler Bankası, Buğday Bankası, Pamukbank ve Şekerbank tarımsal üretimi; Türk Ticaret Bankası, Akbank, Doğubank ve Tutum Bankası gibi bankalar da tarımsal ticareti kredilendiren kuruluşlar olarak öne çıktılar. Toprak Mahsulleri Ofisi, Et ve Balık Kurumu, Ziraat Donatım Kurumu, Türkiye Yapağı ve Tiftik A.Ş., Kauçuk Sanayi T.A.Ş. gibi devlet kuruluşları ile Tarış, Fındık Tüccarları Kooperatifleri Birliği, Yün İhracaatçıları Birliği, Türk Yağ, Şekerpançarı Üreticileri Kooperatifleri gibi kuruluşlar tarımsal kapitalizmin gelişiminde önemli roller oynadılar.¹³ Adnan Menderes, 1954'te Erzurum'da yaptığı bir konuşmada, bir önceki dönemin siyasi lideri İsmet İnönü'yü eleştirirken kendi partisinin yönelişlerini gururla belirtmiş oluyordu: "Memlekete traktörü sokmayan, ziraati makineleşmekten alıkoyan, ziraati bir bataklık işi telakki edip hakikaten o hale sokan, ziraatin muhtaç olduğu krediyi ... gülünç bir seviyede tutan bu zatın ta kendisidir."¹⁴ DP döneminde memlekete traktör sokulmuş, tarım makineleştirilmiş, ziraat kapitalist bir sektör haline

¹³ Rozaliyev, *Türkiye Kapitalizmi*, 275-290.

¹⁴ Haluk Kılçık, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri C. IV* (Ankara: Demokratlar Kulübü, 1992), 482.

Yaşar Kemal'in Çukurova Röportajından Kesitler

Dünya edebiyatında seçkin bir yeri olan ünlü romancı Yaşar Kemal, aynı zamanda bir röportaj yazarıydı. Yaşar Kemal'in *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan röportajları yayımlandıkları dönemde olay yaratmıştı. Bu röportajlardan biri 1955'teki Çukurova röportajıydı. Yaşar Kemal, bu röportajında DP döneminin en önemli sembollerinden biri olan "traktör"ün toplumsal hayatına girişini sosyal ve kültürel yönleriyle mükemmel bir şekilde gözlemliyordu:

... Adananın hayatında büyük bir değişiklik oldu. Bir traktör akınıdır başladı. Alan alana. Önüne gelen traktöre saldırdı. Beş onunu hiç gereği yokken alanını mı, iki gün içinde yepyeni traktörü çalıştıramayı parçalayanını mı ararsın... Bir traktör hummasıdır sardı Çukurovayı.

...

Çukurovada traktör öyle yerlerde, öyle hallerde kullanılıyor ki, hayretten insanın parmağı ağzında kalır. Bazı zenginler, traktörü ihtiyaç için değil de renkleri biçimleri için alıyorlar. ...

Bunun dışında başka acayıplıklar da oluyor. Eskiden düğünlerde ata binip cirit oynarlardı. Seymenler, gelinin etrafında dört dönerlerdi. Şimdi burada atın yerini traktör almıştır. Bir düğün alayı gördüm, römork takılmış, süslenmiş traktörlerden ibaretti ve davul zurnalarla kasabanın içinden görülmemiş şekilde geçip gitti.

Adanada yazlık barların önünde, römork takılmış traktörler dizi dizi beklesir.

Traktörün başına gelenler, yalnız bunlardan da ibaret değildir. Mesela beş, altı, on traktörü bir araya getirip aynen at yarışları gibi yarış yaptırıyorlar. Bir acayip hadise daha ki, Yüreğir toprağında aynen vaki olmuştur. İki köy halkı bahse tutuşmuşlar: 'Sizin köyün traktörü güçlü ama, bizim köyünki daha güçlü...' Ve iki köyden en güçlü iki traktörü seçip, tarlada bunları birbirine bağlayarak çektirmişler. Yani traktör güreşi... Davullarla zurnalarla iki köy halkı arasında traktör güreşi...

Çukurovada derin bir traktör dostluğu ve onun yanında o kadar da traktör düşmanlığı almış yürümüş.

...

Düşmanlıklar türlü türlü... Kimisi traktörün en canalıcı yerini söküp parçalıyor, kimisi Çukurovadaki bütün motorları imha edebilecek çareler düşünüyor. Bunlardan birisi aylarca düşünüp taşınmış, toptan imha için aradığı çareyi bulmuştu. Zımpara tozunu traktörlerin motorlarına atmak...

Düşmanlık topraksızlıktan doğuyor. Topraksızların traktöre bir diş gıcırdatışları var ki...

...

Bugün Çukurovada ekilmemiş bir karış toprak yok. Beş yıl önce, üç yıl önce karasabanın arkasında ölü-müne sürüklenen köylü şimdi traktör üstünde.

Adanada, kasabalarda, kime kimi sorsam, kimi arasam, "çocuklar ne yapıyorlar?" desem, iki kişiden biri mutlak çocuğunun şoför, yahut makinist olduğunu söylüyor. Çukurova öylesine motorlarla dolmuş ki... Yüz dönüm, yüz elli dönümlük bir toprağı olan köylü, bir traktör alıp evinin kapısına dayamış. Niçin almışlar bu traktörü? İhtiyaçları mı var? İhtiyaçları olduğundan değil, laf olsun diye. Daha doğrusu, başkasının var diye... Bir tanıdığım köylü vardı. Yüz dönüm kadar toprağı sahipti bu köylü. O da traktör almış. Niçin traktör aldığını sordum. Cevap veremedi. Sıkıştırdım. "Herkes alıyor da..." dedi. Bu traktör yüz dönüm toprağı üç, dört günde sürecektir, sonra da kapıda uyuyacak. Bir de kırılmayagörsün. Ondan sonra belki ebediyen uyuyacak. Çünkü yedek parça yok.

Çukurova'nın zengin çiftçilerinden biri anlattı: 'Yedek parça ve ehil tamirci yok. Bu yüzden Çukurova bir motor mezarlığı olabilir. (Nedense bu laf Çukurovada çocuklarının dilinde.) ...'

...

Topraksız bir köylü kalabalığı, devlete ait araziden kendilerine verilsin diye, istida etmek için kasabaya gitmişlerdi. 'Artık tamamen halimiz müşküle sardı. Yapacak iş kalmadı. Her işi makine yapıyor. Bize traktör sürücülüğü bile düşmüyor. Çünkü herkes kendi traktörünü kendisi sürüyor. Bu böyle giderse çocuk hep aç, öleceğiz...' dediler.

Koca Çukurovada, bire kırk veren bereketli topraklar üstünde, toprağı olanların gittikçe daha iyi bir hayata doğru gidişlerine karşılık, topraksızların korkunç yokluğa gömülüşleri birkaç yıldan beri devam ediyor.

Kaynak

Yaşar Kemal, *Denizler Kurudu: Bu Diyar Baştan Başa II* (İstanbul: Toros, 1993), 88-93.

getirilmiş, tarımsal kapitalizmin muhtaç olduğu kredi gerek devlet gerekse de özel bankalardan oluk oluk akıtılmaya başlanmıştı. Üstelik, dönemin ilk yıllarında bu alan için dış yardım da geliyordu.

DP döneminde ABD'den alınan ekonomik yardımlar, Türkiye'nin ihtiyaçlarından ziyade ABD'nin istediği alanlarda kullanıldı. II. Dünya Savaşı'ndan dünya kapitalist sisteminin rakipsiz lideri olarak çıkan ABD'nin biçimlendirdiği iktisadi ortamda, Türkiye ekonomisi için tarımsal bir ağırlık öngörülüyordu. Türkiye'de traktör ve biçerdöver gibi tarım makineleri sayısı DP döneminde hızla arttı. 1948'de 7 bin 150 olan traktör sayısı, 1954'te 37 bine, 1948'de 580 olan biçerdöver sayısı da 1954'te 6 bin 700'e çıktı.¹⁵ Bu araçların kullanılmasıyla tarımsal üretim ve ekip biçilen alan miktarı hatırı sayılır bir yükseliş gösterdi. 1948'de 14 buçuk milyon hektar olan ekilebilir alanlar 1956'da 22 buçuk milyon hektar oldu. Ancak Türkiye ABD'den satın aldığı makinelerin yedek parçalarını yine ABD'den satın aldığı için bu ülke Türkiye'ye verdiği yardımları dolaylı bir biçimde geri almış oluyordu.

Tarımdaki gelişmelere bağlı olarak köyleri kentlerin dünyasına eklemlemeye yarayacak yaygın bir karayolu şebekesi inşaatına girişildi. ABD'nin desteğiyle kamyon ve otobüsleri taşıyan asfalt yolların uzunluğu 1950'de 1642 km iken 1960'ta 7049 km'ye çıktı. Ancak, tarımdaki büyüme ıslah edilmiş tarımsal yöntemler, sulama ya da suni gübre kullanımındaki gelişmeler nedeniyle değil, Kore Savaşı'nın etkisiyle dışarıda tarımsal ürün fiyatlarının yükselmesi ve iyi giden hava koşullarının etkisiyle elde edilmişti. Kore Savaşı esnasında ABD ve Kanada gibi en büyük buğday ihracatçısı ülkeler, savaş ekonomisinin kendine özgü kanunları gereği buğday ihracatını durdurmuşlar, içeride stok yapmaya başlamışlardı. Bu yüzden de Avrupa ülkeleri kalitede düşük ve fiyatta yüksek Türk buğdayına muhtaç kalmışlardı. Bu koşullarda Türkiye bir anda dünyanın en büyük dördüncü buğday ihracatçısı ülke haline geldi.¹⁶ Bu suni sıçrama DP'nin ilk dört yılında yıllık ortalama yüzde 13 civarında ekonomik büyümeyi beraberinde getirdi.¹⁷ Buna karşılık, savaşın etkilerinin sona ermesi ve elverişli iklimin dağılmasıyla büyümedeki düşüş dramatik bir tablo sergiledi: ABD'den 300 bin ton buğday ithal edilmek zorunda kalınan 1954'te yüzde 9,5'e ve 1960'a gelindiğinde ortalama yüzde 4'e düşen bir büyüme oranı ortaya çıktı.

Zamanın dünyasının az gelişmiş ülkelerinin ulaşmak için yarış halinde oldukları kalkınma hedefi, DP tarafından 'süratli ekonomik büyüme' olarak algılanıyordu ve genellikle CHP ile özdeşleştirilen devletçi kapitalizmden farklı olarak bariz biçimde liberal bir kapitalizme gönderme yapıyordu. Gerçi liberal ekonomiye geçişteki dönüm noktası 1947'de CHP tarafından alınan karardı. Fakat liberal serbest pazar ekonomisinin fanatik taraftarı DP idi. Adnan Menderes, bir keresinde devletçi bir söyleme dolanan CHP karşısında liberalizmin kendi bayrakları olduğunun anlaşılıp kabul edilmesinden duyduğu memnuniyeti ifade ederken demişti ki; "Demokrat Parti ilk kurulduğu zaman hiçbir politika farkı yoktur, ortaya yeni bir eser koymadılar, sadece koltuk gayesiyle hareket ediyorlar, deniyordu. Bugün görüyoruz ki, devletçilik ve liberalizm münakaşası yapmaktadırlar. Şükrediyoruz ki, iktisadi politikamızın ayrı

¹⁵ Demokrat Parti, *Kalkınan Türkiye*, 197.

¹⁶ Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu* (Ankara: Bilgi, 1975), 152.

¹⁷ Korkut Boratav, *100 Soruda Gelir Dağılımı* (İstanbul: Gerçek, 1980), 177.

olduğunu bu sefer kabul etmiş bulunuyorlar.”¹⁸ DP'nin liberal fanatizmi ABD meftunluğuyla birleşiyordu. Başbakan Menderes, bir konuşmasında “Bize göre devletçilik bu memleketi imar etmiştir. Biz o kanaatliyiz ki mutedil devletçilik politikası takip olunmadan yurdumuz imar olunamaz” diyen İnönü'ye¹⁹ cevap verirken müstehzi bir ifadeyle, “koskoca Amerika devletçilikle mi kuruldu,” diye soruyordu.²⁰ Amerika'yı kuran liberalizm şimdi bir küçük Amerika olmaya heveslenen Türkiye'yi de tarımsal kapitalizm esaslarında yeniden kuracaktı.

DP, meftunu olduğu liberal kapitalizmin gelişimi için hızla hukuki düzenlemeler yaptı. İlk önemli adımı, kamu kuruluşlarının özel sektöre transferini ve özel sektörün gelişimini sağlamaya yardımcı olmak üzere 1950 yılında Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın iktisadi liberalizm doğrultusundaki kullanımı oldu. Marshall Yardımı'ndan, ABD'den, Dünya Bankası'ndan ve yerli bankalardan alınan paralarla kurulan bankanın hedefi, yerli ve yabancı sermayenin sanayi alanına girmesine yol vermek, sanayinin mevcut değerlerinin özel elle transfer edilmesini sağlamak şeklinde açıklandı.²¹ Böylelikle ‘hususî teşebbüs’ün yerli mi yoksa yabancı mı olacağına bir önemi bulunmadığı, memleketi kalkındıracak olanın özel sermaye olduğu vurgulanıyordu. Yerli ve yabancı sermayenin önünün açılması ve devletin ekonomideki mülkiyetinin bunlara devredilmesi kalkınma yolunda rahvan gidişten dörtnele geçişin yolu olarak görülüyordu.

DP, 1 Ağustos 1951'de, 5821 sayılı ‘Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu’nu çıkararak yabancı sermaye girişine ivme kazandırma doğrultusunda ilk adımını attı. Yasa, sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm alanlarını yabancı sermayeye açıyordu. Ne var ki, bu kanun ancak iki buçuk yıl yürürlükte kalabildi. Zira, kanuna bağlanan ümitler gerçekleşmemiş, beklenen yabancı sermaye gelmemişti. Bunun üzerine yeni bir kanun hazırlandı: 18 Ocak 1954 tarih ve 6224 sayılı kanun. Bu ikinci kanunun gerekçesi, muhtemelen yabancı sermaye temsilcileri ve bunların ülkeleri tarafından birinci kanuna yöneltilen eleştirileri de sıralamıştı: Sermaye transferi kayıtlara bağlanmıştı; oysa kayıtsız ve şartsız olmalıydı. Yabancı sermayenin faaliyet alanları sınırlandırılmıştı; oysa sınırlandırılmamalıydı. Yabancı sermayeyi temsil eden senetlerin içeride ve dışarıda tedavülü için kolaylaştırıcı tedbirler alınmamıştı; oysa alınmalıydı. Yabancı sermayenin tabi olduğu formaliteler uzun ve karışık; oysa basit ve az olmalıydı.²² Yeni kanun, tüm bu sorunları giderici nitelikteydi. Yabancı sermaye ile ilgili kanunları 7 Mart 1954 tarih ve 6326 sayılı Petrol Kanunu takip etti. Kanunun amacı; Cumhuriyet kurulalı beri petrolde tekel olan devletin petrol arama ve işletme alanlarından çıkarılmasını sağlamak ve petrol kaynaklarının hızla yerli ve yabancı sermaye eliyle aranıp işletilmesini mümkün kılmaktı.²³ Gerek yabancı sermaye kanunları gerekse de petrol kanunu ABD tarafından memnuniyetle karşılandı. DP Hükümeti, 9 milyon dolarlık bir Dünya Bankası kredisiyle ödüllendirildi.²⁴ Zira yabancı sermaye için bu kadar liberal bir ortam o tarihlerde dünyanın

¹⁸ *Milliyet*, “Menderes, Balıkesir’de İnönü’ye Cevap Verdi”, 16.05.1952: 1, 7.

¹⁹ *Milliyet*, “Cumhuriyet Halk Partisi’nin Sekizinci Kurultayı Toplandı”, 30.06.1950: 1, 5.

²⁰ *Milliyet*, “Menderes, Balıkesir’de İnönü’ye Cevap Verdi”, 16.05.1952: 1, 7.

²¹ Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi* (Ankara: İmge, 1998), 103.

²² Mehmet Selik, *Türkiye’de Yabancı Özel Sermaye (1923-1960)* (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, 1961), 24-26.

²³ A.g.e., 40-42..

²⁴ Ahmad, *Demokrasi süreci*, 135.

hiçbiryerinde yoktu. Nitekim ABD'nin Ankara Büyükelçisi Avra Warren yabancı sermaye kanununu "dünyanın en liberal yabancı yatırım kanunu" olarak değerlendirecekti.²⁵

DP döneminde Türkiye ekonomisi tek yanlı bir biçimde ABD nüfuzuna açıldı. Şevket Süreyya Aydemir, petrol araştırmasından akaryakıt sağlanmasına, deniz araçlarından motorlu araçlara, montaj malzemesinden sinai tesislere, elektrifikasyondan araştırma ve projelendirmeye kadar neredeyse bütün iktisadi alanların ve buna bağlı olarak da kredi, sermaye ithali, yabancı ortaklı şirketleşmeler gibi ilişkilerin özel olarak ABD'ye bağımlı kılındığını vurgulamıştır.²⁶

Amerikalı işadamları ve iktisatçıların önerileri doğrultusunda Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nda yapılan değişiklik Ocak 1954'te; İsrail petrol kanununu da hazırlayan ABD'li uzman Max Ball tarafından hazırlanan Petrol Kanunu ise Mart 1954'te Meclisten geçtiğinde DP saflarında iyimserlik dozu üst boyutlardaydı. Bu iyimserliğe temkinlice yaklaşan muhalefete ise her zamanki alaycı yanıtı Adnan Menderes vermişti: "Hiçbir memleket, gelişmesi için yabancı sermayeden müstağni kalmamıştır. Bugün bu derece kıymetli iktisadi bünyeye sahip bulunan Birleşik Amerika dahi bu hâle Avrupa sermayesi ile gelmiştir. Bu memlekette 'Biz kendi yağımızla kavrulacağız' diyen insanlar bu memleketi çeyrek asır bin türlü ızdırap içinde kavurmuşlardır."²⁷

Ülkenin imarında çabuk ve büyük adımlarla ilerleneceği umudu, hükümet tarafından tüm ülkeye pompalandı. DP'nin algısı öyleydi ki devletin ekonomi üzerindeki kanatları gevşetince serbest kalacak olan piyasa, kendiliğinden ve doğal bir şekilde uçuşa geçecekti. Buna karşılık bütün teşvik ve ödüllere rağmen yabancı sermayenin ülke kalkınmasında beklenen rolü oynamadığını anlamak için biraz zaman yetecekti. Kenan Bulutoğlu'nun ve Mehmet Selik'in çalışması bunu açıkça ortaya koyar.²⁸ Aynı şey, yerli sermaye için de geçerlidir. Sermayeci sınıflar savaş yıllarında elde ettikleri büyük kârları sinai yatırıma aktarmakta hayli tutuk ve mütereddit davrandılar. 'Devlet işletmelerinin özel sektöre devri' sloganıyla işbaşına gelen DP'nin kamu yatırımlarını genişletmek zorunda kalması bu yüzdendi. Korkut Boratav'ın saptığı gibi, DP döneminde enerji, kömür, çimento, şeker gibi üretim kollarında kamu kesiminin sürüklediği önemli gelişmeler oldu ve kamu yatırımlarının payı belirgin bir şekilde arttı.²⁹ Özel sektörün ana yönelişinin sanayi sektörü olmamasının iki sebebinden biri, dünya ekonomisi içinde Türkiye'ye biçilen rolün tarım ve ticaret ağırlığı olmasıysa, diğeri de tarım ve ticaret ile bu sektörlerle ilişkili kolay para kazanma alanlarının kârlılık bakımından daha elverişli bir havza yaratmış olmasıydı.

DP'nin iktisat politikalarına yön veren zihinsel çerçevede, uzun erimli düşünmek, iktisadi gelişmeleri gerekli bir altyapının üzerine inşa ederek tasarlamak gibi eğilim yoktu. Zira başta Adnan Menderes olmak üzere DP liderleri planlama kavramına tepki duyuyor ve onu otomatik olarak komünizmle özdeşleştiriyorlardı. Her şey en süratli sonuç alınabilecek şekilde

²⁵ Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c. 1, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim, 2005), 554.

²⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı* (İstanbul: Remzi, 2000), 358.

²⁷ Haluk Kılıçık, *Menderes'in Konuşmaları*, C. IV, 487.

²⁸ Kenan Bulutoğlu, *100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye* (İstanbul: Gerçek, 1970), 125; Selik, *Yabancı Sermaye*.

²⁹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-1985* (İstanbul: Gerçek, 1989), 86.

ele alınıyordu. Çünkü, Demokratlar açısından hız ve çabuk sonuç, her şey demektir. Alaycı üslubuyla "Sanayi kurmak mutlaka bir plan işi imiş," diyordu Menderes, "Görüyorsunuz: Hâlâ totaliter iktisadiyattan, totaliter memleketlerdeki beş yıllık planlardan bahsetmektedirler. Acaba Avrupa sanayii, büyük Amerikan ekonomisi de beş senelik planlarla mı kuruldu?"³⁰

DP'nin iktisadi hamlelerini plansız bir biçimde yapmasının nedenlerinden biri, çok güvendiği Amerikan yardımlarıydı. Ekonominin günü gününe yönetilmesinin olumsuz sonuçlarının yanı sıra dünyadaki gelişmelere ayak uyduramamanın sonuçları 1954'ten itibaren hissedilmeye başlayınca iktidarın buna yönelik önlemi, Amerikan yardımı peşinde koşmak oldu. Bir yandan kentlere göç edenlere istihdam sağlamak ve sanayileşme hızını yükseltmek gereği, bir yandan bu hızda bir sanayileşmenin finansmanı için tarımda makineleşmenin istikrarlı bir biçimde sürdürülüp tarımsal üretimin artırılması zorunluluğu, sermaye ve döviz yetersizliğinin yanı sıra programsız bir gelişme zihniyeti nedeniyle ekonomiyi buhrana sürükleyen bir kısır döngü yarattı.³¹

Artan ithalat, açıkları sürekli büyüyen ödemeler dengesi, artan enflasyon, istikrarsızlaşan para, hortlayan karaborsa için bulunan çare, daha fazla Amerikan yardımınıydı. Mart 1954'te Cumhurbaşkanı Bayar, Haziran 1954'te de Başbakan Menderes ABD'ye yaptıkları ziyaretlerde ekonomik yardımın artırılmasını istediler. Ancak Menderes'in 300 milyon dolarlık yardım isteği geri çevrildi. Çünkü dış borçlar artarken, bunların ödenmesinde ciddi gecikmeler ortaya çıkmaya başlamış, bu da Türkiye'yi borç verilebilir bir ülke olmaktan çıkarır olmuştur. Bununla beraber, Türkiye ekonomisinin ancak tarıma uygulanan sübvansiyonların azaltılmasıyla düzelebileceği vurgulanarak ekonomiye ABD tarafından müdahale edildi. Zira DP Hükûmeti oy avcılığı maksadıyla seçmen kitlesinin çok büyük bölümünü oluşturan köylülere olmayacak vaatlerde bulunuyordu. Sözgelimi Menderes, Nisan 1953'te Rize'de yaptığı konuşmada "Buğdayı 30 kuruştan alacağız ve sizlere 20 kuruştan satacağız" diyordu.³² DP yöneticilerinin ısrarlarıyla kısa bir süreliğine artan yardımlar 1958'de yeniden azalmaya başlayınca yeni bir iktisadi buhran uç verecekti.

1954'ten itibaren durgunluk belirtileri göstermeye başlayan ekonomi, 1956'dan dönemin sonuna kadar sürekli bir gerileyiş içinde oldu. Fiyatlar her yıl ortalama yüzde 18 arttı. 1950'de yüzde üç olan enflasyon oranı 1958'de yüzde 20'ye ulaştı.³³ Yüksek enflasyon, ekonominin çarklarının birbirine daha çok çarpmasına neden oldu. Döviz sıkıntısı nedeniyle ithalat hızla geriliyor, hammadde sıkıntısı fabrikaları eksik kapasiteyle çalışmaya zorluyordu. Türkiye ekonomisi ağır bir krizin içine doğru yuvarlanıyordu. Mayıs 1958'de yedek parça ve hammadde ithalatı tamamen durmuştu. Temmuz ayında Ankara'da mazot karneyle dağıtılmaya başlanmıştı. En büyük buğday üreticisi illerden biri olan Konya'da hasat zamanı mazot bulunamaz olmuştu. İstanbul'da şeker ve mazot kıtlığı baş göstermişti.³⁴ Menderes'in bakanlarından Samet Ağaoğlu'nun şu satırları zamanın buhranının başka yönlerini gözler önüne serer:

³⁰ Kılçık, *Menderes'in Konuşmaları*, C. IV, 489.

³¹ Kemal Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi*, çev. Esin Soğançılar (Ankara: İmge, 2007), 115.

³² Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de ÇokPartili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi* (Ankara: Bilgi, 1976), 122.

³³ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen (İstanbul: İletişim, 1999), 321.

³⁴ Emrah Göker, "Sınıf Mücadelesi Neyi Açıklar? Türkiye'de Kalkınma Sürecinde Devlet-Kapitalist Çekişmesi, 1958-1967", ed. Burak Ülman ve İsmet Akça, *İktisat, Siyaset ve Devlet Üzerine Yazılar: Prof. Dr. Kemali Saybaşı'ya Armağan* (İstanbul: Bağlam, 2006), 121.

"Birtakım ekonomik zorluklar belirlemiştir, dükkânlar önünde kuyruklar gözüküyor, döviz darlığı ithalatı güçleştirmiş, birçok eşya karaborsaya düşmüş[tür]."³⁵ Yüksek enflasyonu önlemek isteyen hükümet, müdahaleci ekonomi politikalarına başlayınca karaborsa baş gösterdi. Mayıs 1956'da Meclisten geçirilen Milli Koruma Kanunu DP'nin liberal söyleminin aksine hükümeti ekonomiyi düzenlemede olağandışı yetkiler verdi. Bu kanun, hükümete, mal ve hizmetlerin fiyatlarının belirlenmesi de dâhil olmak üzere, ekonomiyi düzenleme yetkisiyle donatıyordu. Serbest piyasa DP, piyasanın çıkmazları nedeniyle müdahaleci bir hatta iteklenmişti.

Ticaret sektörü, DP döneminde hızlı ve iyi sonuçlar getirici bir alan olarak kavrandı. Kâr, uzun vadeli bir çabanın sonucunda değil, kişisel ilişkiler ve siyasi nüfuz aracılığıyla kazanılabilecek bir şey olarak değerlendiriliyordu. 1956'da karaborsada 20 liradan muamele gören doların kur değeri 2,80 lira iken yabancı malların ithalatı çok kârlı bir işti. Patronaj ilişkileriyle ucuz döviz ve ithalat belgesi alan kişiler için, bu durum vurgunculuk iştahını kışkırttı. Maliye Bakanı Hasan Polatkan Meclis kürsüsüne çıkıp "bir dolar iki yüz seksen kuruştur. Bu nizamı kurduk, biz bunu tanıyoruz, bunu biliyoruz, üst tarafı nizensiz iştir. Hükümetin nizensiz işlerle ilgisi yoktur" derken³⁶, DP Hükümetinin nizensiz ticaretin farkında olduğunu, ama sanki bilmiyormuş gibi yaptığını itiraf etmiş oluyordu. Gelgelelim bu durum; yeterince nüfuz sahibi olmayan işadamları için cesaret kırıcıydı.

1950'lerin sonuna gelindiğinde, enerjik biçimde canlandırıldığına en çok 50 yıl içinde Türkiye'yi en kalkınmış ülkelerle aynı seviyeye getireceğine inanılan hür ve şahsi teşebbüse dayalı liberal ekonomi politikaları, ekonomiyi çaresiz ve bitik bir duruma getirmişti. Ne Milli Koruma Kanunu, ne 1958'de yapılan devalüasyon (dolar 2,80 liradan 9,025 liraya çıktı), ne durmaksızın alınan ve hep daha çoğu alınmak istenen dış borçlar Menderes'in beklediği gibi 'kalkınmayı tahakkuk' ettirebildi. Zira, DP'liler ufuksuz bir biçimde kalkınmayı ekonomik büyümeyle aynı şey olarak görüyorlardı. Bu bakımdan, ekonomi yönetimleri plansız, programsız ve günü kurtarmaya yönelikti. Adnan Menderes 1959 sonbaharında ekonomiye yeni bir soluk getirebilir inancıyla gittiği ve sadık bir müttefiki sandığı ABD'den eli boş döndü. Çünkü ABD artık Menderes Hükümetinden ümidini kesmişti. Kadere bakın ki, Menderes ABD'de bulunduğu günlerde kararlı ve kesin bir karşıtı olarak aleyhinde konuşmalar yaptığı Sovyetler Birliği'nden medet umar hale gelmişti. Eğer mümkün olsaydı Temmuz 1960'ta bu ülkeye bir gezi yapacaktı. Türkiye ekonomisi 1960 baharına geldiğinde bir çöküntü içindeydi; âdeta duvara toslamıştı. Tarımsal kapitalizmin hızla kaldırılan sancağı ağır ağır yere düşerken liberal demokrasinin yerini güdümlü demokrasi, hürriyetin yerini otoriterlik almıştı.

Yukarıda ana hatları belirtilen DP dönemi iktisadi gelişmeleri, siyasi gelişmeleri kavrayabilmenin anahtarıdır. Zira aşağıda gösterileceği üzere II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye için elverişli hale gelmiş dünya ekonomisinin şartları değişince açığa düşen DP'nin siyaset üslubu ve tarzı da değişmiştir. Bunu göreceğiz. Fakat şimdi siyasal gelişmelerin öznelinin temsil ettikleri toplumsal sınıfların durumuna bakmamız gerekiyor.

³⁵ Samet Ağaoglu, *Arkadaşım Menderes* (İstanbul: Baha, 1967), 115.

³⁶ Cihad Baban, *Politika Galerisi*, 146-147.

Toplumsal sınıflar

DP döneminde toplumsal sınıf ilişkilerini çözümlmek için bürokrasi ve aydınlar tabakası, burjuvazinin farklı kesimleri, işçi sınıfı, ve kırsal sınıflar üzerinde durmamız gerekecek. Fakat öncelikle belirtmekte fayda var; DP'nin iktidara geldiği 1950'de Türkiye nüfusunun 15 milyonu yani yüzde 75'i köylerde, 5 milyonu yani yüzde 25'i kentlerde yaşıyordu. 1960'ta köylerde yaşayanların sayısı 19 milyona (yüzde 68) kentlerde yaşayanların sayısı 9 milyona ulaşmıştı (yüzde 32).³⁷ Bu rakamlar, DP döneminde kentlerde yaşayanların oranının kırlara göre yüzde 7 kat daha fazla artmış olduğunu gösteriyordu.

Aydınlar ve bürokrasi

DP, Cumhuriyetin kuruluş döneminde temel yapıya egemen olan toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisinin Kemalist devrimin oluşturduğu tarihsel bloku dönüştürme ya da yeniden kurma girişimiydi. Antonio Gramsci'nin tanımladığı anlamıyla 'tarihsel blok'³⁸, farklı sınıflar ya da sınıf fraksiyonları arasındaki karşılıklı ilişkilerin biçimlenme mantığını ifade eder. Tarihsel blok çözümlenmesinde sınıf oluşum süreçlerinin ideolojik ve kültürel uğrakları da önem kazanır. Kemalist devrim, kendi tarihsel blokunu merkezinde asker ve sivil bürokrasiden oluşan ve genel olarak cumhuriyet bürokrasisi (ya da bürokratik burjuvazi) olarak adlandırılan kesim ile kırsalda toprak ağaları ve kentlerde ticaret burjuvazisiyle inşa etmişti. 1930'lardaki devletçiliğin tarım ve ticaret alanlarına dokunmaksızın sanayi alanında uygulanmasının başta gelen nedeni buydu. Devletçi iktisadi politikalar, tarihsel blokun bileşenleri olan tarım ve ticaret düzeyindeki hâkim sınıfların alanlarına girmekten özellikle kaçınılmıştı. Ticaret burjuvazisinin ve toprak ağalarının gücü, zamanla, özellikle olağan koşullardan çok daha fazla servet biriktirdikleri savaş yıllarında, önemli artışlar gösterdi. Buna paralel olarak siyasi nüfuzları da genişledi. Bu sınıflar, elverişli iç ve dış koşullarda tarihsel blokun geleneksel cumhuriyet bürokrasisi dışlanarak yeniden kurulabileceğini, yeni tarihsel blokun kendi yönellerine uygun bir bürokrasi ve aydın tabaka aracılığıyla şekillendirilebileceğini gördüler.

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nın ardından yörüngesine girdiği 'hür dünya'yı temsil eden ABD ve Avrupa'nın Türkiye gibi ülkeleri kendilerine bağımlı kılmak ve belirledikleri gibi yönlendirebilmek için teşebbüse engel olmayacak, ona tabi bir şekilde hareket edebilecek bir bürokrasi istediği öngörülebilirdi. Öte yandan içeride gerek burjuvazinin gerekse de toprak ağalarının geleneksel bürokrasiyi sağı solu belli olmayan bir güç olarak görüp gitgide bu tabakaya karşı güvensiz oluşu da tarihsel blokun yeniden inşasına ihtiyaç duyulmasında önemli bir etmendi. Ayrıca savaş yıllarında bu sınıfların zenginliğine zenginlik katan karborsacılığı, istifçiliği aşırı bir dille eleştiren, Varlık Vergisi ile, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile otokratik bir görünüm veren, hükmedici, yer yer kendisini devletin ta kendisiymiş gibi gören ve CHP ile özdeş olan bürokrasinin, iktidar mekanizmalarının etkili noktalarından uzaklaştırılması gereği bir başka etmendi. Zira tek parti rejimi yıllarında devlet eliyle palaz-

³⁷ Bahattin Akşit, "DP Döneminde Kapitalizm ve Kırsal Dönüşüm", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 6 (İstanbul: İletişim, 1988), 1946-1947.

³⁸ Antonio Gramsci, *Selections from Prison Notebooks*, ed. ve çev. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowel Smith, (New York: International Publishers, 1989).

landırılan, sonra da devlet eliyle batırılan işadamları örnekleri çoktu. Nuri Demirağ³⁹, Selahaddin Adil Paşa⁴⁰ gibi isimler bunlardan bazılarıydı; bu isimler sonradan DP' den milletvekili olacaklardı. Bunun yanı sıra, geleneksel bürokrasinin toplum katında tesis edemediği rıza, özellikle toplumun çoğunluğunu oluşturan kırsal kesimde 'jandarma dayığı ve tahsildar baskısı' imgesi de tarihsel blokun yeniden biçimlendirilmesi için önemli bir avantaj ve gereklilikti. Ayrıca, aşağıda işaret edeceğimiz üzere, yeni bir aydın kesiminin yıllar içinde oluşmuş olması da tarihsel blokun yeniden kurulmasını mümkün kılan bir etmendi. Bunlar, aynı zamanda, DP'nin daha kurulduğu tarihten itibaren siyasal söylemini bürokrasi karşıtlığı üzerine inşa etmesinin ve bu söylemin popüler bir destekle karşılık bulmasının nedenleriydi.

DP iktidara geldikten sonra cumhuriyet bürokrasisine hışımla yaklaştı. Çıkardığı kanunlarla onları sırtlarını devlete yaslayan eski güvenceli ve tekin konumlarından etti, toplumsal statülerini sarstı. 'CHP bürokrasi' ya da aynı anlama gelmek üzere 'geleneksel bürokrasi' DP liderlerinin siyasal söylemlerinde yer bulduğu biçimiyle sistematik olarak itibarsızlaştırıldı. Buna karşılık dizginsiz bir liberal kapitalizmin gelişmesinde etkili olabilecek yeni bir bürokrasi tabakası ile geleneksel değerler ve liberal fikirleri eklemleyebilecek yeni bir aydın kuşağı oluşturuldu. DP'nin ocak, bucak teşkilatlarının yöneticileri, milletvekilleri, liderleri, oluşan yeni bürokrat ve aydın kuşağı hep birlikte temel yapıda tarım ve ticarete odaklanan kapitalist dönüşüm ile siyasal ve kültürel iklim arasındaki organik bağın kurucu unsuru olarak ön planda rol oynadılar.

1950' den önce geleneksel bürokrasinin sahip olduğu memur statüsü oldukça güvenceliydi. Ancak 30 yıl hizmetten sonra emekli edilebiliyorlar, emeklilik işlemine itiraz hakkına da sahip bulunuyorlardı. DP, önce emekliye sevk edilmeye itiraz yolunu kapattı ve emeklilik için hizmet süresini 25 yıla düşürdü. Ancak 1954 yılına kadar Yargıtay, Danıştay ve Sayıştay üyeleri bunun dışındaydılar. 1954 seçimlerinden sonra bu kurumların ayrıcalığı kaldırıldı; 21 Haziran 1954'te çıkarılan bir kanunla 25 yıl hizmetten sonra emekliye sevk edilme kuralı istisnasız bütün memurları kapsadı. 6 Temmuz 1954'te çıkarılan bir kanunla memur güvencesi tümden yok edildi. Bu kanunla emekliye sevk için belirli bir süre hizmet şartı kaldırıldı. Böylelikle memurlar, çalışma süresine bakılmaksızın işten atılabilir hale geldiler. Bu, hükümetin bundan sonra sınırsız bir azil yetkisiyle donatılması anlamına geliyordu. Bu kanunla ayrıca, Milli Eğitim Bakanı'na istediği üniversite öğretim üyesini işten atma yetkisi verildi. Böylelikle üniversite özerkliği zedelendi ve öğretim üyeleri susturuldu.⁴¹ Başbakan Menderes'in, DP iktidarının son demleri yaklaşırken memurlara olan hıncının dozu öyle yükselmışti ki, TBMM kürsüsünden DP yanlısı olmayan bütün memurları şu sözlerle tehdit edebilmişti: "Bozguncu bir muhalefetle doğrudan doğruya veya dolayısıyla münasebet tesis etmek gayretinde bulunan devlet memurunu mutlak surette tasfiye edeceğiz."⁴²

Adnan Menderes'in generalleri küçümseyici bir tarzda "orduyu yedek subaylarla yönetirim" demesi; üniversite öğretim üyelerini 'kara cübbeliler' diye aşağılaması, bürokrasi ve aydınları itibarsızlaştırmaya yönelik girişimlerin siyasal söylem düzeyindeki bazı örnekleriydi. DP

³⁹ M. Necmeddin Deliorman, *Nuri Demirağ'ın Hayatı ve Mücadeleleri* (İstanbul: Nu. D. Matbaası, 1957).

⁴⁰ Ayşe Buğra, *Devlet ve İşadamları*, çev. Fikret Adaman (İstanbul: İletişim, 2007), 115.

⁴¹ Eroğul, *Demokrat Parti*, 163-165.

⁴² Kılçık, *Menderes'in Konuşmaları*, C. IX, 14.

döneminde bir general, bir profesör ya da bir gazeteci taşralı bir yeni milyonerden daha az itibar görmeye başladı. Oysa bu kesimler cumhuriyetin kuruluşundan beri toplumun üstünde, ayrıcalıklı bir tabaka olmaya alışkındılar. Aydın ve bürokrasi sultasını kıran parti olarak nam salan DP'nin iktidar yıllarında taşralı ve köylü grupları, olur olmaz nedenlerle vali odalarını doldurmaya, idarecileri küçümsemeye başladılar.⁴³ Artık geçmişte kendilerini hor görenlere hor bakar oldular. Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları* adlı romanında, DP ile kurduğu siyasi ilişkiler sayesinde Kabzımal Hüseyin Efendi'likten Müteahhit Hüseyin Bey'liğe yükselen karakterini konuştururken bu durumu çarpıcı bir biçimde tasvir eder. Müteahhit Hüseyin Bey aklından şöyle geçirir: "Devir istemesini bilenin devriydi. Tahsil mi? Diploma mı? İlmü irfan mı? Hadi canım. Bunlar birer kuruntudan ibaretti. Dünyanın en zengin, en akıllı insanları diplomasızlar, hayatları dehşetli mücadelelerle geçmiş kaba saba insanlardı. Mihveri paraydı bu dünyanın para! 'Para' kazanıldıktan sonra her şey gibi ilmü irfan da satın alınabilir, ilim irfan sahipleri huzurda el pençe divan durdurulabilirdi."⁴⁴

Bu durum kâh 'çevre'nin 'merkez' üzerinde hâkimiyet kurması, kâh milletin kendi hizmetinde olması gereken atanmışlar karşısında üstün bir konuma getirilerek toplumun demokratikleştirilmesi olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu tezlerde kısmi doğruluk payları olabilir. Zira, merkezi devlet yönetiminde yer alanların ayrıcalıklarının azaltılması buna karşılık yönetilen kesimlerin kendilerini onların karşısında daha güçlü hissetmeye başlamaları DP döneminin gerçekleridir. Ancak mesele, daha geri planda olup bitenleri görebilmektir. Bu da, DP'nin hâkim sınıfların yanı sıra devletin ve kendisinin de çıkarlarını gözeten, zaman zaman da ön planda tutan bir sosyal tabakayı etkisiz hale getirerek 'bırakınız geçsinler' kapitalizmine uygun bir tarihsel blok inşa etme yönelimidir.

DP döneminde bürokrasi içinde yaratılan ayrışma da tarihsel blokun yeniden biçimlendirilme süreçleriyle ilgiliydi. Gencay Şaylan'ın dikkat çektiği gibi⁴⁵ DP döneminde kamuda giderek artan sayıda mühendis, iktisatçı, tekniker istihdam edildi. İktisadi işlevli kamu kuruluşlarında da bölgesel örgütlenmeye gidildi. Bu kesim, bu sayede mülki yönetim içinde örgütlenmiş geleneksel bürokrasinin dışına çıkarıldı. Böylelikle, bürokrasinin bir kesiminin toplumun iktisadi hayatı üzerindeki etkinliği artırıldı ve bu kesim geleneksel bürokrasiye nispetle ayrıcalıklı hale getirildi. Şöyle ki; 7244 sayılı yasadın sonra geleneksel kamu hizmetlerinde çalışan en yüksek dereceli bürokratın maaşı 2 000 TL iken aynı düzeydeki bir teknik personelin maaşı 3 540 TL oldu.

DP, devlet ile toplum ilişkilerini yeniden düzenlerken geleneksel bürokrasiden boşalttığı alanın önemlice bir kısmını da parti patronajı aracılığıyla doldurdu.⁴⁶ Parti patronajı, kaynak dağılımından gelir bölüşümü politikalarına, kamusal sübvansiyonlardan teşviklere, seçmene hastanede sıra ve yatak ayarlamaktan kamu istihdam politikalarına kadar pek çok kalemi kapsayan, kitle desteği sağlamaya yönelik siyasal bir stratejidir. DP, patronaj sis-

⁴³ Eroğul, *Demokrat Parti*, 142.

⁴⁴ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları* (İstanbul: Everest, 2009), 107.

⁴⁵ Gencay Şaylan, "Cumhuriyet Bürokrasisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 2 (İstanbul: İletişim, 1983), 298-308, 305.

⁴⁶ İlkey Sunar, "Demokrat Parti ve Popülizm", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 8 (İstanbul: İletişim, 1983), 2076-2086.

temini kullanarak hem popüler desteğini artırdı hem de halkın devletle ilişki kurarkenki tavrını değiştirdi.

DP döneminde aydınlar arasında da bir farklılaşmanın ortaya çıktığını vurgulamak gerekiyor. Demokratlar, özellikle kırsal kesimlerin rızasını örgütlerken tek partili rejimin sonlarına doğru sayıca çoğalmaya başlayan yerel aydınlara dayandılar.⁴⁷ Kentlerde de, elbette, dayandıkları bir aydın tabaka vardı. Bu aydınlar, kültürel düzeyde daha geleneksel, iktisadi düzeyde kapitalist ilişkilerin yaygınlaştırılması bakımından daha atılgandılar. Bir bakıma gelenekselcilik ile özel teşebbüsçülüğü eklemleyen DP, özellikle taşrada kitlelerin aktif desteğini kazanmada noter, avukat, hekim gibi aydınları toplumla bağ kurma kayışları olarak kullandı. Buna karşılık, otoriter bir tutum sergilemeye başladığı dönemlerden itibaren kentli, eleştirel ve muhalif tutum geliştirebilme potansiyeli gösteren aydınlara karşı dışlayıcı, aşağılayıcı ve baskıcı bir tutum sergiledi. Böylelikle, geleneksel bürokrasi düşmanlığına 'entelijensiya' düşmanlığını da ekledi. Bunlar, genellikle üniversite öğretim üyesi, öğrenci, gazeteci, edebiyatçı ya da araştırmacı aydınlar ile CHP etrafında toplanmış politikacılarıdır.

Tarımda ve ticarete hâkim sınıflar

DP'nin üretim dünyasına ilişkin stratejisi, tarım ve ticarete öncelik veriyor, tüm üretim dünyasını bu iki sektörün öncülüğü altına toplayacak bir kalkınma modeli öngörüyordu. DP liderlerinin hayranı oldukları ABD'nin Türkiye ekonomisi için önerdiği gelişme stratejisi de bu doğrultuydu. Nitekim, Barker Raporu olarak bilinen rapor (1951) "Türkiye'nin sanayileşme hedefini tasfiye edecek değiliz. Fakat biz bu hedefe varmanın en kestirme yolunun, tarımsal gelişmeye önem vermek olduğunu tavsiye ediyoruz" diyordu. O nedenle, dönemin toplumsal sınıflarını incelememize tarımsal hâkim sınıflar ile ticaret burjuvazisinin durumuna bakarak devam edeceğiz.

DP döneminde güçlenen toplumsal sınıfların başında tarım kesimindeki hâkim sınıflar geliyordu. Çünkü, bu dönemde öncelik tarıma verilmişti. Celal Bayar'ın 1950'de Meclisi açış konuşmasındaki sözleri bu saptamayı bariz bir biçimde destekler: "Milli ekonomimizin temeli ziraattır. Şu halde elimizdeki kudret ve imkânları birinci derecede bütün şubeleriyle ziraata, ziraatın yardımcıları olan işlere ve zirai sanayin inkişafına tahsis etmeliyiz."⁴⁸ Ancak, DP Hükümeti elindeki kudret ve imkânları öncelikle tarıma tahsis ederken bu kesimdeki sınıfsal ayrımları derinleştirdi. Tarımda makinalaşma, Ziraat Bankası kredilerinin genişletilmesi, belli başlı tarımsal ürünlerin devlet tarafından yüksek fiyatla satın alınmaya başlanması, Toprak Mahsulleri Ofisi'nin depolama kapasitesinin artırılması, karayolları ağının uzatılması ve kamyonla nakliyatın gelişmesi gibi politikalar büyük toprak sahiplerinin, mülk sahibi çiftçilerin ve ağaların güçlenmesine yol açtı, kapitalistleşmelerinin önünü açtı. Tarımda makinalaşma programından yararlanan çiftçi ailelerin sayısı yüzde 1'den biraz fazlaydı. Varlıklı çiftçiler devletçe sağlanan imkânlar sayesinde ortakçı ve kiracının tasfiyesi, boş mülk arazilerinin ekilmesi, toprak satın alınması, devlet merasına

⁴⁷ Murat Belge, "Tarihi Gelişme Süreci İçinde Aydınlar", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* c. 1 (İstanbul: İletişim, 1983), 126.

⁴⁸ *Milliyet*, "Bayar İç Politika Etrafında Dedi ki; Demokratik Rejim Sükûn İçinde Yerleşmiş Bulunuyor", 02.11.1950, 1-4.

tecavüz gibi yollarla ettikleri arazileri genişlettiler. Mera tahribinden yüzde 81 oranında büyük ve orta çiftçiler yararlandılar. Makinalaşma ve arazinin hızla az sayıdaki kudretli çiftçinin elinde toplandığı Çukurova'da 1960-1962 dönemine gelindiğinde çiftçi ailelerinin yüzde 2'sinin tüm toprakların yüzde 59'una sahip olduğunu gösteren rakamlar bunun çarpıcı bir göstergesiydi.

Tarımda kapitalistleşme sürecinin başlamasıyla birlikte kırsal kesimdeki beyler ve ağalar da kapitalist çiftçi olma yolunda ilerlediler. Ancak tarımda kapitalistleşmedeki eşitsizlik, hâkim tarımsal sınıfların konumunda da eşitsizliğe yol açtı. Kapitalist gelişme bazı bölgelerde hızlı, bazı bölgelerde yavaş oldu. Aynı bölge içinde kapitalistleşme hızı birbirinden farklı yöreler de vardı. Kabaca belirtmek gerekirse Ege ve Çukurova bölgelerinin toprak ağaları, hızlı işçi çalıştıran modern kapitalist çiftçi sınıfı haline geldiler. Orta Anadolu'nun hububat ekimine uygun bölgelerinin toprak ağaları daha yavaş bir tempoda kapitalistleştiler. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin hâkim tarımsal sınıfları ise Batı ve Orta Anadolu'da görülen hızlı kapitalistleşmeye ayak uyduramadılar. Bu bölgelerde bey ve ağalar prekapitalist ilişkiler pençesinde boğaz tokluğuna çalışan marabaların kol kuvvetlerinden yararlanarak hâkimiyetlerini sürdürdüler. Tarımsal sınıflar içinde bu dönemde ön plandaki yerini güçlendirerek koruyan başka bir kesimden daha söz etmek gerekiyor: tefeci ve aracılar. Bu kesimler, köylüyü aşırı derecede sömürmelerinin yanı sıra tarımsal artık değerinin önemlice bir kısmını yutuyorlardı. Köylüden tefeciye ve aracıya giden artık, yeni yatırımları değil tefeci sermayeyi besliyordu.

Tarımsal hâkim sınıflar, genellikle şehirlerde otururlar, buralarda zevk-ü sefa içinde bir yaşantı sürerlerdi. Bazıları tarımdan kazandıklarını İzmir, İstanbul, Adana ve Avrupa şehirlerinde gösteriş ve lüks tüketim için harcarlardı. Köylerdeki işlerini de kâhyaları aracılığıyla yürütürlerdi. Kırsal kesimlerde iktisadi gücü elinde bulunduranlar, aynı zamanda siyasi gücü de ellerinde tutmayı DP döneminde de sürdürdüler. Şehirlerde avukat, parti başkanı, milletvekili, köylerde muhtar olan kişiler ya ağa, bey ve şeyh ailelerindendi ya da bu ailelerin nüfuzu altındaki kişilerdi. Böylelikle iktisadi alandaki egemenlik aynı zamanda siyasi bir egemenliğe de dönüşüyordu. Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği* adlı romanında iktisadi ve siyasi egemenliğin nasıl iç içe geçtiğinin çarpıcı örneklerini verir. Yazarın tasvir ettiği Haşım Ağa karakteri, tıpkı Muzaffer Bey'in CHP dönemindeki konumu gibi iktisadi gücün siyaseten güçlü olmayı beraberinde getirdiğini örnekler. DP'li Haşım Ağa mülk sahibi olduğu için siyaseten de güçlüdür. Kanun, jandarma ve hükümet hep ondan ve nüfuzu altındaki kişilerden yanadır. DP'nin il başkanı, Haşım Ağa ile Hükümet arasındaki bağlantıyı kurarak onu siyaseten güçlendirir; bu güç jandarma başçavuşunu da, hâkimi de ondan yana kular. Yaslandığı bu güçler de kendisini iktisaden daha güçlü hale getirir.⁴⁹

Burjuvazi

Yukarıda Türkiye burjuvazisinin devlet işletmelerinin özel sektöre devri sloganına ve gayretlerine tutuk bir tepki verdiği belirtilmişti. Bununla beraber, DP döneminde burjuvazi devlet ve yabancı sermaye ile ilişkilerini görece geliştirdi ve güçlendi. Türkiye'de özel sanayi

⁴⁹ Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği* (İstanbul: Everest, 2009).

işletmelerinin yüzde 59,7'sinin 1946-1960 döneminde kurulduğuna ilişkin rakamlar (1961 rakamları) çarpıcıdır. Doğan Avcıoğlu'nun kullandığı verilere göre⁵⁰ 1948-1951 döneminde gayrisafi milli hasılanın ortalama yüzde 10,1'i olan yatırımlar 1952-1955 döneminde yüzde 19,4'e, 1956-1959 döneminde yüzde 13,8'e yükseldi. Kabaca yapılan hesaplara göre özel sektörün yatırımlar içindeki payı yüzde 6-7 civarındaydı ki bunun da yaklaşık yarısı konut yatırımlarına gitmişti. Metal ana sanayi ve makine gibi sanayileşmenin temelini teşkil eden alanlarda özel sektör neredeyse yok gibiydi. Buna karşılık radyo, taşıt, buzdolabı, elektrik süpürgesi gibi montaj sanayinde hızlı bir gelişme görüldü. Bunun anlamı, sanayi burjuvazisinin, DP iktidarı öncesine göre hızlı sayılabilecek bir gelişme göstermesine rağmen, ilgi gösterdiği esas alanın ara mallarını ya kamu sektöründen ya da ithalattan sağladığı hafif tüketim sanayi olmasıydı. Sanayi burjuvazisinin faaliyetlerini yoğunlaştırdığı dört sektör dokuma, gıda, kimya, taş ve topraktı. Öte yandan, özel sanayi esas olarak İstanbul'da yoğunlaşmıştı. 10 ve daha fazla işçi çalıştıran İstanbul'daki özel sanayi kuruluşlarının sayısı 1950'de 321 iken 1963'e geldiğinde 1264 olmuştu. Sadun Aren'in rakamlarına göre⁵¹ 10 ve daha fazla işçi çalıştıran özel işyerlerinin ülkedeki sayısı 1950'de toplam 2 bin 515 iken 1960'ta 5 bin 248'e yükselmişti. İstanbul'un yanı sıra Bursa, İzmir, Ankara, Adana, Balıkesir, Gaziantep, Eskişehir, Zonguldak, Kayseri, Uşak gibi iller özel sanayi yatırımlarında artış görülen kentlerdi. Ancak, o dönemde toplam 67 vilayeti olan Türkiye'nin 40 kentinde özel sanayi yatırımı yok denecek düzeydeydi.

DP döneminde sanayi burjuvazisinin hafif tüketim ve montaj sanayinde boy veren, kamu sektörü ve ithalata dayanan ve İstanbul ağırlıklı olan özelliklerinin yanı sıra bazı başka yanlarından da söz etmek gerekiyor. Bu özelliklerden biri, burjuvazinin devlet fonları ve kamu teşebbüsleri desteğiyle güçlendirilmiş olmasıydı. Bir diğeri ise yabancı sermayeye dayanarak gelişmeyi tercih etmesiydi. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın devlet fonlarını, yabancı devletlerden ve uluslararası kuruluşlardan elde ettiği dövizleri uzun vade ve düşük faizle sanayicilere aktarması; yardımlar ve borçlanmalarla genişleyen döviz kaynaklarının özel yatırımları teşvik amacıyla kullanılması; altyapı yatırımlarına yönelen devletin, maliyetinin altında fiyatlarla özel sektöre ucuz enerji, nakliye ve hammadde sağlaması; kamu kuruluşlarının yetmiş yönetici, mühendis ve teknik elemanlarını aktararak özel sektörü desteklemesi burjuvazinin devlet imkân ve desteğiyle güçlenmesinin bazı enstrümanlarıydı. Özellikle 1958'den sonra ithalatın kotaya bağlanmasıyla montaj sanayi biçiminde yabancı burjuvaziyle geliştirilen ortaklıklar; yabancı sermayenin yönetici ve mühendislerini göndererek yerli burjuvaziye verdiği destekler; ABD'nin yaygın bir eğitim programıyla Türkiye burjuvazisine Amerikan kapitalizminin dinamizmini aşılması gibi olgular da Türkiye burjuvazisini yabancı sermayeye bağımlı kılıyordu.

Türkiye'deki sermaye gruplarının sinai faaliyetleri 1950'lerde önceki dönemlere göre büyük bir yükselişe geçti. Akkök grubunun Aksu, Sabancı'nın Bossa, Koç'un Türk Demirdöküm, Yaşar'ın DYO, Elginkan'ın ECA, Kale'nin Çanakale Seramik fabrikaları ile Eczacıbaşı'nın ilaç ve seramik fabrikaları bu dönemde kuruldu. Çukurova grubunun Çukurova Sanayi İşletmeleri adlı tekstil tesisi de Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kredileri ile büyütülerek en-

⁵⁰ Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, 333-335.

⁵¹ Sadun Aren, *100 Soruda Ekonomi El Kitabı (Türkiye Ekonomisinden Örneklerle)* (İstanbul: Gerçek, 1969), 166.

Mahmut Celal Bayar (1884-1986)

Türkiye'de merkez sağ siyasetin ve sağ Kemalizmin kurucu siyasi figürlerindedir.

16 Mayıs 1883'te Bursa'nın Gemlik kasabasına bağlı Umurbey köyünde doğdu. Babası Bulgaristan göçmeni bir din bilginiydi. Dayısı Genç Osmanlılar'dan Ali Suavi'nin arkadaşıydı. Meşrutiyet hikâyelerini, Abdülhamit karşıtlığını, hürriyet mücadelelerini ilk olarak dayısından dinledi ve siyaseten onun tesiri altında kaldı. Daha 12 yaşındayken İttihat ve Terakki'nin gizli yayınlarını Gemlik'te bir bakkaldan alarak dayısına taşıyordu. İlk çalışma deneyimini 17 yaşındayken Bursa'da Ziraat Bankası'nda kazandı. Sonranda Deutsche Bank'a geçti. 1907 yılında 23 yaşındayken İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Fırkası'nın

Bursa mesul kâtibi oldu. Bir süre sonra aynı partinin İzmir mesul kâtibi olarak atandı. 1914-1918 I. Dünya Savaşı yıllarını İzmir'de geçirdi. Bu dönemde İzmir Valisi Rahmi Bey'in gölgesinde, silik bir kişilik olarak kaldı. Bununla beraber 'milli iktisat' tezi uyarınca ekonomiyi Rum, Ermeni ve yabancıların elinden kurtararak Türk hâkimiyetine vermek için çaba harcadı. İzmir'de Halka Doğru derneğinin kuruluşunda rolü oldu. Mondros Mütafakesi'nin ardından İzmir'de barınma olanağı kalmayınca Ege bölgesinde 'Galip Hoca' takma adıyla Kuvayı Milliye örgütlenmesinde aktif rol aldı. Bu dönemde, köylülere Bolşevikliği olumlu bir biçimde anlattığı ve anlattıkları karşısında köylülerin gözlerinin kamaştığını söyler. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Saruhan (Manisa) mebusu olarak girdi. Burada bağımsızlık muhalefeti yanında yer aldı. Meclis üzerinde baskılar artınca gizlice Anadolu'ya geçti. Büyük Millet Meclisi'ne katıldıktan kısa bir süre sonra İktisat Vekâleti'ne getirildi. 1920'de TBMM Hükümetinin Sovyetler Birliği ile olumlu ilişkileri bağlamında teşvik ettiği bir tür İslam sosyalizmi geliştirmeye çalışan Yeşil Ordu'nun 14 kurucusundan birisiydi. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın kontrolündeki resmî Komünist Fırkası ile de temastaydı. Yerel eşraf ve çetelerin Milli Mücadeledeki rolünü önemseyerek Çerkez Ethem ile bağları koparmamaktan yana tavır aldı. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra önemli roller ve görevler üstlendi. 1923'te İzmir milletvekili idi. 1924'te Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığına atandı. Müslüman-Rum mübadelesinin örgütlenmesinde etkili oldu. Mustafa Kemal'in güvenini kazanarak ekonomide özel sektörün güçlenmesine önderlik etmekle görevlendirildi. 1924'te Türkiye İş Bankası'nı kurdu. 1932'de Cumhuriyet Halk Fırkası programının temel unsurlarından biri olarak benimsenen devletçiliği belirli bir sınırdan tutmak amacıyla yeniden İktisat Vekâleti'ne atandı. 1937'de Atatürk'ün başbakanı olarak Mustafa İsmet İnönü'nün yerini aldı. Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölmesinin ardından İnönü cumhurbaşkanı olunca başbakanlıktan istifa etti ve kendisine bakanlık görevi verilmedi. 1945'ten sonra CHP'nin muhalif kanadının lideri olarak siyaset sahnesinde yeniden görüldü. Demokrat Parti'nin dört kurucusundan birisi ve ilk genel başkanı oldu. 1950'de DP'nin genel seçimleri kazanmasının ardından cumhurbaşkanı seçildi. Kemalizmin sağcı siyasal söyleme uyarlanmasında kurucu bir rol oynadı. Beri yandan, "çokluğun bütünü temsil ettiği tartışılmaz" sözlerinde dile getirdiği gibi, otoriter bir çoğunlukçuluğun, otoriteye mutlak itaat isteyen ham bir demokratiğin timsali olarak öne çıktı. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesiyle cumhurbaşkanlığından düşürüldüğünde 77 yaşındaydı. 1961'de ölüm cezasına çarptırıldı. Ancak cezası Milli Birlik Komitesi tarafından müebbetle çevrildi. Üç yıl Kayseri cezaevinde kaldıktan sonra 1964'te tahliye edildi ve İnönü'nün desteğiyle siyasi haklarına kavuştu. Hapisten çıktıktan sonra DP'nin ardılı olarak algılanan Adalet Partisi'ni etkileyen önemli bir mihraktı. 1970'te partilerini ılımlı olmakla eleştiren Adalet Partisi'nin milliyetçi-muhafazakâr kanadının önde gelenlerinin kurduğu Demokratik Parti'ye açık destek verdi. 1970'lerin ortalarından itibaren aktif siyasetten uzak durdu. Fakat Türk sağının önemli bir figürü olarak kalmayı sürdürdü. 1986'da 102 yaşındayken öldüğünde dünyanın en yaşlı siyasetçilerinden birisi sayılıyordu.

Kaynaklar

Erkân Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar* (İstanbul: Alfa, 2000).

Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı* (İstanbul: Remzi, 2000).

Tanıl Bora, "Celal Bayar", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, c. 2: Kemalizm*, ed. Ahmet İnel, (İstanbul: İletişim, 2001), 546-554.

tegre bir tesise dönüştürüldü. Dayanaklı tüketim mallarının büyük ölçekli üretimi 1959'da Koç'un Arçelik firmasında çamaşır makinesi ve termosifon üretimiyle başladı.⁵²

Dönemin burjuvazisinin özelliklerinden bir diğeri, hayli kapalı bir sosyal grup olmasıydı. Arif Payaşlıoğlu'nun anketleri⁵³ gösteriyordu ki Türkiye'de burjuvaların yüzde 63'ünün babaları tüccar, sanayici ya da çiftçiydi; eşlerinin babaları da öyle. Beri yandan burjuvaların şirketlerinde akrabalık bağlarının son derece güçlü olduğu görülüyordu. Şirketlerinin yarısına yakını akrabalar arasında kurulmuş şirketlerdi. Sarayı burjuvazisinin yüzde 43 gibi yüksek bir kesimi ticaretten gelmekteydi ve önemlice bir kısmı da ticari faaliyetlerini sürdürüyordu. Yüzde 70'e yakın bir kesimi ise işçilerin grev hakkını uygun bulmuyorlardı.

Yukarıda, DP döneminde özel sektörün ana yönelişinin sanayi sektörü olmadığı kaydedilmişti. Çünkü burjuvazinin sermaye birikimi için çok cazip alanlar vardı. Bunlardan biri müteahhitlikti. NATO Antlaşmasına bağlı büyük askeri inşaatların yanı sıra, kamu altyapı yatırımları büyük müteahhitlerin boy atmasında bu dönemde etkiliydi. Enka, Tekfen, Doğuş, Uzan, Alarko gibi inşaat kökenli grupların temelini oluşturan firmaların hepsi 1950'lerde kuruldu. Aynı yıllarda kurulan Kutlutaş, Gama, Giriş gibi gruplarda inşaat rengi baskındı. Ayrıca Koç, Sabancı, Toprak, Çukurova gibi gruplar bu dönemde inşaat sektöründe aktif oldular.⁵⁴ Dönemin müteahhitlik ihaleleri büyük yolsuzluk söylentilerine ve şikâyetlere sebep oldu. Cazip iş alanlarından bir diğeri karayolu taşımacılığı idi. Karayolu taşıtlarını, yedek parçalarını ve akaryakıtı ithal eden Türkiye'de bu kalemlerin hepsi servet biriktirmenin yolları haline geldi. Emlak işleri, bir başka tatlı kâr alanıydı. Arsa spekülasyonu bu dönemde aldı yürüdü, mesken kredisıyla konut yapımı, alımı, satımı genişçe bir ticaret alanı haline geldi. Servet sahipleri emlak işlerinden servetlerine servet kattılar. Bankacılık kârlı iş alanlarından bir başkasıydı. 1950'de 34 olan banka sayısı 1959'da 58'e, 535 olan banka şubesi sayısı ise 1710'a çıktı. Yüzde 2 ile 6,5 arasındaki faiz oranlarıyla toplanan tasarruflar yüzde 10,5 gibi oranlardan işadamlarına kiralanarak bankacılık sektöründen yüzde 400'e varan kârlar elde edildi. Kimi servet sahipleri halkın tasarruflarını kendi işlerinde kullanmak amacıyla, günümüzün moda deyimiyile ifade edelim, 'çakma banka'lar bile kurdular. Bankacılık gibi tatlı iş alanlarından biri sigortacılıktı. Genellikle özel bankaların teşebbüsleriyle kurulan sigorta şirketleri, 1951-1960 döneminde yangın, kaza, hayat sigortası gibi alanlarda 1 milyar liraya yakın prim topladılar ve toplam 365 milyon lira tazminat ödediler. Aradaki fark, dönemin rakamlarıyla düşünülecek olursa müthişti. Devletin özel sigortacılığı teşvik etmekle kalmayıp fiilen desteklediğini de eklemeliyiz: 1958-1962 döneminde devlet varlıklarının sigorta bedeli olarak 286 milyon lira ödedi ve toplam 61 milyon tazminat aldı; aradaki 225 milyon liralık farkın özel sigorta şirketlerine gittiğini gösteren son derece dramatik bir grafik.⁵⁵

Son olarak, dış ticaretin DP döneminin en cazip iş alanlarından biri olduğunu kaydetmek gerekiyor. Ticaret burjuvazisi, dönemin döviz bolluğu yıllarında ithal mallara olan yüksek

⁵² Özgür Öztürk, *Türkiye'de Büyük Sermaye Grupları: Finans Kapitalinin Oluşumu* (İstanbul: SAV, 2010), 72.

⁵³ Arif Payaşlıoğlu, *Türkiye'de Özel Sanayi Alanındaki Müteşebbisler ve Teşebbüsler* (Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Teksir, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kütüphanesi), 1961.

⁵⁴ Öztürk, *Büyük Sermaye*, 73-74.

⁵⁵ Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, 339.

Bir Sanayicinin Penceresinden DP Döneminde Siyaset ve İktisat

Dönemin Türkiye'sinin en önemli sanayici ve işadamlarından Nejat F. Eczacıbaşı DP'nin siyasi üslubunu ve ekonominin durumunu şöyle gözlemliyor:

Demokrat Parti gerçekte bir çelişki içine girmişti. Demokrat Parti'nin dünya görüşünde *siyasal ve ekonomik liberalizm* yattığı halde, DP'li Başbakan Menderes *siyasal liberalizme* bir türlü ısınamıyor, hatta *siyasal liberalizmin* gönül verdiği *ekonomik liberalizme* zarar vereceğinden korkuyordu. Demokratlar'ı siyasal liberalizmleri yönünden tutan akademik çevreler ve aydınlar bu koşullarda yavaş yavaş umutlarını yitirmeye başlamışlardı.

1955 yılına girildiği zaman, ülke ve sonuç olarak da siyasal iktidar için, bunalımlar birbirini izlemeye başlamıştı. Enflasyon başını kaldırmış, fiyatlar başıbozuk artmaya yönelmiş, karaborsa kendini duyurur olmuştu. Bir yandan da tarımsal kesim bekleneni vermemiş, 1955 yılında buğdayımızı dışarıdan almak zorunluluğunda kalmıştık.

Kaynak

Nejat Eczacıbaşı, *Kuşaktan Kuşğa* (İstanbul: Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1999), 109-110.

taleple birlikte yabancı firma mümessillikleri elde etti. Kore Savaşı'nın yarattığı tarım ürünü ihracatına uygun konjonktürde de ihracatçı firmalar güçlendi. Sonraki yıllarda ise dövizin resmi değeri ile fiili değeri arasındaki farktan yararlanan ticaret burjuvazisi dış ticaretten büyük avantajlar sağladı. Dış ticaret alanında yolsuzluklar başını o kadar aldı gitti ki, 1956 yılında İthal Malları Fiyat Kontrol Dairesi kurulmak zorunda kalındı. Bu Dairenin kuruluşu dış ticaret yoluyla döviz kaçakçılığı yapıldığının hükümet tarafından kabulü anlamına geliyordu. DP Hükümeti ihaleler ve devlet bankalarından kredi verme olanaklarının yanı sıra döviz tahsis işini de kendisini destekleyen ticaret burjuvazisi lehine akıttı; nüfuzlu kişilere özel takas izinleri verdi. Ayrıca lastik, çimento, demir gibi maddelerin tahsise tabi tutulması DP'li ticaret burjuvalarına kâr kanalları açtı. Doğan Avcıoğlu, il ve ilçelerde DP'li tüccarların mal sıkıntısı ve karaborsadan tahsisler yoluyla nasıl yararlandığını ve particiliğin nasıl kârlı bir ticaret alanı haline geldiğini örneklerle tasvir eder.⁵⁶

Kapitalizm geliştikçe hâkim sınıflar kendi aralarında örgütlenmeyi ihmal etmediler. Çünkü devlet karşısında kendi aralarındaki rekabet ve çatışmaları ikinci plana iterek eşgüdüm içinde çalışmanın ve aralarındaki farklı görüşleri tekleştirip etkin bir şekilde savunmanın faydalarının farkındalardı. Tüccar ve sanayiciler önceleri "Ticaret ve Sanayi Odası" adı altında birlikte örgütlenirken sanayi burjuvazisi bu dönemde ayrı bir odada örgütlenme yönelişi içine girdi.⁵⁷

Özetle, DP'nin iktidar yıllarında tarımsal, sınai ve ticari alanlarda hâkim sınıflar liberal ekonominin ve siyasi ilişkilerin tüm avantajlarını kullanarak güçlendiler ve bir kapkaç kapitalizminin aktörleri oldular. Oysa bu kapkaç kapitalizminin temel yönelimleri, alt sınıflar için bir fakr-ü zaruret ortamının yaratıcısıydı.

⁵⁶ A.g.e., 336-344.

⁵⁷ Mustafa Sönmez, *Türkiye'de İş Dünyasının Örgütleri ve Yönelimleri* (İstanbul: Friedrich Ebert Stiftung, 2010): 46-49.

Emekçi sınıflar

DP dönemi, emekçi sınıflar açısından mülksüzleşmeden ücretlileşmeye geçiş dönemiymiş. Artan yatırımlar işçi ihtiyacını yükseltti. İşçi ihtiyacını yükselten, yukarıda belirtilen sanayileşme süreciydi. Mülksüzleşmeyi yaratan ise, tarımda hızlı makineleşme nedeniyle ağa-ortakçı ilişkisinin çözülmesiydi. Özellikle Çukurova, Ege-Marmara bölgelerinde tarımda toplumsal ve ekonomik ilişkiler dönüşüme uğradı. Artık öküzün yerini traktör almış, neredeyse sürülmeyen tek karış toprak kalmamıştı. Gelgelelim tarımda artan zenginlik ile derinleşen fakirlik el ele gitti. Traktör kullanmayı verimsiz kılacak küçük toprak sahiplerinin bir kısmı büyük çiftliklerde şoförlük gibi işler yapmaya başladı; ama büyük çoğunluğu ücretli emekçi haline geldi ya da kentlere göç etti. Sadece 1948-1952 döneminde her 10 traktörün ortalama 34 ortakçı ailesini yerinden ettiğine ilişkin veri⁵⁸, bu konuda bir fikir edinmemizi sağlayabilir. Bu dönemde işçileşen yoksul köylülerin büyük bölümü henüz toprakla olan bağlarını koparmamıştı. İlk kuşak işçiydiler ve işçilikten kazandıkları ücreti ek gelir olarak görüyorlardı.

1955'te ücretlilerin sayısı 1,6 milyona, 1960'ta ise 2,4 milyona çıkmıştı (bu sayı 1950'de bir milyon kaddı). İmalat sanayiinde çalışanların sayısı 1950'de 482 bin iken 1960'ta neredeyse iki kat artarak 791 bin kişiye çıkmıştı.⁵⁹ 1955'te ücretlilerin yüzde 61'i kentlerde, yüzde 39'u tarımdaydı. Kentlerdeki ücretlilerin yarısından fazlası İstanbul, Ankara ve İzmir'in dışında, Bursa, Balıkesir, Aydın, Adana ve Zonguldak'ta yoğunlaşmıştı. Bu yıllar, aynı zamanda düzensiz kentleşme ve gecekondulaşma yıllarıydı. Kentli nüfus içinde ücretli maaşlı grupların payı gerilemiş, buna karşılık düzensiz çalışma alanlarında kendilerine hayat alanı bulan grupların payı artmıştı. Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları* adlı romanında iş umuduyla kentlere akın eden göçmen emekçilerin düzensiz, marjinal işlerdeki çalışmalarıyla girdikleri yeni hayat arayışlarını, ümitlerini ve düş kırıklıklarını mükemmel bir şekilde tasvir eder.

DP'nin işçi sınıfı karşısındaki tutumu ikili bir karaktere sahipti. Parti, işçilerin bireysel hakları bakımından müşfik bir tutum sergiliyordu. Oysa işçilerin bir sınıf olarak hakları ve hareketleri konusunda zalimdi. Tek tek işçilere bazı haklarını vermekte, Menderes'in fabrika yemekhanelerinde işçilerle aynı masada tabldotta yemek yemesi örneğinde olduğu gibi⁶⁰ onların gönlünü kazanan davranışlarda bulunmakta DP'nin üstüne yoktu. Ama işçilerin topluca davranma hakları ve hukukları söz konusu olduğunda o müşfik yüz, ceberut bir hal alıyordu. Ahmet Makal, bu ikili karakterin bireysel iş ilişkilerine ilişkin kısmını 'koruyucu', toplu iş ilişkileriyle ilgili kısmını ise 'otoriter' olarak tanımlar.⁶¹

DP'nin işçi sınıfına ilişkin korucuyu, yani bireysel çalışma ilişkileri alanında atılan adımlardan bazıları şunlardı: işçilere hafta ve genel tatil günlerinde ücret ödenmesi; nüfusu on bin ve daha fazla olan şehir ve kasabalardaki iş yerlerinde bir saatten az olmamak üzere ögle tatili verilmesi, iş yerinde bir yıl çalışmış işçilere kıdemlerine göre yıllık ücretli izin hakkı getirilmesi, çalışanların giderek artan bölümünün sosyal güvenlik ağına dâhil edilmesi. Bununla beraber, burada dikkat çekilmesi gereken bir yan da var. Normalde sosyal güvenliğin finans-

⁵⁸ Rozaliyev, *Türkiye'de Kapitalizm*, 198.

⁵⁹ Öztürk, *Büyük Sermaye*, 81.

⁶⁰ Yıldırım Koç, *Türk-İş Tarihinden Portreler: Eski Sendikacılardan Anılar ve Gözlemler-I* (Ankara: Türk-İş, 1998), 81.

⁶¹ Ahmet Makal, *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963* (Ankara: İmge, 2002), 56.

manın devlet ve işverene ait olması gerekirken, Türkiye'de sosyal güvenlik sistemine dâhil edilen işçilerin ücretlerinden çok yüksek kesintiler yapıyordu. (Bu kesintilerin yüksekliğine Uluslararası Çalışma Örgütü –ILO da işaret etmişti.) Böylelikle hastalık, yaşlılık sigortaları, aslında doğrudan emekçiler tarafından ödeniyor, buna karşılık DP iktidarı işçileri sigorta sistemine dâhil etmenin övücünü yaşıyor ve propaganda malzemesi olarak kullanabiliyordu. Beri yandan, işçilerin sigorta ödentilerinden toplanan paralar DP Hükümetinin idaresine geçiyor, bankalara yatırılıyor, devlet tahvillerine çevriliyor ve yatırımlarda kullanılıyordu.⁶² DP, işçi birikimlerinin bir bankaya dönüşmesini de teşvik etti. 1954 yılında Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası işçilerinin yardım sandığında toplanan bir buçuk milyon lirasıyla bir İşçi Kredi Bankası kuruldu.⁶³ Kendisi eski bir bankacı olan Cumhurbaşkanı Bayar, İşçi Kredi Bankası'nın açılışında yaptığı konuşmada, "Ben Celal Bayar olarak sizin hasbî yardımcınız" diyordu.⁶⁴

Adnan Menderes döneminde Demokrat Parti işçilerin çalışma koşullarını sınırlı düzeyde iyileştiren bazı düzenlemelere imza atmış olsa da onların bir sınıf olarak örgütlenme çabalarına izin vermeyen otoriter bir politika izledi. İşçiler de köylüler gibi Demokrat Parti'nin popülist siyaseti tarafından kazanılabilecek ve CHP karşısında konumlandırılacak kitleler olarak görülüyordu.

İşçilerin bir sınıf olarak hareket etme hak ve hukuklarına gelince, DP'nin alarmist ve otoriter yüzü ortaya çıkıyordu: DP, CHP tarafından tanınmayan grev hakkını tanıyacağını vaat ederek işçi sınıfından destek alabilişti. DP Genel Başkanı Celal Bayar, Nisan 1950'deki bir konuşmasında "... Demokrasinin bütün icaplarını kül [bütün] halinde kabul ediyoruz. Bu sebeple iki tarafı keskin dahi olsa grevi işçilerimize tanıtıyoruz. İşçilerimiz memleketin menfaatlerini diğer sınıflar kadar bilen ve gözeten insanlardır" demişti.⁶⁵ Adnan Menderes

⁶² Y.N. Rozaliev, *Türkiye Sanayi Proletaryası*, çev. Güneş Bozkaya (İstanbul: Yar, 1978),205.

⁶³ *Milliyet*, "Celal Bayar Dün Kayseri'ye Gitti", 04.01.1954: 1, 7.

⁶⁴ *Milliyet*, "İşçi Kredi Bankası Açıldı", 05.01.1954: 1, 7.

⁶⁵ Celal Bayar, *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri: Demokrat Parti'nin Kuruluşundan İktidarına Kadar Politik Konuşmalar 1946-1950* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999),410.

de, kurduğu ilk hükümetin programını TBMM kürsüsünden okurken bu vaadi tekrarlamıştı: “Demokrasi prensiplerine göre tabii bir hak olarak tanıdığımız grev hakkını sair demokratik memleketlerde olduğu gibi, içtimai nizamı ve iktisadi ahengi bozmayacak surette kanunileştireceğiz.”⁶⁶ DP, iktidara geldikten sonra ILO’nun 98 sayılı sözleşmesini onaylayarak serbest ve gelişmiş bir toplu pazarlık sistemi oluşturma yükümlülüğü altına da girmişti. Zira, 98 sayılı sözleşme ‘teşkilatlanma ve kolektif müzakere hakkı prensiplerinin uygulanması’na yönelikti.⁶⁷ Ancak bu yükümlülüğü yerine getirmekten ısrar ve itinayla kaçındığı gibi, Başbakan Adnan Menderes kendisine ‘grev’ vaadi’ni hatırlatanlara, “Bırakın şu palavraları, Türkiye’de grev mi olurmuş... Biraz kalkınalım!... Bu işi sonra düşünürüz” diyecekti.⁶⁸ Menderes’in bu sözlerinin ardındaki yaklaşım, kendisini şikâyet etmek üzere Ankara’ya gelen Paşabahçe işçilerinin gönlünü almak üzere İstanbul’da işçi kadınlarla görüşen Tekel Vekili Hadi Hüsmen’in şu izahatında açığa çıkar: “Grev hakkı lazımdır. Fakat işçilerimiz henüz istediğimiz seviyeye gelmemiştir. Beni şikâyet için Ankara’ya gelen işçilerin dönüş paralarını ben verdim. Bu durumda olan işçiler grev yapamazlar. Sendikaların mali vaziyetleri çok bozuktur. ... Grev hakkını biz vaat ettik. Sırası gelince vereceğiz.”⁶⁹ Görünen odur ki; DP zihniyetinde ancak kalkınmış, bu arada işçileri de zenginleşmiş ülkelerde grev olabilir! Grev; fakir işçilere, fukara sendikalara göre değildir! Bu dönemde grev hakkına olumsuzca bakan sadece DP değildir. Payaslıoğlu’nun anketine yansıdığı üzere burjuvalar da grev hakkını olumlamıyorlardı.⁷⁰ Hükümet ve burjuvazinin grev hakkını olumsuzlama ve kriminalize etme tutumu basın organlarına da yansımıştı. Basın, işçilerin grevlerini ya da diğer mücadelelerini serbestçe veremiyordu.

DP döneminde grevve her türlü işçi eylemi tam bir tabuydu; ‘vatan hainliği’ ile, ‘komünistlik’ ile bir tutuluyordu. Sözelimi Mayıs 1952’de ücretleri artırılmadıkça ve kendilerine kötü muamele yapan belediye temizlik işleri müdürü görevden alınmadıkça iş tutmayacaklarını bildiren İzmirli çöpçüler, vatana ihanet etmişlercesine derhal tutuklanarak cezaevine kondular.⁷¹ Bunu takip eden bir başka çarpıcı gelişme DP’nin hakları için çabalayan işçiler karşısındaki alarmist tutumunu gözler önüne serecekti. 1952 baharında İzmir’de çöpçülerin, Ankara’da şoförlerin hak arama eylemlerinin ardından İstanbul’daki işçilerin bir miting düzenleyerek sorunlarını dile getirme arayışları Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu tarafından ‘muayyen bir merkezden idare edilmekte bulunan bir planın muhtelif safhaları olarak’ değerlendirildi. İşçilerin haksız yere işten çıkarmaları ve işverenlerin yaptıkları başkaca haksızlıkları dillendirmek için bir miting düzenleme teşebbüslerinin derhal ‘gizli bir merkeze bağlanması, ‘kökünün dışarıda’ aranması, Ağaoğlu’nu, işçileri, “demokrasi vardır, elbette ki miting yapmak hakkınızdır” diye destekleyen Cumhuriyetçi Millet Partisi lideri Osman Bölükbaşı’ni bile memleketi anarşiye sevk etmekle suçlamaya kadar götürülecekti.⁷² DP’nin işçilere ve mücadelelerine karşı bu alarmist yaklaşımının önünde durabileceği bir sınır yok gibi görünüyordu.

⁶⁶ *Milliyet*, “Menderes Kabinenin Programını Dün Okudu”, 30.05.1950, 1,5.

⁶⁷ Şerafettin Pektaş, *Menderes’li Yıllar: Demokrat Parti Döneminde İşçi Hareketleri* (İstanbul: Fırat Yayınları, 2012), 84.

⁶⁸ Cihad Baban, *Politika Galerisi: Bir Devrin Hükümranları* (İstanbul: Timaş, 2009), 386.

⁶⁹ *Milliyet*, “Tekel Vekili: Grevi Sırası Gelince Tanyacağız Dedi”, 20.10.1957, 1.

⁷⁰ Payaslıoğlu, *Türkiye’de Özel Sanayi*, 43.

⁷¹ *Milliyet*, “İzmir Temizlik İşçileri Dün Zam İsteyerek Grev Yaptılar”, 07.05.1952: 1.

⁷² *Milliyet*, “İşçiler Arasındaki Tahrike Dair Samet Ağaoğlu’nun İfşaatı”, 08.05.1952: 1,7

Zira, Başbakan Yardımcısı Ağaoglu, milletvekili Halil Sezai Erku'tun İstanbul'daki tekstil işçilerinin miting taleplerine neden olumlu yanıt verilmediğine ilişkin soru önergesini yanıtlarken, işçi eylemlerinin durdurulması için hükümetin kanunun dışına dahi çıkabileceğini söyleyebiliyordu: "Bu memlekette ... içtimai huzur ve refahı, sınıf mücadelesi yaratmak suretiyle ihlal etmek teşebbüsüne hatta kanunlarımız müsait olmasa bile, hükümetimiz evvela karşı koyacak, ondan sonra huzurunuz gelecektir."⁷³

1957 Kışında yaşanan iki gelişmeyi daha burada aksettirsek DP zihniyetinin işçi sınıfına yaklaşımını iyice belirttik hale getirmiş oluruz. Bunlardan ilki, 1948'den beri süregelmekte olan ve Prof. Dr. Orhan Tuna gibi profesörlerin eğitici olarak katıldığı işçi seminerlerinin Çalışma Bakanlığı tarafından ansızın yasaklanmasıydı.⁷⁴ Hükümet, işçilerin eğitilmesinde, bilinçlenmesinde 'kökü dışarıda bir tehlike' sezmiş olmalıydı. Bununla paralel ikinci gelişme de, Çalışma Bakanı Mümtaz Tarhan'ın, İstanbul Üniversitesi İktisat ve İhtimaiyat Enstitüsü tarafından düzenlenen işçi konferanslarına karşı çıkmasıydı. Tarhan'ın bu konferanslarla ilgili *Milliyet* gazetesine verdiği hamaset yüklü beyanat, DP'nin işçi sınıfına yaklaşımının kırık bir aynasıydı:

Türk'üm diyen her işçinin beyninin kıvrımları, aile kutsallığı, evlat sevgisi, din nuru, miliyet ışığı gibi ulvi hasletlerle bezenmiştir. İçeriden veya dışarıdan gelen her türlü telkin ve tezvirler bu barikatları asla aşamaz. İlimin maskesi altında ücret teorileri izah ediyormuş gibi batılı hak, demagogiyi dava yapmaya çalışan bir iki bedbahtın, gözü tok, imanı kuvvetli, akliselimi galip olan Türk işçisi arasında düzmece mesih gibi rol oynamaları kibrit alevi gibi kısa, sahnede kral rolü alan aktörün şaşalı hayatı gibi süreksiz ve devamsız kalacaktır.⁷⁵

İş hamasete gelince yüce bir nesne haline gelen işçi sınıfı son derece kötü koşullarda çalışıyor, çetin bir yaşam savaşı veriyor, DP'nin 'görülmemiş kalkınma'sı erkek, kadın ve çocuk işçilerin omzunda yükseliyordu. Ücretler düşüktü; *Times*'in Türkiye'yi ziyarete gelen Londra muhabiri 1952'de şöyle yazıyordu: "Türkiye'deki ücretler genellikle son derece düşüktür ve hele Türkiye ekonomisinin enflasyona eğilim göstermesini hatırlarsak, son derece mütevazı bir hayata bile yeterli değildir."⁷⁶ İşçilerin bu düşük ücretleri alamadıkları da oluyordu; DP Muğla milletvekili Cemal Hünel'in maden işletmesinde çalışan 40 işçinin bir gazete yazdığı Şubat 1952 tarihli mektupta "Biz Kasım 1951 tarihinden bugüne kadar aralıksız çalıştığımız halde, bize hak ettiğimiz ücretler ödenmiyor. Bütün ısrarlarımıza karşılık olarak kileride ücretlerimizin ödeneceği gibi vaatlerde bulunuluyor, bize paramız ödenmiyor. Bu zaman zarfında biz ve ailelerimiz büyük sefaletе düştük. Biz durumumuzu Çalışma Bakanlığına da, İşçi Sigortaları Kurumuna da defalarca bildirdik" deniliyordu.⁷⁷ Çalışma koşulları berbattı; 1953'te *Resmî Gazete*'ye yansıyan Karabük Demir Çelik'te geçen bir mahkeme kararı, yüzde 98'i hayatlarını bile tehlikeye atarak çalışan işçilerin "devamlı olarak boğucu buharlar, asitler içinde, insanı halsiz düşürecek derecede ısıda, türlü zehirli gazlar arasında çalıştıklarını" saptıyordu.⁷⁸ Sanki 'görülmemiş kalkınma' hızı arttıkça iş kazalarında ölen işçi sayısı da artıyor-

⁷³ *Milliyet*, "İşçiler Arasındaki Tahrike Dair Samet Ağaoglu'nun İfşaatı", 08.05.1952: 7.

⁷⁴ *Cumhuriyet*, "İşçi Seminerleri Dün Ansızın Tatil Edildi", 19.02.1957: 1,5.

⁷⁵ *Milliyet*, "Çalışma Vekili 'Komünizm Türk İşçisi Arasında Barınamaz' Dedi", 20.03.1957: 1, 3.

⁷⁶ Rozaliev, *Sanayi Proletaryası*, 130.

⁷⁷ A.g.e., 135.

⁷⁸ A.g.e., 132.

du; 1950'de ölümle neticelenen kazalar 194 iken 1952 yılında 296'ya yükselmişti.⁷⁹ Çocuk işçilerin durumu içler acısıydı; İstanbul Cibali Cam Fabrikası'nın sahibi Hasan Ekin, 1953'te mahkemeye verdiği ifadede işyerinde yetişkin işçilere ödenen ücretin günde 644 kuruş, çocuk işçilere ödenen ücretin ise 350 kuruş olduğunu (yüzde 45 daha az) beyan ediyordu.⁸⁰ Kadın işçilerin durumu da çocuk işçilerinki gibiydi: İstanbul Hakem Heyetinin bir kararında İstanbul Mecidiyeköy'deki bir fabrikada çalışan erkek işçilerin ücreti günlük 480 kuruş, kadın işçilerin ücreti ise 176-400 kuruş olarak belirlenmişti.⁸¹

Türkiye işçi sınıfı, DP döneminin tüm baskıcı koşullarına ve kanuni yasaklarına rağmen hak mücadelesini sürdürmede ve grev hakkını kullanmada kararlılık gösterdi. Çünkü işçi sınıfı durmaksızın fakirleşiyordu ve çalışma koşulları ağırlaşıyordu. 1951 yılında Yüksek Hakem Heyetince incelenen iş anlaşmazlıklarına ilişkin dosya sayısı daha önceki dokuz yıldaki dosyaların toplamının üç katını geçmişti. 1951'de 30 olan dosya sayısı sadece bir yıl sonra 70'i aşmıştı. Dosya sayılarındaki artış, işçi sınıfının artan sömürüye yönelik şiddetli bir itirazıydı.⁸² İşçi sınıfının itirazı, sadece işverenleri resmî kanallardan devlete şikâyet etmek şeklinde değildi. İstanbul, İskenderun, İzmir gibi illerde liman ve tahmil-tahliye işçileri yolsuzluk, cinayet, ücret artışı, çalışma şartlarının bozukluğu, işverenle anlaşmazlık gibi nedenlerle grevler yaptılar. İstanbul, Adana ve İzmir'de ücret artışı, ücretlerin noksan verilmesi, çalışma saatlerinin düşürülmesi, vardiya sayısının azaltılmasına bağlı çalışma saatlerindeki değişim, işverenlerin taahhütlerine uymaması, işyeri temsilciliğine müdahale gibi nedenlerle iş durdurdular, grev yaptılar. İstanbul, İzmir, Söke ve Eskişehir'de çimento işçileri; İzmir'de pamuklu mensucat, cam ve temizlik işçileri; Adana ve Bursa'da fırın işçileri; Aydın, İstanbul ve İzmir'de inşaat işçileri; Mersin ve İzmir'de karayolları işçileri; Ankara'da taksi şoförleri; İstanbul ve İskenderun'da liman işçileri; İstanbul'da tütün işçileri; İzmir'de solistler; Konya'da terzi kalfa ve çırakları; Adana'da hayat kadınları da benzer nedenlerle iş bıraktılar ya da greve çıktılar. Bu işçilerin bir kısmı mahkemeye sevk edildi, yargılandı ve değişik baskılar gördüler.⁸³ İşçilerin 1954 seçimlerinden önce işçi milletvekili adaylarını desteklemek üzere İşçi Komitesi kurma girişimi de savcılığın harekete geçmesiyle önlendi.⁸⁴

Türkiye işçi sınıfı bu dönemde hem gücünün yettiğince örgütlendi hem de kendi basınıni yaratmak için dikkate alınması gereken bir çabanın içinde oldu. 1951'de 137 sendikada örgütlü 110 bin işçi varken 1960'ta sendika sayısı 432'ye ve sendikalı işçi sayısı da 282 bine çıktı. Başta işçi sınıfının büyük emektarlarından Kemal Sülker tarafından çıkarılan *İşçi Hakkı* ve işçi sınıfı lehine önemli katkılarda bulunduğu *Gece Postası* gibi ulusal gazeteler ile çok sayıda yerel işçi gazete ve dergisi yaygın bir işçi sınıfı basınıinin ve kamuoyunun oluşmasına önemli katkılar yaptı.⁸⁵

⁷⁹ A.g.e., 212.

⁸⁰ A.g.e., 140.

⁸¹ A.g.e., 140.

⁸² A.g.e., 243.

⁸³ Makal, *Çalışma İlişkileri*, 317-334; Yüksel Akkaya, *Cumhuriyetin Hamalları: İşçiler* (İstanbul: Yordam Kitap, 2010), 97-107.

⁸⁴ Eroğul, *Demokrat Parti*, 153.

⁸⁵ Hakan Koçak, "50'leri İşçi Sınıfı Oluşumunun Kritik Bir Uğrağı Olarak Yeniden Okumak", *Çalışma ve Toplum*, 3 (2008), 82.

Türkiye'nin ilki işçi sendikaları konfederasyonunun bu dönemde kurulduğunu da burada belirtmemiz gerekiyor. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) 1952'de kuruldu. Bununla beraber, DP Hükûmeti Türk-İş'i kendi kontrolünde tutmaya özen gösterdi, bunun için her türlü önlemi aldı ve denetimindeki maddi olanaklar başta olmak üzere tüm dolaylı ve doğrudan baskı araçlarını kullanmaktan hiç çekinmedi. Öte yandan Türk-İş'in uluslararası düzeyde mücadeleci bir geleneğe sahip olan Avrupa işçi ve sendikacılık hareketiyle ilişki kurması engellendi; bunun yerine Amerikan sendikacılığıyla ilişkilendirildi. Türk-İş, 1954 yılında 18 sendikaya bağlı yaklaşık 150 bin işçinin örgütlendiği bir teşkilattı.

Aziz Çelik'in bir çalışmasında gösterdiği gibi DP'nin sendikalara ve sendikacılara yaklaşımında vesayetçilik ve patronaj ilişkileri belirleyici oldu. Bir önceki iktidar olan CHP, sendikaların işlerine karışmak üzere personel görevlendirmek ve sendikacılara kaynak aktarmak gibi yollar denemişti. DP ise, partili personel görevlendirmek yerine sendikacıları kazanmayı tercih etti. Bazı durumlarda sendikacıların DP'li olması için bu partinin özel bir çaba harcaması bile gerekmedi. Çünkü, CHP vesayetine duyulan tepki, bunu kendiliğinden getirdi.⁸⁶

Dönemin temel özelliklerinden biri de, 'memur' statüsünde çalışan ve bazı ayrıcalıklarından ötürü kol gücüyle çalışan işçilerden ayrılan, devlete ve burjuvaziye yakın durmaya eğilimli çalışan kesimlerin eski konumlarını yitirmesiydi. Hafta tatili ücreti, yıllık ücretli izin, ikramiye gibi hakların tüm işçilere yaygınlaştırılmasıyla aradaki ayrımlar kalktı. Bir başka ayrım vasıflı ve vasıfsız işçiler arasındaydı. İşsiz kalmaları genellikle mümkün olmayan vasıflı işçiler patronlarının yanında saf tutuyordu; vasıfsız işçiler ise hızla sendikal harekete katılıyor, aralarından kendi önderlerini çıkarıyordu. Geçmişte yalnızca kamu kesimi işyerlerinde uygulanan yasalar, bu dönemde, özel kesimde de uygulanmaya başladı. Ne var ki, kamu işyerlerinde örgütlenmek nispeten kolayken, özel kesim işyerlerinde sendikal örgütlenmenin engellenmesi yoluna gidildi.

SİYASAL GELİŞMELER

DP'nin iktidar yıllarında Türkiye, bazı önemli özellikleri sonraki on yıllara da devredecek yeni bir siyaset tarzıyla, yeni bir siyaset üslubuyla tanıştı. Bu siyaset tarzı; 'milli irade', 'görülmemiş kalkınma', 'nurlu ufuklar' sloganları üzerine kuruluydu. Milli irade; önceden aşağılanmış, adam yerine konmamış, fikri sorulmamış, inançları ve gelenekleri horlanmış büyük kitlelerin tercihleri, seçimleri ve beğenilerine karşılık geliyordu. Kalkınma; bu kitleye maddi menfaatler sağlamak ve ülkeyi baştan başa geliştirmek, imar etmek, ayağa kaldırmak anlamı taşıyordu; kalkınma fiilinin 'kalkmak', 'ayağa kalkmak'tan geldiğini hatırlayalım. Nurlu ufuklar ise, milliyetçilik, İslamcılık ve liberalizmin yerli ve özgün bir bileşiminin yaratmak istediği seferberliği ifade ediyordu. Bu üç düstura karşı yapılan her türlü eleştiri milli iradeye karşı gelmek, görülmemiş kalkınmayı engellemek, nurlu ufukları bulandırmak şeklinde değerlendiriliyordu (DP'nin unutulmaz sloganı 'Yeter! Söz Milletindir!' idi). Bu yaklaşım da muhalefetin her türünü dışlama, ötekileştirme, susturma ve

⁸⁶ Aziz Çelik, *Vesayetçilik Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)* (İstanbul: İletişim, 2010).

nihayet yok etme gibi hamlelere meşruiyet zemini sayılıyor, cepheleşme mantığının temellerini ele veriyordu.

Bu bölümde öncelikle DP'nin ticaretin ve tarımın hâkim sınıflarının hegemonya projesini ne türden bir sağ popülist söylemle tesis ettiğini, kırların ve şehirlerin emekçi sınıflarının rızasını nasıl kazandığını göreceğiz. Ardından, dönemin siyasal hayatının başlıca aktörlerini tanıyacağız ve DP'nin hasım ve hısım siyasal öbeklerle ilişkilerini ortaya sereceğiz.

DP'nin hegemonya stratejisi

DP, ABD tarafından teşvik edilen az gelişmiş ülkelerde izlenecek liberal iktisadi politikaları geleneksel ve dinsel sembollerin yanı sıra milliyetçi ve muhafazakâr söylemlerle kitle tabanına oturtmaya yönelik bir hegemonya projesi geliştirdi.⁸⁷ Bu hegemonya stratejisinin kalbinde şu damar bulunur: Liberal iktisadi politikalar toplumun çoğunluğunu oluşturan emekçilerin sınıf çıkarlarına karşıtır. Fakat hayata geçirilebilmeleri için onların oyuna muhtaçtır. Bu çelişki, liberalizmin milliyetçi ve muhafazakâr söylemlerle eklemlenmesini zorunlu kılar. Milliyetçilik ve muhafazakârlık, izlenecek iktisadi ve siyasi stratejilerin çerçevesini çizen liberalizme oy desteği sağlar.

Aslına bakılırsa böylesi bir strateji DP'nin keşfettiği, orijinal bir strateji değildir; muhafazakâr sağ siyasetin evrensel formülüdür. Bununla beraber, DP, bu evrensel formülü Türkiye'nin kendine özgülüklerine uyarlamada sıra dışı bir performans sergiledi. 10 yıl boyunca girdiği bütün genel seçimleri kazandı. 14 Mayıs 1950'de oyların yüzde 53,4'ünü, 2 Mayıs 1954'te oyların yüzde 58,4'ünü, 27 Ekim 1957'de de oyların yüzde 48,6'sını kazandı. Ancak her üç seçimde de 'tek turlu listeli basit çoğunluk sistemi' uygulandığı için DP'nin aldığı oy ile çıkarıldığı milletvekili sayısı arasında

Demokrat Parti, emekçilerin kurtuluş ümidi olarak büyük bir oy desteği sağlamayı başarmış, kırsal kesimlerdeki emekçiler kadar özgürlük vaatlerine bağlanan kentli entelektüellerin büyük bir bölümünün de desteğini kazanmıştı. İlk başlardaki şenlik havasının çabuk söneceğini pek umulmamıştı. Gelgelelim, DP'ye bağlanan ümitler ve hayaller 1955'ten itibaren kırılmaya başlayacaktı [Kaynak: *Cumhuriyet Ansiklopedisi* 1941-1960, ed. Bedirhan Toprak (İstanbul: YKY, 2002), 89].

⁸⁷ Nuray Mert, *Merkez Sağın Kısa Tarihi* (İstanbul: Selis, 2007), 11, 12, 22.

cididi bir orantısızlık da görüldü. Bir seçim çevresinde en çok oyu alan listenin kazandığı bu sistemde alınan oy ile çıkarılan milletvekili sayısı arasında kabul edilemez bir orantısızlık oluşması kaçınılmazdı. Sözgelimi, DP, 1950'de oyların yüzde 53'ünü, TBMM üyeliklerinin ise yüzde 83,6'sını almıştı.⁸⁸ Ancak ne olursa olsun kazandığı seçim başarısı DP'nin kitlelerin önemlice bir bölümünün rızasını sağlayabildiğinin göstergesiydi. Bu başarının temelleri Kemalist devrimin bakiyesinde yatıyordu.

Kemalist devrim, İslami kurumların gerek sosyo-ekonomik gerekse de siyasal alanlardaki hâkimiyetine karşı kapsamı ve hızı bakımından olağanüstü bir taarruza girişmişti. Bu taarruz, sadece İslamın kamusal hayat üzerindeki etkisini zayıflatmak değil, Türkiye'yi İslam dünyası içindeki konumundan koparıp Batı kapitalizminin bir parçası haline getirmek amacını taşıyordu. Sungur Savran, buna, 'uygarlık değişimi operasyonu' ya da 'uygarlık transplantasyonu' [kavram, burada organ nakline gönderme yapar] der.⁸⁹ Hassasiyetle incelenip genellemelere gidildiğinde uygarlık transplantasyonunun ülkenin belirli coğrafyalarında ve belirli toplumsal katmanlarında kısmi bir karşılık bulduğu, buna karşılık başka coğrafya ve toplumsal katmanlarında ise benimsenmemiş, içten içe tepkiyle karşılanmış olduğu görülür. Batıda ve (Karadeniz dışarıda tutulursa) kıyı bölgelerinde tutunan uygarlık transplantasyonuna, Anadolu'nun iç, doğu ve kuzey bölgeleri direnç gösterdi. Bununla beraber, dünyaya bakışı, hayat tarzı, kültürel evreniyle modern uygarlığın yörüngesine çekilen büyük kentlerde de çelişkili bir değişim söz konusuydu. Sermayedarlar, küçük burjuvazi, aydınlar ve memurların önemlice bir bölümü yeni hayata ayak uydururken bu kentlerin işçi ve emekçi sınıfları yeni hayatı zenginler ve okumuşlarla özdeşleştiriyor, kendilerinden görmüyorlardı. Bu mesafeneme toplumun çoğunluğunu oluşturan ve kırsal alanlarda yaşayan köylüler için daha da geçerliydi. Kırsal hayatın emekçi sınıfları şehirlerin zenginlerinin hayat tarzlarını benimsemiyor, kendilerine yabancı gördükleri hayat tarzını şehirli zenginlere özgü sayıyorlardı. Böylelikle de fakir köylülerin zenginlere duyduğu tepki ile 'yerli' bulmadıkları hayat tarzına yönelik tepkileri aynı karşıtlığın iki farklı görünümü olarak belirliyordu. Bu açıdan bakıldığında Batılı olan ile geleneksel olan, seküler olan ile dinsel olan arasındaki karşıtlık, aynı zamanda bir toplumsal sınıf karşıtlığı, bir toplumsal sınıf çelişkisiydi.⁹⁰ Bu çelişki, ticaret ve tarımdaki hâkim sınıfların siyasal örgütü olarak ortaya çıkan DP'nin popülist bir siyasal söylemle, Türkiye emekçi sınıflarının kendilerinden saymadığı yönetici sınıflara yönelik birikmiş tepkilerini mobilize etme imkânlarını olgunlaştırmış ve güncel kılmişti. Bu imkân, fakir köylülerin kırsal hayatın hâkim sınıflarını geleneksel hayat tarzları ve dünyaya muhafazakâr bakışları bakımından kendilerine yakın görmelerinin yarattığı bir imkândı; ki bu hâkim sınıflar bu imkânı DP saflarında köylülerin tepkilerini şehirli zenginlere ve bürokrasinin temsilcilerine karşı örgütlerken sonuna kadar kullandılar.

DP'nin bu imkânı nasıl değerlendirdiğini, ticaretin ve tarımın hâkim sınıflarının hegemonya projesini nasıl tesis ettiğini görebilmek için onun siyaset tarzını, üslubunu ortaya koymak gerekir. Şimdi bu yönde bir çabaya girişelim. Ancak bundan önce iki kavramı açıklama-

⁸⁸ Ergun Özbudun, "Seçim Sistemleri ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1-4 (1995): 521-539.

⁸⁹ Sungur Savran, "İslamcılık, AKP, Burjuvazinin İç Savaşı", *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP*, ed. Neşecan Balkan vd. (İstanbul: Yordam Kitap, 2014), 64-65.

⁹⁰ A.g.e., 65-66.

mız lazım. Bu kavramlardan biri, 'hegemonya', diğeri de 'popülizm'. 'Hegemonya', Antonio Gramsci'nin kattığı en geniş anlamıyla; kitlelerin, yaşamlarını olumlu yönde değiştiren bir iktidara verdikleri rızaya dayalı destek anlamına gelir. Hegemonya tesis eden hâkim sınıflar, rızasını kazanarak yandaş haline getirdikleri kitlelere önderlik ederlerken, rızasını alamadıkları toplumsal sınıf ve kesimler üzerinde tahakküm (baskı ve zorlamaya dayalı bir yönetim) kurarlar.⁹¹ Bu kavram, DP'nin geniş kitlelerin rızaya dayalı desteğini almak üzere nasıl bir strateji geliştirdiğini ve yanına çekemediği kesimler üzerinde de nasıl bir tahakküm kurduğunu görmemizde bize yardımcı olur. Sağ ve sol popülizm olarak sınıflandırılan ve farklı tür ve tanımları bulunan 'popülizm'in buradaki anlamı ise, güçlü bir karizmatik lider önderliğinde, halka yabancı ve aslında düşman sayılan ayrıcalıklı grupların karşısına sıradan halkın haklarını, şahsiyetini ve gücünü çıkaran bir siyaset tarzıdır. Cepheleşme, seferberlik, şahsiyetçilik, halkla gönülden ve iyi ilişki, popülizmin başlıca özellikleri olarak öne çıkar.⁹² Ancak, önemle belirtilmelidir ki; popülizm, DP döneminde tarımın ve ticaretin hâkim sınıflarının emekçi kitlelerin rızasını kazanmak için sınıf çıkarlarını örtmek için kullandıkları özel bir aldatıcı dil ve siyaset tarzı anlamına gelir. Bu özel ve aldatıcı dil, ezilen sınıfların hâkim sınıflara tabi kılınmasının bir dolayımı olarak ortaya çıkar. Bu hassas nokta akıldan çıkarılmazsa, popülizm, DP'nin değişik toplumsal sınıflardan halk kesimleriyle nasıl ilişki kurduğunu, onları hangi hedefler doğrultusunda ve nasıl seferber ettiğini, hangi hasımlar karşısında özneleştirdiğini, nasıl bir üslupla okşadığını görebilmemiz için bize pencereler açar. DP'nin kırlarda ve şehirlerdeki emekçi sınıflar üzerinde hegemonya kurarken nasıl bir popülist söylem geliştirdiğini, bu söyleminin temalarının neler olduğunu, her bir temanın birbirine nasıl bağlandığını aşağıda göreceğiz. DP'nin rızasını aldığı kitlelere bir velinimet gibi yaklaşırken kendisine muhalif toplumsal kesimlere nasıl tepeden ve otoriter bir biçimde yaklaştığını, muhalefet ve eleştiri olanaklarını nasıl daralttığını da izleyebileceğiz.

Şöyle başlayabiliriz: DP döneminde siyasetin demokratikleşmesi yönünde önemli bir adım atıldı. Bu, biçimsel düzeyde de olsa siyasetin toplumsal bir karakter kazanmasıydı. Şevket Süreyya Aydemir'in belirttiği gibi⁹³ Osmanlı-Türkiye toplumunda siyaset DP dönemine kadar halkın işi olmamıştı. Siyaset, Tanzimat döneminde nazırların, vezirlerin bir uğraşydı. Yeni Osmanlılar siyasetin ucundan tutmaya kalktıklarında sürgüne yollanmışlardı; siyaset o zamanlar aydınların uğraşı bile sayılamazdı. Abdülhamit devrinde siyaset kesin olarak yasaklanmıştı; ancak gizli siyasi örgütlenmeler yoluyla halkın siyasete katılımı yönünde önemli çabalar vardı. Aydınlar yasal düzeyde ancak edebiyat yoluyla fikirlerini ifade edebilirlerdi. Siyaset, 1908 Devrimi'nin ardından kısa bir süreliğine halk katına inebildi. Fakat, İttihat ve Terakki'nin diktatörlüğü andıran bir rejim kurmasıyla bu istisnai dönem sona erdi. Cumhuriyet devrinde tek lider, tek parti ve otoriter bir hükümet eliyle halkın dışarıda bırakıldığı bir siyasal hayat deneyimi yaşandı. Süregelen egemenlik anlayışı, soyut bir millet adına onun tarafından belirlenmemiş yöneticilerin elinde somutlaşabiliyordu. İdare, halkın dışında,

⁹¹ Mehmet Yetiş, "Hegemonya", *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, ed. Gökhan Atılğan ve E. Atilla Aytekin (İstanbul: Yordam Kitap, 2014), 87-98.

⁹² Alan Knight, "Populism and Neo-Populism in Latin America, Especially Mexico", *Journal of Latin American Studies*, 2 (1998): 223-248.

⁹³ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı* (İstanbul: Remzi, 2000), 201-202.

halkın üstünde ve halka yabancı bir varlıktı.⁹⁴ DP ise siyaseti cesurca halka götürdü. Halkın oyunu almak üzere onun ayağına gitti. Böylelikle siyaseti erişilmez bir varlık olmaktan çıkardı. Hükümet edenleri artık kendi oyuyla belirleyen halk, bundan böyle siyasette biçimsel düzeyde söz sahibi olacaktı. DP, bunu kitlelere gözü pek bir siyaset anlayışıyla hissettirmeyi başarabilirdi. DP'nin Ocak 1947'deki birinci kongresinde, Konya delegesinin sözünün sınırlandırılma girişimine karşı, öteki delegelerin "istediğin gibi konuş, şimdiye kadar söyleyemeyen milyonların adına konuş. Sabaha kadar istersen gene konuş" diye haykırmaları⁹⁵ bu özgüvenin bir işareti sayılabilir. Bu, Osmanlı-Türk siyasal tarihi bakımından son derece önemli bir gelişmeydi. Bundan böyle hükümetler genel oy yoluyla belirleneceği için, toplumun geniş kesimlerinin desteğini kazanmak seçim kazanmanın ön koşuluydu. DP, kendini milletten gelen, millete giden, milletin sesi ve vicdanı olan bir parti olarak gösterebilecek ve seçimlerde bunun meyvelerini toplayacaktı. Bu türden bir siyasal söylemde millet, içsel çelişkileri ve karşıtlıkları olmayan türdeş bir kitle olarak gösteriliyordu. 'Millet kimdir?' şeklindeki kritik sorunun cevabı da 'bizden olanlardır' ve 'onlardan olmayanlardır' diye veriliyordu. DP'nin Kürt sorununda izlediği bütünleştirme politikası bu açıdan bakıldığında anlaşılabilir. DP, iktidara geldikten sonra Kürt sürgünlerinin dönmesine izin vermekten başka 1952 yılında da umumi müfettişlikleri kaldırdı. Bunlara ek olarak da Kürt aşiret liderlerini ve din adamlarını kazanarak seçmen tabanını genişletmeyi bildi. Beri yandan DP'nin iktidar yıllarında Kürt illeri Türkiye'nin öteki bölgeleriyle nispeten kapsamlı bir iktisadi bütünleşmeye sokuldu. Ayrıca, çok sayıda Kürt öğrenci bu dönemde Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerde yükseköğretim olanağı elde etti. Böylelikle, Kürtler büyük oranda 'biz'e dâhil edilmiş oldu. Şimdi 'biz' ve 'onlar' karşıtlığını tanımamız gerekiyor.

DP'nin hegemonya projesinin önemli bir yönü, siyasal söylemini 'biz' ve 'onlar' karşıtlığı üzerine kurmuş olmasıydı. 'Biz' dedikleri; değerleri, inanışları, yaşam tarzları ve gelenekleriyle yerli olan köylüler, işçiler, esnaf gibi toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan kesimlerdi. 'Onlar' dedikleri ise kültürleri, beğenileri, inanışları ve yaşayışlarıyla Batılı olmaya çalışan bürokratik burjuvazi ve orta sınıftı. Burada bürokratik burjuvazi ile kastedilen, burjuvazi adına ve hesabına öncülük ve hareket eden yönetici tabakadır. Devlet kurumlarında çalışan memurların genişçe bir kesimini de kapsayan bürokratik burjuvazinin bir özelliği özel imtiyazlara sahip oluşu, gelir ve yaşayışça halktan ayrı ve üstte duruşuydu. Bir özelliği de, özellikle üst düzey yöneticilerin konumlarından kaynaklanan imkânları özel çıkarları için de kullanmaları, servet sahibi olmaları, iş çevreleriyle yakından ilişkili bulunmaları ve bu çevreleri yönetici konumlarına dayanarak yönlendirebilmeleri idi.⁹⁶ Orta sınıftan kasıt ise, gelirlerinin kaynağında diplomayla edinilen gerçek bir meleke bulunan ve ayrıca da siyaset, hukuk, kültür ve ideoloji alanlarında ağırlıkları olan hekim, avukat, mühendis, eğitimci gibi profesyonellerdir.⁹⁷ Orta sınıf, genellikle yönetici konumda olmamakla birlikte, bürokratik burjuvazi ile aynı yönelişlere sahip olan yönlendirici bir aydın kesimi oluşturuyordu.

⁹⁴ Eroğul, *Demokrat Parti*, 270.

⁹⁵ A.g.e., 48.

⁹⁶ Behice Boran, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* (İstanbul: Gün, 1968), 19-20.

⁹⁷ Korkut Boratav, "Toplumsal Sınıflar", ed. Gökhan Atılcan ve E. Atilla Aytekin, *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinlerarası İlişkiler* (İstanbul: YordamKitap, 2014), 37.

DP'nin, yer yer tarihsel gerçekliğe de tekabül eden söyleminde 'biz'; 'onlar' tarafından hakir görülmüş, horlanmış, 'adam' yerine konmamış bir kitle olarak değerlendirilmiştir. CHP yöneticilerinden Cevdet Kerim İncedayı'nın DP'yi değerlendirirken "ülkenin yönetimini Hasolara, Memolara bırakmayacağız" sözleri⁹⁸, bu değerlendirmenin bir yansımasıydı. İncedayı'nın, DP'nin 'sahip çıktığı, bağrına gittiği 'biz'i cahil, bilgisiz, yeteneksiz olarak kodlandığı apaçıktı. DP söyleminde ise tam tersi söz konusuydu. 'Biz'; feraseti, tecrübesi, sezgisiyle yanılmaz ve yılmaz, kudretli ve bilge olardı. Bu söylemde DP 'biz'in, CHP ise 'onlar'ın partisi olarak işleniyordu. 1950, 'biz'in 'onlar' üzerindeki tarihi zaferiydi. Menderes'in 1952'de Beyazarı'nda yaptığı bir konuşma DP'nin siyasal söyleminin üzerinde yükseldiği kaidelerden biri olan bu karşıtlığı çarpıcı bir biçimde yansıtır: "Dünkü kaşı çatık, size yukarıdan bakan, sizi aşağı gören partiyi siz devirdiniz. Demokrat Parti'nin sizin partiniz olduğunu, yeni iktidarın sizin eseriniz olduğunu ve sizin hizmetkârınız olduğunu pek iyi biliyorsunuz. Bu iktidar köyden olan, sizden olan bir iktidardır."⁹⁹ DP'nin kurduğu bu karşıtlıkta çok dikkat edilmesi gereken bir yön vardır. Gerek 'biz' dedikleri gerekse de 'onlar' dedikleri sınıfsal egemenlik ilişkilerinde egemen konumda olmak bakımından özdeştiler. Fakat biri aşağı sınıflara genellikle aşağılayarak bakıp nefretini kazanıyorken öbürü onları yücelterek günlünü çalışıyordu.

DP'nin söyleminde 'onlar'; zevk-ü sefa içinde, tasasız, kent merkezlerinde lüks bir hayat yaşıyorlardı ama, akşamları rakı sofralarında demlendirdikleri edebiyatları halkın fakr-ü zarureti üzerine kuruluydu. Dilleriyle yaşayışları birbirine zıt olan 'onlar', DP'nin merceğinden bakıldığında ancak sahte halkçılar olarak görünüyor ve öylece gösteriliyorlardı. Adnan Menderes, yeri geldikçe dikkati çektiği bu sahteliği kendine has üslubuyla bir keresinde şöyle tasvir etmişti: "... geçen gün İstanbul'un en güzel caddelerinden birinden geçiyordum. Baktım otomobiller bir sıra, iki sıra, üç sıra değil; beş sıra. Yanımdaki arkadaşım dedi ki "Şu gördüğünüz mahalle en müreffeh insanların, işi düzgün olan insanların semtidir. Şimdi akşam olmuştur. Evlerinde en lüks yiyeceklerle çay ve rakı sofraları kurulmuştur. Yiyip içerek bizim iktidarımızın aleyhinde konuşmaktadırlar. Yani halkımızın yoksulluk içinde kıvrınmakta olduğunu söyleyenler şu caddenin iki tarafını işgal eden şu muhteşem binaların içinde olanlardır."¹⁰⁰ Tabii, 'onlar' bilhassa CHP'de toplanmıştı. Buna karşılık, DP'nin 'biz'i fakirdi, muhtaçtı ve hatta vekilleri de onlarla hemhâldi. Bütün zenginlerin CHP'de olduğunu söyleyen Menderes, bir konuşmasında işi son sınırına kadar götürerek şöyle diyebilmişti: "Bizim milletvekillerimize bakınız, parti arkadaşlarımıza bakınız. Yani fazla deşerseniz, neredeyse sadaka vereceğiniz gelir."¹⁰¹ Bu DP'yi 'biz' olarak tarif edilen emekçi yığınlara yakın göstermek için geliştirilen demagojik söylemin en uç noktasıydı. Tarımda ve ticarete hâkim sınıfların partisi siyasal söyleminde kendini bir fukaralar partisi olarak takdim ediyordu ki, emekçi kesimlerden daha çok oy alabilirdi. Oysa bunun gerçek bir karşılığı kesinlikle yoktu. DP'nin ne yöneticilerine de milletvekillerine de fakir, fukaraydı.

DP'nin siyasal söyleminde 'biz' millet ile, ve 'onlar' da bu millete yabancı olan bir kesimle özdeşti. 'Biz' çoğunlukta, 'onlar' ise azınlıktı. DP'nin halk zihninde yaratmak istediği tasavvura

⁹⁸ Turan Güneş, *Türk Demokrasisinin Analizi*, haz. Hurşit Güneş (Ankara: Ümit, 1996), 52.

⁹⁹ *Milliyet*, "Başbakan Mühim Bir Hitabette Bulundu", 09.05.1952: 1,7.

¹⁰⁰ Haluk Kılçık, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* C. IX (Ankara: Demokratlar Kulübü, 1992), 13.

¹⁰¹ *Cumhuriyet*, "Menderes DP'liler Arasında Zenginler Olmadığını Söyledi", 23.10.1957: 1, 5.

Ali Adnan Menderes (1899-1961)

Türkiye sağ siyasetinin mitsel ve efsanevi isimlerinden-
dir. Sağ siyasetin durmaksızın başvurduğu 'milli irade'
kavramının otoriter bir siyaset tarzının temeli yapılmış-
nın mimarlarından biridir.

1899'da Aydın'ın Sarayıcı mahallesinde doğdu. Nüfus
kâğıdında doğum yeri İzmir yazsa da aslen Aydınlıdır.
Henüz küçük bir çocukken önce annesini, sonra babası-
nı, sonra da ablasını veremden kaybetti. Bu ölümler zin-
cirinin yarattığı travma ona derin bir kimsesizlik ve ye-
timlik duygusu yaşattı; zaman zaman patlayan ruh dep-
resyonlarına, ağlama buhranlarına ve ömrü boyunca
yakasını bırakmayan bir yalnızlık kompleksine yol açtı.
İlköğrenimine ilişkin net bilgiler yoktur; bu evrede bazı
özel dersler aldığı sanılmaktadır. İzmir'de önce İttihat ve
Terakki İdadisi'nde okudu. Bu okulu bitirmedi ve eğiti-
mine Kızılçullu Amerikan Koleji'nde devam etti. 1916'da
yedek subay olarak Suriye cephesinde savaşa katılmak

üzere yol çıktı, ancak cepheye varmadan mütareke imzalanınca İzmir'e nakledildi. Burada Kızılçul-
lu Amerikan Koleji'ndeki eğitimine devam etme yönünde adım atsa da zamanın şartlarında eği-
timini sürdüremedi. 1919'da, İzmir'in işgalinden hemen önce, yirmi yıldır beysiz olan dedesi Hacı
Ali Paşa'dan kalma Çakırbeyli Çiftliği'nin başına geçti. Beylik derslerini çiftliğin kâhyası Memişoğlu
Mehmet'ten aldı. Bu dönemde alım satım, iç ve dış rekabetler, kooperatifçilik, ambarlama, kredi
davaları, gibi konularla ilgilendi; kasabaya, şehre, alışveriş ve piyasa işlerine karşı deneyim
kazandı. Bu deneyimi onu Türkiye liderler ve iktidarlar tarihinde toprağı tanıyan ve onun dilinden
anlayan ilk siyasal lider yapacaktı. 1929'da İzmir'in şöhretli ailelerinden Evliyazadeler'in kızı Berrin
ile evlendi. 3 Ağustos 1930'da Mustafa Kemal'in işaretiyle kuruluşu desteklenen ve aynı biçimde
17 Kasım 1930'da kapatılan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın reisliğini üstlendi. Serbest Fırka
kapatılınca Celal Bayar, Vasif Çınar ve Halit Onaran'ın ısrarlarıyla fikirlerini parti içinde savunmak
üzere Cumhuriyet Halk Fırkası'na girdi. Aydın'ı ziyareti sırasında Mustafa Kemal tarafından 'şayan-ı
dikkat bir genç' bulunarak Aydın milletvekili yapıldı. 1932'de, 33 yaşında bir milletvekili olarak An-
kara Hukuk Mektebi'ndeki öğrenimine başladı ve mezuniyetiyle hukukçu kimliği kazandı. Türkiye
Büyük Millet Meclisi encümenlerinde ve parti müfettişliklerinde görev aldı. Ziraat Vekili olmak
istedi; ancak bu girişimi Başbakan İnönü tarafından olumlu karşılanmadı. Bu durum, Demokrat
Parti yıllarında İnönü ile amansız mücadelesinin berisindeki kırınglık ve kızgınlığın kaynaklarından
biri olarak değerlendirilir. 1945'te Demokrat Parti'nin dört kurucusundan birisiydi. 1950 seçim-
lerini Demokrat Parti kazanınca, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a Başbakanlık için Fuad Köprülü'yü
önerdi; hiç beklememesine rağmen Bayar'ın direktifiyle başbakan ve Demokrat Parti Genel Baş-
kanı oldu. Siyasal katılım ve demokrasi anlayışı bakımından halka seçmen olmanın ötesinde bir
rol atfetmedi. Özellikle DP'nin bariz bir şekilde düşüşe geçtiği 1957'den sonra otoriter bir siyaset
anlayışı benimsedi ve muhalefetin hiçbir biçimine yaşam hakkı tanımayacak bir biçimde yaklaştı.
Bu yaklaşım, esas olarak onun 'milli irade' anlayışından kaynaklanıyordu. Seçimlerde çoğunluğu
sağlayan partinin genel iradeyi temsil ettiğini ve tüm erkleri sınırsızca kullanma yetkisine sahip ol-
duğunu düşünüyordu. Amerikan hayranlığı ve yer yer abartılı yer yer gülünç antikomünizmi, siya-
si söyleminin bariz özelliklerindendi. Buna karşılık Türkiye'de liberalizmin mitsel simalarından biri
olarak kodlandı. Siyasal bir mit olarak algılanmasında hayat hikâyesinin trajik yönü etkili oldu. 27
Mayıs Darbesi'nin ardından kurulan Yassıada mahkemelerinde 6-7 Eylül Olayları, yolsuzluk, örtülü
ödeneği suistimal, Vatan Cephesi teşkili ve anayasayı ihlal suçlarından idam cezasına çarptırıldı.
Cezası 17 Eylül 1961 günü infaz edildi.

Kaynaklar

Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı* (İstanbul: Remzi, 2000).

Tanıl Bora, "Adnan Menderes", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, c. 7: Liberalizm, ed. Murat Yılmaz, (İstanbul: İletişim, 2001), 482-507.

göre; çok partili hayatla birlikte kimin yöneteceğine milletın yani çoğunluğun karar verecek olması, siyasal hayatın tüm yapısını yeniden biçimlendirmiş, üzerinde hiçbir iradenin vesayet kuramayacağı ve kararlarına itiraz edemeyeceği bir mutlak iradeyi özneleştirmişti. DP'liler buna 'milli irade' diyorlardı. Bu kavram, DP'nin iktidar yılları boyunca öylesine çok tekrarlandı ki, Feroz Ahmad, bu kavramın bir 'fetiş' haline getirildiğini ve 'kusturuncaya kadar' tekrarlandığını belirtir.¹⁰² Şimdi, DP'lilerin bir fetiş haline getirdikleri 'milli irade' kavramını tanımamız gerekiyor.

Tablo 1:

14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranları
[Seçim Sistemi: Tek Turlu Listeli Basit Çoğunluk]

Parti adı	Alınan Oy	Oy Oranı (%)	Milletvekili Sayısı	Temsil Oranı (%)
DP	4.241.393	52,68	416	85,42
CHP	3.176.561	39,45	69	14,16
Bağımsız	383.282	4,76	1	0,20
MP	250.414	3,11	1	0,20
Toplam	8.051.650	100	487	100

TBMM kaynaklarından yazar tarafından derlenmiştir.

Adnan Menderes, 1950'deki seçim zaferinin ardından 29 Mayıs'ta kurduğu ilk hükümetin programını milletvekilleri önünde okurken "Tarihimizde ilk defadır ki yüksek heyetiniz milli iradenin tam ve serbest tecellisi neticesinde millet mukadderatına hâkim olmak mevkiine gelmiş bulunuyor" demişti.¹⁰³ Bu tümcede kritik bir rol oynayan ve sonraki on yıllarda sağ kanat siyasetin en merkezi kavramlarından biri olacak olan 'milli irade' kavramından DP'lilerin ne anladığı zamanla anlaşılacaktı.

DP'nin yetkili otoritelerine göre, demokrasi bir sayı rejimiydi.¹⁰⁴ Bu rejimde sayısal çoğunluğu ele geçiren hükümetler, milletın iradesiyle belirli bir süreliğine göreve gelirler ve görevde kaldıkları sürece yaptıkları tüm işler iradesini temsil ettikleri milletın lehine olurdu: Çoğunluğu alan her şeyi alır ve her şeyi yapar! Ola ki, millet aksi bir kanaate varırsa, bir dahaki seçimlerde iradesini bir başka siyasal gruba teslim ederdi. 'Milli irade'nin bu anlamı, Adnan Menderes'in, CHP'nin mal varlığının önemli bir bölümüne el konulmasına ilişkin tasarısının görüşülmesi sırasında söylediği "... yakında seçime gidiyoruz ... eğer bu yaptığımız hata ise bunun bedelini mertçe ödemeye hazırız" sözlerinde ifadesini bulacaktı.¹⁰⁵

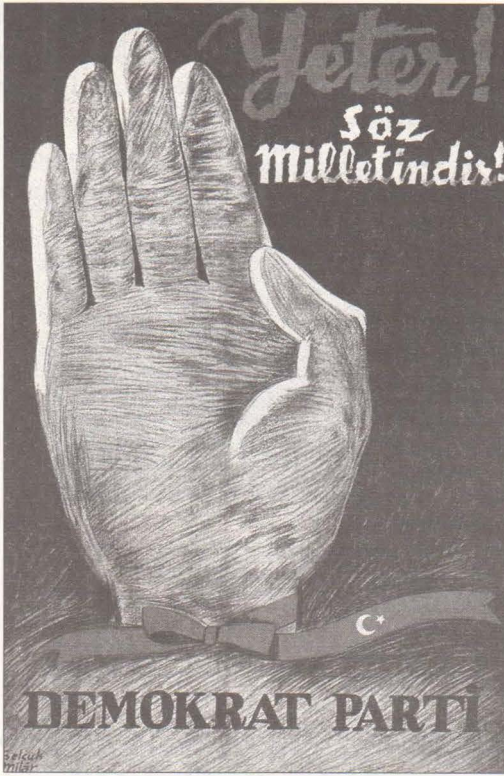
Bu zihniyet, seçimlerde sayısal çoğunluğu ele geçiren bir siyasal partinin milli iradeyi temsil ettiği için her zaman haklı; sayısal çoğunluğa sahip olmayan muhalefet parti ve gruplarının ise milli iradeyi ve çoğunluğu temsil etmedikleri için her zaman haksız olacağını varsayıyor-

¹⁰² Ahmad, *Demokrasi Süreci*, 49, 56.

¹⁰³ *Milliyet*, "Menderes, Kabinenin Programını Dün Okudu", 30.05.1950: 1,5.

¹⁰⁴ Ahmad, *Demokrasi Süreci*, 56.

¹⁰⁵ *Milliyet*, "Meclis Dün CHP'nin Mallarına Ait Kanunu Kabul Etti", 15.12.1953: 1,7.

DP'nin seçim kampanyalarında kullandığı 'Yeter! Söz Milletindir' sloganı biryandan 1950 öncesinde CHP'nin millettan kopuk ve seçkinci olduğuna dair kanaati pekiştirirken diğeryandan da DP'yi millet iradesinin temsilcisi, halktan gelen bir parti olarak yansıtmaya yönelikti. Bu sloganın türevleri ve arkasındaki düşünce kalıbı sonraki dönemlerde Adalet Partisi, AnavatanPartisi, Doğru Yol Partisi ve en son olarak da Adalet ve Kalkınma Partisi tarafından tüketilen bir klişeye dönüştü. "Yeter! Söz Milletindir" sloganını kitlere ulaştıran afiş, DP'nin seçim başarısında rol oynayacak ve yıllar boyunca unutulmayacak kadar etkileyiciydi. Afişin tasarımı mimar Selçuk Milar tarafından yapılmıştı.

du. Bu varsayımın test edileceği yegâne yerin ise sandık olduğu düşünülüyordu. Öyleyse çoğunluğun temsilcileri sandıktaki sonuçtan aldıkları güçle istediklerini yapabilirlerdi. Siyasal iktidarın icra aracı devlet olduğu için de çoğunluğun desteğini alan siyasal parti devlet kurumlarını tekelleştirme ve kendi amaçları doğrultusunda kullanma hakkına sahipti. Bunun bir 'tek parti zihniyeti' olduğu besbelliydi. DP liderleri 'çoğunlukçu (majoritarian) demokrasi' anlayışına inanmışlardı; ancak bunun 'çoğulcu (pluralist) demokrasi'de yeri yoktu. Zira, çoğulcu bir demokraside ve çok partili sistemde devlet kurumlarının siyasi partilerle ilişkisinde tarafsızlığı ile azınlıkta olanın haklarını tanımak ve korumak esastır.¹⁰⁶

Yürürlükteki 1924 Anayasası, DP'nin çoğunluğun tahakkümüne dayalı demokrasi anlayışına güçlü bir meşruiyet çerçevesi veriyordu. Bu yüzden iktidara gelene kadar hep vaat etmelerine rağmen anayasayı değiştirmediler. Menderes, kurduğu ilk hükümetin programını okurken "anayasada esaslı tadiller hazırlayıp huzurunuzda arz etmek karındayız" diyor ve kuvvetler birliği esa-

sına dayanan mevcut anayasanın millet hâkimiyeti yerine tek parti hâkimiyeti yarattığından şikâyet ediyordu.¹⁰⁷ Haklıydı. 1924 Anayasası, TBMM'yi 'milletin yegâne ve hakiki mümesili' sayıyor, egemenliği millet adına onun kullandığını kabul ediyordu. Bu, millet iradesi ile TBMM iradesini özdeş saymak, onun yetkilerini sınırsız kılmak demekti. TBMM iradesi fiiliyatta daima TBMM çoğunluğunun iradesi şeklinde ortaya çıktığından, ortaya tam bir çoğunlukçu demokrasi modeli çıkıyordu. Çoğunluğun tahakkümünü önleyecek fren ve denge mekanizmalarına hiçbir biçimde yer verilmediği için de temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasındaki ölçü tamamen TBMM'nin takdirine bırakılmış, kararların anayasaya uygunluğuna ilişkin yargısal denetim söz konusu bile edilmemişti.¹⁰⁸ Bu durumda çoğunluğun alan

¹⁰⁶ Feroz Ahmad, *Demokrasi Süreci*, 56; Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, çev. Sedat Cem Karadeli (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2006), 131-132.

¹⁰⁷ *Milliyet*, "Menderes Kabinenin Programını Dün Okudu", 30.05.1950: 1, 5.

¹⁰⁸ Ergun Özbudun, *1924 Anayasası* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2012), 80-81.

parti her şeyi alıyor, her şeyi yapabiliyordu. DP, 1924 Anayasasının bu parti hâkimiyetini gördüğü için, aşağıda belirteceğimiz gibi, onun sadece dilini değiştirmiş buna karşılık içeriğinde herhangi bir değişikliğe bilinçli olarak gitmemiştir. Bunun sonucu da çok partili sistemde tek parti hâkimiyeti kurmak olacaktı. Siyaset oyununda roller değişmişti. Dünyün anayasa değişikliği vaat eden DP'si, şimdi, milli irade namına anayasayı en büyük sığınağı yapıyor, dünyün anayasa değişikliğine sırt çeviren CHP'si ise anayasa değişikliğini bayraklaştırıyordu.

Beri yandan, DP liderlerinin kattığı tılsımlı anlamıyla 'milli irade' kavramının demokrasinin temeli olduğu fikri de hayli yanıltıcıydı. Münici Kapani, 'milli irade' kavramının aldatıcılığını üç nedenle açıklamıştır.¹⁰⁹ Birinci olarak, 'millet' geçmişte yaşamış olanları, şimdi yaşamakta olanları ve gelecekte yaşayacak olanları içine alan soyut bir kavramdır. Oysa 'irade' ancak gerçek kişilerde bulunur. Soyut bir varlığın iradesinden bu nedenle söz edilemez. İkinci olarak, eğer 'milli irade' ile milletin o sırada yaşamakta olan bölümünü oluşturan halkın iradesi ima ediliyorsa, bu da geçersizdir. Çünkü, halk seçimlerde iradesini dile getiren seçmenlerin toplamından daha fazla bir şeydir; çocuklar, kısıtlılar, medeni rüşte sahip olduğu halde oy kullanmayanlar vb. Üçüncü olarak, hükümet, seçim sisteminin kurallarından ötürü seçimlerde oy kullanan yurttaşların azınlığının iradesiyle de oluşabilir. Örneğin, 1957 seçimlerinde DP'nin kendisi seçime katılan yurttaşların toplam oyunun yarısından azını alabildiği halde parlamentonun belirleyici çoğunluğunu elde etmişti (DP'nin bu seçimlerde aldığı oy oranı yüzde 47,88, çıkardığı milletvekili sayısının toplam milletvekili sayısına oranı ise yüzde 69,5 idi).

'Milli irade' kavramı yanıltıcı, onun ulaştırdığı 'çoğunlukçu demokrasi' kavrayışı da çarpık olsa bile, en nihayetinde çoğunluğun oyunu alan siyasal parti parlamentoda çoğunluğu elde edebiliyor, hükümeti kurabiliyor ve cumhurbaşkanının kim olacağını tayin edebiliyordu. Sonrasında da bunlardan aldığı güçle kanunlar, tüzükler, yönetmelikler çıkarabiliyor ve tüm devlet aygıtını istediği gibi yönlendiriyor, kamusal kaynakları kendi belirlediği hedefler doğrultusunda kullanabiliyor, eğitim, kültür ve ideoloji alanlarına kendi rengini çalabiliyordu. Öyleyse, DP liderleri açısından bütün mesele çoğunluğun oyunu nasıl elde edebileceklerini bilmektir. Şimdi, DP'lilerin çoğunluğun oyunu almak için izledikleri stratejinin ana hatlarını görmemiz gerekiyor.

DP liderlerinin çoğunluğun oyunu alabilmek için izledikleri stratejinin bir parçası, milletin değerlerine, geleneklerine ve dinsel inanışlarına hürmetkâr bir siyasal hat izlemektir. Aslına bakılırsa ana muhalefetteki CHP ile DP arasındaki başlıca farklardan biri buydu. İki parti arasında Türkiye'nin önüne koydukları toplumsal formasyon seçeneği bakımından bir fark yoktu; her ikisi de kapitalizm yanlıydılar. Ancak, çok partili siyasal hayata geçiş dönemindeki manevraları dışarıda tutulursa, CHP koyu bir Batıcılık ve Batı ile özdeşleştirilmiş aydınlanmacı bir evrenselcilikle biçimlendirilmiş kapitalist seçenekten yanayken DP geleneksel ve yerel değerlerle eklenmiş bir kapitalizmden yanaydı.¹¹⁰ Türkiye'nin geleneksel ve yerel değerlerinde İslam dini önemli bir yere sahipti. DP liderleri bunu iyi biliyorlardı ve gerek siyasal icraatlarında gerekse de siyasal söylemlerinde buna incelikli ve özel bir yer vermeyi iyi beceriyorlardı.

¹⁰⁹ Münici Kapani, *Politika Bilimine Giriş* (Ankara: Bilgi, 2007), 83-85.

¹¹⁰ Yıldırım, "Kayıp Zamanın İzinde", 27.

DP'nin iktidara geldikten sonra aldığı ilk karar ezanla ilgiliydi. 1941'de Türk Ceza Kanunu'na eklenen 526. Maddeye göre müezzinler ezanı Türkçe okumak zorundaydılar. DP, itinayla Ramazan ayının başlamasından bir gün önce TBMM'ye getirdiği bir kanunla 526. Maddeyi Türk Ceza Kanunu'ndan çıkardı ve böylelikle ezanın Arapça okunmasının önündeki engeli kaldırmış oldu.¹¹¹ Ramazan ayının ilk gününden itibaren ezan yeniden Arapça okunmaya başladı. Ezanın Türkçe ya da Arapça okunması basit bir dil farklılığı meselesi değildi. DP liderleri bu ince ama çok önemli ayrımı gayet iyi biliyorlardı. Menderes'in bir seçim gezisini izlemek üzere içinde bulunduğu otomobilin Erzurumlu şoförü ile Gazeteci Emin Karakuş arasında geçen bir diyalog, bu ince ayrımın aynı zamanda ne denli derin olduğunu çarpıcı bir biçimde yansıtır. Karakuş bu diyalogu şöyle aktarır:

"Bey," dedi, "dikkat ettim, sen bizim partinin aleyhinde bulunuyorsun. ..."
 Bunun üzerine şoföre döndüm, "Söylediklerim yalan mı?" diye sordum.
 Şoförün cevabı şu oldu: "Doğru söylüyorsun, ama bir şeyi unutuyorsun."
 "Neyi?"

"Değil mi ki, bu parti bize 'Allahü ekber' dedirtmiş, minarelerimizde bunu bize duyurtmuştur, bu bize yeter. Bunun dışında DP ne yaparsa yapsın, hiçbir değeri yoktur. Bizi dinimize kavuşturan bu parti olmuştur. Şimdi kimseden çekinmeden 'çok şükür Müslümanım' diyebilirim."¹¹²

Orhan Kemal, Erzurumlu şoförün temsil ettiği bu eğilimin Türkiye toplumundaki önemini gözlemlemiştir. *Gurbet Kuşları* adlı romanın kahramanı eski kabzımal, DP döneminde yeni müteahhit Hüseyin Korkmaz'ın şiveli dudaklarından dökülen şu sözler, Erzurumlu şoförün yaklaşımını teyit eder: "Milletimizi bilmez değilsiniz a. Epmek virme, su virme, gaz, şeker, giyim kuşam virme, yeter ki dinlerinden diyanetlerinden geri koma."¹¹³

DP'liler, buna uygun olarak devlet radyosuna Kuran saatleri de koydular. Ülkenin tanınmış hafızları 8 Temmuz 1950 akşamından itibaren cuma, pazartesi ve çarşamba akşamları on dakika Kuran-ı Kerim okumaya başladılar.¹¹⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı personel bütçesi 1950 ile 1954 yılları arasında yaklaşık olarak iki katına çıkarıldı. Bu zaman aralığında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 20 yazılı eser bastırılıp parasız olarak halka dağıtılmaya başlandı. Maliye, ulaştırma ve dışişleri bakanlıkları hacılara büyük kolaylıklar sağladılar.¹¹⁵ Milli Eğitim Bakanlığı, 3 Kasım 1950'de aldığı bir kararla din derslerini ilkokullarda zorunlu hale getirdi.¹¹⁶ 8 Eylül 1956'da alınan bir Bakanlar Kurulu kararıyla ortaokulların birinci ve ikinci sınıflarında da zorunlu din derslerine geçildi. Bu dersler "iman, ibadet ve ahlaka ait dinî ünitelerle birlikte Türklerin İslamiyetin intişarına [yayılmasına], İslam sanatına hizmetleri gibi bahisleri de ihtiva ediyordu."¹¹⁷ 1951-1952 eğitim, öğretim döneminde imam hatip okulları açıldı. Bu okullarda din derslerini Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tespit ettiği öğ-

¹¹¹ *Milliyet*, "Meclis Ezanın Arapça Okunmasını Dün Kabul Etti", 17.06.1950: 1, 5.

¹¹² Emin Karakuş, *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü ile İşte Ankara* (İstanbul: Hürriyet, 1977), 167.

¹¹³ Kemal, *Gurbet Kuşları*, 65.

¹¹⁴ *Milliyet*, "Radyoda Bu Akşam Kuran Okunacak", 07.07.1950: 1.

¹¹⁵ DP, *Kalkınan Türkiye*, 47-48.

¹¹⁶ *Milliyet*, "Din Dersleri Mecburi Olacak", 04.11.1950: 1.

¹¹⁷ *Milliyet*, "Bu Sene Ortaokullarda Din Dersi Okutulacak", 1

retmenler, diğer dersleri ise Milli Eğitim Bakanlığı'nın tayin ettiği öğretmenler veriyordu.¹¹⁸ Kasım 1959'da Yüksek İslam Enstitüsü açıldı. Enstitü, toplam sayısı 19 ve toplam öğrenci sayısı da 4 bin 233 olan imam hatip okulu mezunlarına yükseköğrenim olanağı verecekti.¹¹⁹ O arada, yıkılış süreci CHP'nin dine sarıldığı zamanlarda başlayan Köy Enstitüleri'ne son satır da DP tarafından vuruldu. Enstitüler, önce kız ve erkek enstitüleri olarak ikiye ayrıldı ve zorunlu din eğitime tabi tutuldular (Enstitülerin birer fuhuş ve komünizm yuvası olduğu durmaksızın propaganda ediliyordu). 1952'de de adları değiştirilerek Köy Öğretmen Okullarına dönüştürüldüler.¹²⁰ Böylelikle, Köy Enstitüleri'nin sembolize ettiği gelecek nesiller yetiştirme projesi mağlup, imam hatip okullarının sembolize ettiği gelecek nesiller yetiştirme projesi galip olmuştu.

DP'nin iktidar yılları boyunca en önemli icraatlarından biri de ibadethane yapmak ve onarmak oldu. Partiliderleri bu icraatlarını seçim propagandalarında ustalıkla kullandılar. Sözgelimi Menderes, 19 Ekim 1957'de Kayseri'de yaptığı konuşmada DP'nin 7 yıllık iktidarında tam 15 bin yeni caminin yapılmış olduğunu, Süleymaniye'den başlayarak 86 caminin tamir edildiğini ve Süleymaniye'nin inşasının 400. yıldönümünü kutlamak için Müslümanların İstanbul'a davet edileceğini, İstanbul'un ikinci bir Kâbe haline geleceğini söylüyordu. Buna karşılık CHP devrinde 800 caminin satıldığını, bazılarının Hristiyanlara intikal ederek ahır ve hatta şarap mahzeni olarak kullanıldığını iddia ediyordu¹²¹ (Bu iddialar AKP döneminde Recep Tayyip Erdoğan tarafından da bol bol kullanılacaktı).

DP'nin İslam dininin öğrenilmesini ve yayılmasını hedefleyen girişimleri, bunun yanı sıra Müslümanların ibadet ve âdetlerinin önünün açılmasına yönelik icraatları gerek İslami kesimin kanaat önderleri gerekse de toplumun muhafazakâr kesimleri tarafından coşkuyla karşılandı. Necip Fazıl Kısakürek, Adnan Menderes'i 'beklenen kahraman', Said Nursi de 'İslam kahramanı' olarak selamladı.¹²² Menderes'in Said Nursi'nin ikamet yeri olan Emirdağ'ı ziyaretinde beş Nurcu, Çarşıçı Camisi'nin minaresine üzerinde "padişahım çok yaşa" yazan yeşil, tuğralı bayrak çektiler.¹²³ DP döneminde imam hatip okullarının, Kuran kurslarının ve camilerin yapımı, bakımı ile İslami araştırmalar için burs sağlamak amacıyla vakıflar kuruldu. Vakıflara ek olarak dinsel kuruluşları desteklemek için özel cemiyetler de açıldı. İmam hatip öğrencilerine ve Kuran kurslarına yardım dernekleri ile cami yaptırma dernekleri halktan sürekli para topladı.¹²⁴ Dinsel eğitim ve kurumlar için para toplamak ve bağışta bulunmak parasal ilişkilerin ötesinde İslamın serbestçe yaşanmasının desteklenmesi anlamına geliyordu. Bu desteğin siyasal biçimi de yolu açan DP'ye oy vermek şeklinde oluyordu.

İslamın bir kahramanı olarak selamlanan ve dualanan Adnan Menderes, süreç içinde 'Allahın sevgili kulu', 'peygamberin elçisi' gibi aşkın anlamlar yüklenen bir lider haline geldi. Menderes'i İngiliz-Türk-Yunan görüşmeleri için Londra'ya götürülen uçağın 16 Şubat

¹¹⁸ *Milliyet*, "İmam Hatip Okullarında Öğretime Başlandı", 06.12.1951.

¹¹⁹ *Milliyet*, "Yüksek İslam Enstitüsü Dün Öğretime Açıldı", 20.11.1959: 1, 5.

¹²⁰ Fay Kirby, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, çev. Niyazi Berkes (İstanbul: Tarihçi, 2012), 457-511.

¹²¹ *Cumhuriyet*, "Menderes 7 Yılda 15 Bin Cami İnşa Edildiğini Söyledi", 20.10.1957: 1, 5; *Cumhuriyet*, "İstanbul İkinci Bir Kâbe Olacak", 29.10.1957: 1, 5.

¹²² Erdal Şen, *Belgelerin Dilinden Yassıada'nın Karakutusu* (İstanbul: Zaman, 2007), 112, 121.

¹²³ *Cumhuriyet*, "Emirdağ'da Yeşil Bayrak Çekenler Tevkif Edildi", 23.10.1958: 1, 5.

¹²⁴ Şaban Sitembölükbaşı, *Türkiye'de İslamın Yeniden İnkişafı [1950-1960]* (Ankara: İSAM, 1995), 104-105.

1959'da Gatwick Havaalanında düşüp parçalanması, Menderes'in ise bu feci kazadan sağ kurtulması onun ilahi bir şahsiyet olduğunun delili sayıldı. Mesela, Konya Milletvekili Himmet Ölçmen, uçak kazasına gönderme yaparak "Bu milletin başında Peygamberin, Allahın tayin ettiği bir lider var, bu da Menderes'tir" diyor, DP Adana kongresi delegelelerinden Mahmut Aydınoglu da Menderes'in Londra civarında vuku bulan müessif uçak kazası ile Allah tarafından Başbakan olarak tayin edildiğini söylüyordu.¹²⁵ Menderes'in de kendisi hakkında böyle bir inancı bulunduğunu, ya da zamanla böyle bir inanca ulaştığını belirtelim. Zira, kendisini Fuad Köprülü'yle karşılaştırırken "Hoca, sen şu profesörlerin arasından tek bir kişinin politikada muvaffak olduğunu gördün mü? ... devlet idaresi bir sanattır ... bu Allah vergisidir. İnsanın iyi bir devlet idarecisi olması için Allah'ın onun yüzüne bakmış olması lazımdır" demiş olması¹²⁶ bu yönde önemli bir işaret sayılabilir.

Menderes ve beraberindekileri Londra'ya götüren SEV uçağı, 16 Şubat 1959'da yoğun sis nedeniyle Londra Havaalanına inemedi ve Gatwick Havaalanı'na inmeye çalışırken düşüp parçalandı. Haberin duyulduğu gün Türkiye'de eğlence yerleri kapandı, sinemalar film göstermedi, o gün nikâhlar kıyılmadı. Menderes'in kazadan hafif sıyrıklarla kurtulduğu anlaşılınca onun ilahi, kutsanmış bir kişi olduğuna ilişkin kanaatler güçlendi. Kendisi için çok sayıda kurban kesildi. Resimde, Eyyüp'te Menderes için kurban kesip dua eden yurttaşlar görülüyor (Kaynak: Cumhuriyet, 21.02.1959: 1).

Menderes'in bir kahraman, partisinin de kahramanın partisi olarak kodlanması, karıştını da kendiliğinden belirliyordu. Menderes bir İslam kahramanı ise İnönü ehlihalib idi. İsmet İnönü, 28 Kasım 1958'de bu yakıştırmadan şikâyetini "Milli mücadelede halife Durri Efendi fetvaları ile bizi kâfir ilan etti ve elindeki bütün kuvvetleri bizimle uğraştırdı. Şimdi de Demokrat Parti Genel Başkanı bizi kâfir olarak, ehlihalib [Haçlılar] olarak ilan ediyor" sözleriyle¹²⁷ dile getirmişti. DP, Müslümanların partisi ise CHP de kâfirlerin partisi oluyordu. Ankara Tacettin Camisi İmamı 30 Mayıs 1950'deki vaazında cemaate "Halk Partisi Hükümeti karnımızı emiyordu. Milyonları çalıp dinsizliği yaydılar. Allah bizi onlardan kurtardığı için hep beraber, Allaha ve Demokrat Parti Hükümetine dua edelim" diye sesleniyordu. Hacı Bayram

¹²⁵ Mükerrerem Sarol, *Bilinmeyen Menderes II*, (İstanbul: Kervan, 1983), 896-897; *Cumhuriyet*, "DP Kongrelerinde İnönü'nün Şahsına Ağır Hücumlar Yapıldı", 09.03.1959: 1, 5.

¹²⁶ Baban, *Politika Galerisi*, 174-175.

¹²⁷ *Milli yet*, "İnönü DP Meclis Grubu İçindeki Mücadelenin Açık Yapılmasını İstedi", 29.11.1958: 1, 5.

Camisi vaizi ise 4 Temmuz 1950'deki vaazına "Cumhuriyet Halk Partililer Fransa'dan bile daha kâfirdirler" diye başlıyordu.¹²⁸

DP liderlerinin çoğunluğun oyunu alabilmek için izledikleri stratejinin bir başka parçası, dil ile ilişkiliydi. Burada 'dil' iki anlamda kullanılıyor. Birincisi; belirli bir konuşmacı topluluğunca paylaşılan, sözlü ve yazılı göstergelerden oluşan simgesel iletişim sistemi anlamı. DP'liler, birinci anlamıyla dili sembolik alandaki bir mücadele alanı olarak gördüler ve bunun için de devletin temel ilkelerini, ana yapısını ve yönetilenlerle ilişkilerini düzenleyen en üstün yasa demek olan anayasa dilini siyasal bir mücadele konusu haline getirdiler.

Hikâye şöyleydi: Yürürlükteki 1924 Anayasasının Osmanlıca dili, 10 Ocak 1945'te çıkarılan bir kanunla anlamı değiştirilmeksizin öztürkçeleştirilmişti. DP'nin iktidardaki ilk icraatlarından biri 24 Aralık 1952'de çıkarılan bir kanunla Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun orijinal metnini değişiklikleriyle birlikte yürürlüğe koymak oldu.¹²⁹

Devletin en üstün belgesi üzerinde Osmanlıca ile öztürkçe arasındaki tercih, basit dil tercihi meselesi değildi. DP Manisa Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver, bu kanunun görüşülmesi sırasında 'milleti meydana getiren en mühim unsur'un dil olduğunu, dil inkılabının kusurlu bir inkılap olduğunu; zira 'atalarımızın muazzam yadigarı'nın Avrupa dillerinden apartılan kelimelere feda edildiğini vurgularken anayasa dilindeki tercihin önemli bir siyasi ayırım olduğunu vurgulamış oluyordu. Keza, DP'li Kasım Küfrevi, öztürkçe denilen dilin 'uydurma' bir 'gecekondu Türkçesi' olduğunu belirtiyordu.¹³⁰ Milletlin yıllar içinde, deneyimle oluşturduğu bir iletişim sistemini muhafaza etmek ile dili bir inkılap nesnesi olarak değerlendirmek; geleneksel Türkçeyi bir görkemli yapı olarak görmek ile sonradan inşa edilmek istenen Türkçeyi bir kaçak yapı, bir gecekondu olarak görmek arasındaki ayırımın anlamı derindi. DP, devletin en üstün belgesinden öztürkçeyi silmekle devleti millete iade etmek, millet ile devletin dilini birleştirmek gibi bir hamle yapmış oluyordu. Türkçenin sahibi, tıpkı devletin olduğu gibi milleti; onu kendi mülkümüş gibi gören yönetici sınıf değil. Yukarıda belirtilen 'biz' ve 'onlar' karşıtlığı bağlamında ifade edilecek olursa devlet ve dili 'onlar'ın değil, 'biz'indi artık.

Dil ile ilgili ikinci ve daha önemli anlam ise, siyasetin toplumla kurduğu iletişim bağlamında önem kazanır. Oyuyla rızası alınacak kitlenin arzularını, taleplerini, beklentilerini sezme, tanımak, bilmek ve ona göre bir siyasi dil tutturmak ile sıradan insanların hissiyatlarını pek tanımaksızın onları devletin verdiği ödevleri yerine getirmekle yükümlü vatandaşlar olarak görmek arasında sanıldığından büyük bir yarıklık vardı. DP, toplumun geniş kesimleri gözünde kendinden önceki devirleri jandarma, tahsildar ve memurlar ile özdeşleştirmiş, tek parti zamanını 'jandarma dayacağı, memur ve tahsildar baskısıyla' sembolize etmişti.¹³¹ Oysa DP, artık oysahibi olan millete bir müşteri, bir velinimet gibi davranmayı biliyordu. Millet velinimetsen hep okşanmalı, memnun edilmeli, gönü kazanılmalıydı. Öyleyse devlet ve hükümet artık vergi alan, buyruk veren değil, milletin ihtiyaçları neyse onu yerine getiren, ona soran, onun

¹²⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt III (İstanbul: Remzi 1999), 107.

¹²⁹ Özbudun, *1924 Anayasası*, 5.

¹³⁰ *Milliyet*, "Meclis Dün 1340 Teşkilatı Esasiye Kanununu Ekseriyetle Kabul Etti", 25.12.1952: 1, 7.

¹³¹ Güneş, *Türk Demokrasisinin Analizi*, 91.

gönlünü alan, onun hizmetkârı olandı –olmalıydı. Mehmet Ali Aybar, DP dönemi siyasal hayatında halkla ilişkiler ve iletişimde bir değişiklik olduğunu belirtirken tam da bu yeni tarza dikkat çeker. “Oy avcılığı için olmakla birlikte,” diye yazar Aybar, “halkla ilişkiler daha eşit, daha insanca bir görünüm aldı.”¹³² Aybar’ın bu tümcesindeki ‘oy avcılığı’ vurgusu önemlidir; zira, daha eşitmiş gibi görünen siyasal ilişki biçimi ve insanî iletişim formlarının asıl hedefi halkı yoksulluğa ve sömürüye iten nedenlere bir çözüm sunmak değil, eşitsizlikleri oyla yeniden üretmektir. Adnan Menderes halkla ilişkilerdeki başarısıyla sıra dışı bir siyasal liderdir. Menderes’in siyasal mitinglerde kullandığı dil, halka hürmetkâr ve hizmetkâr olan bir siyasal liderin diliydi. Zaten kendisi Celal Bayar tarafından tam da bu nedenle başbakan olarak seçilmişti. Bir toprak beyiydi ve yıllarca hizmetinde çalıştırdığı köylülerin dillerini ve hissiyatlarını iyi öğrenmişti.¹³³ Onların gönlünün nasıl alınacağını, onlarla hangi dille konuşulursa daimî desteklerinin sağlanacağını gayet iyi biliyordu. Benzer bir durum DP’nin yerel örgütlerini çekip çeviren yönetici kadro için de söz konusuydu. DP’nin taşra örgütleri, dinamizmi, esnekliği, halkın hissiyatı ve fikriyatını iyi anlaması ve bunları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirme konusundaki başarısıyla meşhurdu.¹³⁴

DP liderlerinin çoğunluğun oyunu alabilmek için izledikleri stratejinin parçalarından biri de, seçmenlere verecekleri oy karşılığında menfaat sağlamak, oylarını DP’ye vermeye devam etmeleri durumunda yeni menfaatlere kavuşacakları mesajını iletmek ve aksi durumda da hâlihazırdaki menfaatlerini kaybedecekleri korkusunu salmaktır. DP’liler, bu oyunu iyi öğrenmişlerdi. Menderes’in üç dönem DP milletvekilliği yaptıktan sonra Hür P’ye katılan ve 1957’de İstanbul’daki bir mitingde yurttaşlara “demokrasi fazilet rejimidir” diye hitap eden Cihad Baban’a söylediği şu sözler, bu bakımdan hayli çarpıcıdır:

Sen nutuklar çekmişsin, demokrasi fazilettir demişsin. ... Bu sözler bizim milletin bir kulağından girer bir kulağından çıkar. Rey almak için ona ne menfaat temin ettin? Bak ben sana bir şey söyleyeyim, o konuştuğun yerde benzin istasyonunun sahibi Demokrat Partilidir. Ben onu çağırır “Halk Partisi iktidara gelirse, senin elinden tulumbanı alır anan ağlar! Git bana oy topla” derim. Benim işim biter, o oyları toplamak için güler yüz gösterecek, vaatlerde bulunacak, sökmeye tehdit edecek, olmazsa para verecek. Amma ... oylar benim olacak, anladın mı? Sen de git enayilere ahlak dersi ver!¹³⁵

Menfaat sağlama ve korku salma mesajı, sıradan köylüler tarafından tam da DP’nin istediği gibi algılanıyordu. 1957 seçimlerinden önce neden DP’ye oy verecek olduğu sorulan Hakkarili bir köylü, şöyle diyordu: “Bize para veriyor, tohumluk veriyor, jandarma artık bizi dövüyor.”¹³⁶ Sahiden, özellikle seçim dönemlerinde köylülere menfaat sağlama işi Türkiye siyasal hayatına DP’nin kazandırdığı bir gelenektir. Sözgelimi 1957 seçimleri öncesinde Malatya Toprak Mahsulleri Ofisi’nden 17 ton buğday tedarik eden DP, adam başına 40 kilo buğday dağıtmıştı.¹³⁷ Köylülerin, DP hükûmette kaldıkça tohumluk buğday almaya devam edeceği umudu ile DP’nin hükûmetten düşmesi durumunda jandarma dayacağının yeniden

¹³² Mehmet Ali Aybar, *Türkiye İşçi Partisi Tarihi I* (İstanbul: BDS, 1988), 33.

¹³³ Ahmad, *Demokrasi Süreci*, 47; *Modern Türkiye*, 163.

¹³⁴ Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, 100.

¹³⁵ Baban, *Politika Galerisi*, 205-206.

¹³⁶ *Cumhuriyet*, “Hakkârili Köylü, Biri Demokrat Partili, Biri CHP’li İki Şeyhin Etrafında Toplanıyor”, 29.09.1957: 4.

¹³⁷ *Cumhuriyet*, “Seçim Arifesinde Dağıtılan Buğday”, 23.10.1957: 4.

başlayacağı korkusu DP oylarının teminatıydı. Ancak bu teminatı güçlendirmek için durmaksızın kullanılan bir başka enstrüman daha vardı: vaat.

Menderes için vaat etmek kadar basit bir iş yoktu. Zira, kendisine vaktiyle yaptığı vaatler hatırlatıldığında “ben vaatte bulundum ama, vade vermedim” demek, onun için son derece normaldi.¹³⁸ Menderes’in işçilere grev, köylülere ise 30’a alınan buğdayı 20’ye verme vaatlerine yukarıda değinmiştik. Siyasal bir liderin oy için olmayacak vaatlerde bulunması aşağılara, yerel örgütlere ve yerel siyasetçilere doğru inildikçe daha dramatik, daha trajik ve daha komik biçimlere bürünüyordu. Sözgelimi, DP’nin köyköy oy toplama turlarına çıkan adaylarından biri, kendisine oyveren herkese kendi ayağındakiler gibi parlak çizmeler vermeyi vaat ediyordu.¹³⁹

“Vaatte bulundum ama, vade vermedim” kurnazlığı grev ve buğday vaatleri için çalışmıştı. Ancak, DP’nin daha kurnazca başka vaatleri de vardı. Bunlardan biri oyların bıçak sırtında olduğu ilçelere il olma vaadinde bulunmaktı. Sonraki yıllarda sağ kanat siyasal partiler tarafından zaman zaman gündeme getirilecek olan ama 1959’da yer yer ilginç yer yer komik bir hal alan ilçelere il olma vaadinin hikâyesini Murat Toklucu’dan özetleyelim:¹⁴⁰ 8 Kasım 1959’da TBMM’ye gönderilecek bir tasarıda Merzifon, Kırıkkale, Beypazarı, Iğdır, Ereğli, Aksaray ve Divriği’nin il olmasının zorunlu olduğu belirtilir. Bu 7 ilçeden sonra hazırlanan bir tasarıyla Silifke, Bayburt, Develi ve Şebinkarahisar da il yapılacak, böylelikle il olacak ilçe sayısı 12’ye çıkacaktır. İl olmak, ilçeler için daima önemlidir. Çünkü Hazine’den alınacak yardım artacak, yeni yatırımlar yapılacak, yeni devlet daireleri kurulacak, yeni memurlar gelecek ve komşu ilçelere göre toplumsal hareketlilik artacaktır. Dolayısıyla il olma vaadi alan ilçelerde büyük kutlamalar düzenlenir, bayram havası eser. Gelgelelim, DP Hükûmetinin il olma vaadinde bulunduğu ilçelerin tamamında 1957 seçim sonuçları DP ile CHP arasında nefes nefese bitmiş, yedi ilçede CHP, beş ilçede de DP burun farkıyla seçimleri kazanmıştır. Bu hesaba göre DP, il olma vaadiyle bir dahaki seçimleri rahatça kazanmayı planlamaktadır. İl olmayı hak ettiği halde vaat alamamış olan ilçelerde bir kırgınlık baş gösterir. Kırgın ilçelerin başında gelen Bandırmalılar Başbakan Menderes ile görüşüp il olma vaadini alınca, diğer bütün kırgın ilçelerin heyetleri Ankara’ya akın eder. 18 Kasım 1959 günü gazetelerde şöyle bir haber yer alır: “Kendi ilçelerinin il olacaklar arasına geçmemesi nedeniyle müteessir olup Ankara’ya gelen, ama İçişleri Bakanı ile görüşemedikleri için bekleyen heyetler Ankara’da otel buhranı yaratmıştır.” İl olmak isteyen ilçelerin sayısı 154’ü bulmuştur. Sonunda çare il olmak isteyen heyetlerin temsilcileriyle Başbakan Menderes’in görüşmesinde bulunur. Menderes, tam iki gün boyunca heyetlerin temsilcileriyle görüşüp onların gönüllerini çelmeye çalışır. Menderes, temsilcilerle, Meclise gidecek tasarı üzerinde ilim adamlarının yeniden bir çalışma yapması vaadinde bulunur ve heyetlerin Ankara’da beklememesini rica eder. Bunun ardından il olma vaatleriyle ilgili haberler kesilir. Seçimler yapılmadan askeri darbe yapıldığı için bu vaatlerin seçim sonuçlarını nasıl etkilediği öğrenilemez. Bununla beraber, ilçelere il olma vaadiyle oy avcılığı siyasal hayatın sonraki on yıllarına devreden bir miras olur.

¹³⁸ Baban, *Politika Galerisi*, 150.

¹³⁹ Karpat, *Siyasi Tarih*, 110.

¹⁴⁰ Murat Toklucu, *TürkErkeği ve Diğer Mucizeler: Zihinler Altında 20.000Fersah* (İstanbul: İletişim, 2014), 75-84.

Çoğunluğun oyunu alabilmek için DP liderlerinin izlediği stratejinin bir başka parçası da memlekette sürekli bir seferberlik havası estirmektir. Seferberlik, yukarıda belirttiğimiz 'nurlu ufuklar' kavramının altına yerleştirilen birbiriyle bağlantılı hedeflerin toplamından oluşan genel bir toplumsal dinamizm panoramasıydı. Bu hedeflere ulaştıklarında millet, devlet ve memleket hep birlikte nurlu eşiklerden içeriye gireceklerdi.

Nurlu ufuklar imgesinin altına yerleştirilen hedeflerden biri, dünyanın süper ve muktedir gücü 'ABD'nin desteklediği parti' olan DP'nin peşinden giderek tez zamanda bir 'küçük Amerika' olmaktı. Cumhurbaşkanı Bayar, 1957'de İstanbul'daki bir mitingde "Biz memleketimizde Amerikalıların ilerleyişleri seyrini takip ederek çalışmaktayız. Öyle ümit ediyoruz ki, 30 sene sonra bu mübarek memleket 50 milyon nüfusu ile küçük bir Amerika olacaktır"¹⁴¹ dediğinde hedefi en yükseğe koymuş bulunuyordu. Zira, kendisi Başkan Eisenhower'ın davetiyle 18 Ocak 1954'te âdeta bir milli uğurlamayla Amerika seyahatine çıkarken "Büyük dost Amerikan milletine Türk milletinin muhabbet ve hayranlığını" iletceğini belirtmişti.¹⁴² Başbakan Menderes, Bayar'a ABD'de gösterilen sempatinin iki ülke arasındaki dostluğun ifadesi olduğunu belirtmekle yetinmemiş, ABD'li gazetecilere verdiği beyanatta, "Bu dostluk, hükümetler arası bir mesele olmaktan çıkarak milletlere mal olmuştur" demişti.¹⁴³ Bu durumda, hayran olunan ve dostluğuna nail olunan bir süper ülkenin minyatürü olmaktan öte bir hedef düşünülemezdi bile.

ABD'nin dünya liderliğinden esinlenerek Türkiye'nin kendi bölgesinde lider olma hedefi de nurlu ufuklar imgesinin altındaki bir diğer hedef olabilir. ABD'nin desteğiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun eski hâkimiyet alanlarının aktif ve liderülkesi haline getirilecek olan Türkiye vaadi, DP'ye güven duygusunun örgütlenmesinde önemli etmenlerden biriydi. Millet, sadece bir küçük Amerika olma hevesiyle değil, atalarının izinden yürüyerek dünya lideri olmasa bile bölge lideri olabilmek için dörtlüye koşacak, ecdadından aldığı esin ve güvenle seferber olacaktı.

Kalkınma, tabii özellikle iktisadi kalkınma, DP'nin estirmek istediği milli seferberlik rüzgârının itici güçlerinden biriydi. İktisadi kalkınma, köylerde ve şehirlerde devrim yapacak, yaşam standartlarını yükseltecekti. Millet in hayatını değiştireceği için her şeyden önemli ve değerli olan iktisadi kalkınma ancak bir seferberlikle, yani DP'nin yanında yöresinde saf tutmakla, muhalefetin frenleyici girişimlerine prim vermemekle mümkün olabilecekti. İtinayla seçim öncesi zamanlara getirilen ve mümkün olan her yolla halka duyurulan açılış ve temel atma törenleri DP'nin tüm cumhuriyet döneminde yapılmayanları birkaç yılda başardığının delilleri olarak sunuldu. Fabrikalar, yollar, konut projeleri ve sanayi tesislerinde tertiplenen merasimler, milli seferberliğin sahneleri oldu. Kalkınma seferberliği nurlu bir yol içinden yürüsün diye de, mesela, "her fabrika bacasının yanında bir cami minaresi yükseleceği" sözü durmaksızın tekrarlandı.¹⁴⁴ Bunun kırsal alanlardaki biçimi ise 'traktör ile cami' yan yanılığıydı.¹⁴⁵ Şehirlerde fabrika-

¹⁴¹ *Cumhuriyet*, "Celal Bayar, 30 Yıl Sonra Türkiye Küçük Bir Amerika Olacak, Dedi", 21.10.1957: 1,5.

¹⁴² *Cumhuriyet*, "Celal Bayar Saat 11'de Yola Çıktı", 19.01.1954: 1, 6.

¹⁴³ *Milliyet*, "Başvekilin Amerikan Gazetecilerine Beyanattı", 22.03.1954: 1, 7.

¹⁴⁴ Karpat, *Siyasi Tarih*, 100-103.

¹⁴⁵ Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti ve 27 Mayıs Darbesi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi), 113.

yükselen New York'unun sırlı sözcükleriydi. Türkiye, bir küçük Amerika olmaya doğru iteklenirken İstanbul da bir küçük New York olma yoluna sokuluyordu. Gelgelelim, Amerikan meftunluğu ve oy avcılığı İstanbul'un canına okuyacak, yüzlerce yıllık payitahtı can evinden vuracaktı. Barış Ertem ve Mustafa Cevdet Altunel, 'İstanbul'un imarı'nın yalnızca Karaköy-Kabataş bölümünü mercek altına aldıkları çalışmalarında İstanbul'un mahvının ulaştığı boyutları gözler önüne sererler: Tarihi çeşmeler, hamamlar, sebiller, camiler, kiliseler, Osmanlı mimarisinin seçkin örnekleri olan süslemeler ve benzersiz yapılar yıkılmış, taşınmış, tıraşlanmış ve orijinalliklerini yitirmişti. Osmanlı'nın bir son dönem eseri olan ve bir emsali daha bulunmayan Karaköy Camisi de o arada yer ile yeksan edilmişti.¹⁴⁹ Orhan Pamuk'un *Kafamda Bir Tuhaflık* adlı romanının karakterlerinden Abdurrahman Efendi, İstanbul'un Menderes tarafından yer ile yeksan edilmesini şöyle tarif eder: "Bizim askerler Başbakan Menderes'i daha o zamanlar asmamıştı; o da sabah akşam İstanbul'da Kadillak arabasıyla geziyor ve yolunu kesen bütün eski evleri ve konakları yıktırıp geniş caddeler açtıyordu."¹⁵⁰ Kadillak'ının önüne çıkan ev ve konakların yanı sıra tarihi camileri de yıkan bir siyasi liderin ve partisinin aynı zamanda 'İslam kahramanı' olarak algılanmış olması bir paradoks olarak görülebilir. Gelgelelim, DP liderleri temsil ettikleri sınıfların iş yapma biçimlerinde çok öne çıkan bir davranış stilini yeterince içselleştirmişlerdi. Karaköy Camisi'ni yıkarken İstanbul'un fethinin 500. yılına denk gelen 1953'te neredeyse tek bir Müslümanın yaşamadığı Burgazadası'na bir cami dikerek geleneğe ve İslama bağlı kesimlerin gönüllerini kazanmayı bilmişlerdi. Bununla beraber, Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes, İstanbul'un fethinin 500. yıl törenlerine büyük hazırlık yapmış olmalarına rağmen 'Batılı dostlarını ve Yunanlıları gücendirmemek için' katılmamışlardı.¹⁵¹ Böylelikle hem tabanlarını oluşturan geleneğe bağlı kitlelere fetih coşkusu ve gururu hem de Batı'ya bağlılık mesajlarını bir arada vermişlerdi.

Siyasal alanda tutumlar ve konumlar

DP, Türkiye'yi siyasal bakımdan demokratikleştirme vaadiyle iktidara geldi. Ancak, dönemin sonunda ülke baskıcı, otoriter bir cumhuriyet görünümündeydi. Muhalefetteyken meydan meydan "antidemokratik kanunları kaldıracığız!" diye ses yükselten DP liderleri, iktidarları döneminde bu vaatlerine sırt çevirdiler. İçişleri Bakanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu tarafından demokratikleşmenin önünde engel olarak saptanan 60 kadar antidemokratik kanun, icabına bakılması için Başbakanlığa sevk edildiğinde Başbakan Menderes, "Ben onları tetkik ettim, hiçbiri incir çekirdeğini doldurmaz" diyebilecekti.¹⁵² Oysa vaat edildiği gibi siyasal bir demokrasi tesis edilecektiye, bunun için hukuki düzeyde atılması gereken çok adım vardı. Yürürlükte bulunan anayasa da, TBMM İçtüzüğü de, siyasal partilere ilişkin kanun da tek partili rejime göre yapılmıştı ve bunların yeni duruma (çok partili siyasal hayat) göre değiştirilmesi elzemdi. DP hiçbirini adındaki demokrat'lığa uygun bir şekilde değiştirmede. Çünkü mevcut hukuki çerçeve hep ardına sığındığı ve yukarıda tartıştığımız 'milli

¹⁴⁹ Barış Ertem ve Mustafa Cevdet Altunel, "İstanbul İmarındaki Tarihi Eser Kaybının Tarih ve Turizm Açısından İncelenmesi: Karaköy-Kabataş Bölgesi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 4 (2011): 61-79; Şevket Çizmeli, *Menderes: Demokrasi Yıldızı?* (Ankara: Arkadaş, 2007), 573-593.

¹⁵⁰ Orhan Pamuk, *Kafamda Bir Tuhaflık* (İstanbul: YKY, 20014), 46-47.

¹⁵¹ Orhan Pamuk, *İstanbul, Hatıralar ve Şehir* (İstanbul: YKY, 2015), 166.

¹⁵² Baban, *Politika Galerisi*, 386.

irade' kavramına sağlam bir dayanak oluşturuyordu. Bu çerçeveye biraz yakından bakmamız yerinde olacaktır.

Hukuki çerçeve sorunu

DP tarafından siyasetin tam kalbine yerleştirilen 'milli irade' kavramının bu partinin hegemonya projesindeki önemli rollerinden biri, oy çokluğu ile millet iradesi arasında tam bir özdeşlik kurmaya imkân vermesi oldu. Bu imkân, yürürlükte bulunan ve 20 Nisan 1924'te kabul edilen anayasaya dayandırıldı. Zira, 1924 Anayasası, "Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin yegâne ve hakikî mümessili olup millet namına hakkı hâkimiyeti istimal eder [kullanır]" diyordu. Cumhuriyetin kuruluşu sürecinde bu madde, o zamana kadar hep olagelen padişahın iktidarını sınırlama çabalarından bütüncü bir egemenlik anlayışına sıçrayışın bir ifadesiydi. Ancak 1924 Anayasasının yapılışı sırasında belirli bir 'parti hayatı' yoktu ve 'meclis egemenliği' ile 'millet egemenliği' arasında bir uygunluk vardı; 'meclis egemenliği'nin iktidar-muhalefet ikiliği açısından ne ifade edeceği düşünülmemiş ve belirlenmemişti. Çok partili siyasal hayata geçilince, mecliste çoğunluğu edinenler, 'meclis egemenliği' ve 'meclis üstünlüğü' ilkelerine dayanarak kendi iradelerini meclisin iradesiyle ve meclisin iradesini de milletin iradesiyle bir ve aynı şey saymakta hiç zorlanmadılar.¹⁵³ 1946'da seçimleri kazanacağından emin görünen CHP bu imkânı sonuna kadar kullanmak için anayasayı değiştirmeyi vaat etti. Adnan Menderes, kurduğu ilk hükümetin programını okurken "millet hâkimiyeti yerine tek parti hâkimiyetinin kurulmasına mani olamadığı için" anayasada "esaslı taddiller [değişiklikler]" yapacaklarını tekrarladı.¹⁵⁴ Ancak, önceden belirttiğimiz gibi, DP anayasasının dilinden gayri hiçbir şeyini değiştirmeyi vaat etmedi.

Beri yandan, DP, kendi iktidarı döneminde 2 Mayıs 1927 tarihli TBMM Dahili Nizamnamesi'nde (içtüzük) de çok partili siyasal hayata uygun değişiklikler gerçekleştirmeyi vaat etmişti. Tek parti döneminin TBMM İçtüzüğü 'iktidar-muhalefet', 'çoğunluk-azınlık' gibi kavramlar benimsenerek yapılmış değildi. Bu konu, 1924 anayasasında da düzenlenmemişti. Böylelikle mevcut hukuki çerçevede azınlıkta kalan siyasal partilerin koruyacak, tek parti egemenliğine gidiş yollarını tıkayacak, egemenliğin kullanılmasında muhalefet ile iktidarın karşılıklı etkilenmesine zemin sağlayacak hiçbir düzenleme bulunmuyordu.¹⁵⁵ DP anayasasının yanı sıra TBMM İçtüzüğü'nü de yeni koşullara göre yorumlayıp değiştirmeyerek çok partili siyasal hayatta yeni bir tek parti egemenliği kurmada bir başka dayanak edindi.

Böylelikle, mevcut hukuki çerçevede DP kendi iradesine yönelen her eleştiriye milletin iradesine yönelmiş bir tehdit olarak gösterdi. Bunun sonucu ise, muhalif siyasal akımlara ve siyasal eleştiriye karşı aşırı bir tahammülsüzlük oldu. Sınırları DP'nin 10 yıllık iktidar döneminde durmaksızın genişleyen, dozu sürekli artan siyasal tahammülsüzlüğün veçheleri, DP'nin kendi içindeki muhalif seslere karşı, muhalefet partilerine karşı ve parlamento dışı muhale-

¹⁵³ Mümtaz Soysal, *Anayasasının Anlamı* (İstanbul: Gerçek, 1986), 56-58.

¹⁵⁴ *Milliyet*, "Menderes Kabinenin Programını Dün Okudu", 30.05.1950: 1,5.

¹⁵⁵ Soysal, *Anayasasının Anlamı*, 55-56.

fete karşı ayrı ayrı tezahür etti. Aşağıda, ilk bakışta sanki homojen bir içyapıya sahipmiş gibi görünen DP'nin kendi içindeki siyasal eğilim ve ayrışmalara bakacağız. Bunu, muhalefetteki CHP'nin 10 yıllık DP iktidarı dönemindeki dönüşüm uğrakları ve DP ile ilişkileri izleyecek. Dönemin parlamentosunda temsil imkânı bulan Millet Partisi (MP) ile Hürriyet Partisi'ni (Hür P) CHP'nin hemen ardından izleyeceğiz. Bunun ardından siyasal hayatta rol oynayan aydınların, basının, radyonun iktidarla ilişkileri gelecek. Sol akımlar, İslamcı oluşumlar ve milliyetçi oluşumlara ilişkin bir ufuk taraması da bu kısımda yer alacak. Böylelikle hem dönemin siyasal hayatının öznelerini, örgütlerini ve serüvenlerini hem de iktidarla muhalefetin tüm eğilimleri arasındaki ilişkileri ortaya sermiş olacağız.

DP içinde gelişmeler

Başta Adnan Menderes olmak üzere DP liderleri parti içinde farklı görüşler, eleştiriler ve yönelişlere karşı son derece tahammülsüzdüler. Buna karşılık DP'nin yapısal özellikleri tek sesliliğe ve lidere mutlak itaate elverişli değildi. Zira, DP, asker ve sivil cumhuriyet bürokrasisini dışlayarak yeni bir tarihsel blok inşa ederken farklı toplumsal sınıf ve kesimleri sağ popülist bir söylemle bir araya getirmişti. Çatısı altında topladığı işadamları, toprak ağaları, kasaba eşrafı, tüccarlar, aydınlar ve bir kısım bürokrat arasındaki çelişkileri, belirlenen hedeflere ve püskürtülmesi gereken hasıma karşı peş peşe hamleler yaparken geri plana itebilen parti, hedefleriyle arasındaki mesafeyi açtıkça ve rakip politik güçler karşısında geriledikçe bu çelişkilerin değişik şiddetlerdeki fay kırıkları olarak yüzeye çıkmasını engelleyemiyordu. Bu kırıklar, DP'nin iç kasımları ve gerilimlerinin bir sonucu olduğu gibi, çetin iç çelişkilerin de bir göstergesiydi. Adnan Menderes, DP içindeki gerilimlerin ne derecede şiddetli olduğunu partisinin dördüncü kongresinde kendi üslubunca şöyle betimlemişti: "Demokrat Parti'nin iç mücadeleleri, itiraf edelim ki ... çok çetin ve ibret verici safhalardan geçmiştir."¹⁵⁶

En şiddetli kırılma 6-7 Eylül 1955 olaylarının hemen ardından yaşandı. Ancak DP, bu tarihten önce de sıkı içsel birliğe sahip bir parti değildi. Parti içindeki çelişkilerin kökleri 1948'deki muhalefet yıllarına uzanıyordu. İlk iktidar yıllarında da DP bazı önemli istifalarla sarsılmıştı. Bunlardan birisi, siyaseten tecrübeli ve mizaçça mutedil bir kişilik olan Refik Şevket İnce'nin istifasıydı. İnce, DP'nin kurucu üyelerindendi. Birinci Menderes hükümetinde Milli Savunma Bakanlığı yapmış, İkinci Menderes Hükümetinde de Devlet Bakanlığı görevine getirilmişti. İnce, 30 Mart 1951'de Devlet Bakanlığında sağlık sorunlarını gerekçe göstererek istifa etti.¹⁵⁷ Ancak aynı yılın kasım ayında DP grubunda TBMM başkan adaylığı için Refik Koraltan ile yarıştı. Kurucu babalardan Koraltan'dan sadece 48 oy eksik alması, İnce'nin partideki saygınlığının bir göstergesiydi.¹⁵⁸ İnce, DP Grup Başkanlığı seçimini ise açık ara kazanmıştı.¹⁵⁹ Ancak bu konumdan da 15 Haziran 1952'de istifa etti; istifa, İnce'nin, Menderes'in DP grubunu ciddiye almayışı ve Grup çağrılarına

¹⁵⁶ *Milliyet*, "Demokrat Parti IV. Kongresi Başvekalin Bir Nutku ile Açıldı", 16.10.1955: 1,7.

¹⁵⁷ *Milliyet*, "Refik Şevket İnce'nin İstifası", 31.03.1951: 1,5.

¹⁵⁸ *Milliyet*, "DP Meclis Grubu Dün İçtima Etti", 01.11.1951: 17.

¹⁵⁹ *Milliyet*, "Refik Şevket İnce Grup Başkanı Seçildi", 03.11.1951: 1.

uyumayışına yönelik eleştirilerinin bir sonucuydu. Menderes, bu konu DP grubunda konuşulurken "ortada birtakım fikirdamalar var. ... kabul etmemiz lazımdır ki başımızdan duman bir gün dahi eksik değildir" diyerek İnce'nin istifasının ciddiyetini belirtmiş oluyordu. İnce de Menderes'e yönelik olarak "kuvvetli bir vehim zebunudur ve herkesi şüpheli görmek ve lekelemek meylindedir" sözleriyle onun fazla şahsi, fazla benmerkezci bir karakterde olduğuna işaret ediyordu.¹⁶⁰ 7 Nisan 1952'de Hükümetten bir başka önemli istifa oldu. Hem İçişleri Bakanlığı hem de Devlet Bakanlığı görevinde bulunan Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu bu görevlerinden istifa etti.¹⁶¹ 27 Şubat'ta bir başka istifa haberi geldi. Bu sefer sanayici ve bankacı Kâzım Taşkent, milletvekilliğinden istifa etti. Gerekçe olarak her zaman olduğu gibi sağlık sorunları gösterilmişti.¹⁶² Ancak, Taşkent'in istifası Menderes ile sanayi burjuvazisinin yollarının ayrılması olarak yorumlandı. İnce, Karaosmanoğlu ve Taşkent Manisa milletvekilidiler, muhtemelen yakın dosttular ve bir aralık birlikte yeni bir parti kuracaklarına ilişkin haberler de çıktı. Ancak İnce siyasal kaynaşmaların yoğunlaşmaya başladığı 1955 baharında öldü. Aşağıda belirteceğimiz gibi Karaosmanoğlu daha sonra bir muhalefet lideri haline gelecekti; sanayi burjuvazisinin sözcüsü gibi görünen Taşkent ise siyaseti perde gerisinden yönlendiren bir isim olacaktı.

Adnan Menderes, parti içindeki eleştirel unsurlara ve çelişkiye düşerek istifa edenlere karşı öfkeliydi. 7 Şubat 1953'te toplanan DP İstisarı Kongresinde "Demokrat Parti, bir kiralık konak değil, aynı fikir ve kanaatlere namuskârane bağlı olanların müşterek aile ocağıdır" diyerek tam itaat istiyordu.¹⁶³ Bu sözlerin, DP içinden parti yönetimine eleştiri yönelten herkesin parti dışına çıkması gerektiğine ilişkin bir kükreme olduğu apaçıktı. Menderes, açtığı bu bayrakla parti grubuna ve örgütlerine hâkim olmak, bir çeki düzen vermek üzere atağa kalktı. DP'nin 2 Mayıs 1954'te yapılan milletvekili genel seçimlerinde kazandığı tarihi zafer parti içindeki suları bir süre durulttu. Gelgelelim 6 Aralık 1954'te, İşletmeler Bakanı Fethi Çelikbaş'ın büyük şehirlerde hüküm süren şeker ve kömür buhranını gerekçe göstererek istifa etmesi¹⁶⁴ DP içindeki çok önemli bir gelişmenin işaretiydi. Enflasyon ve mal darlığıyla baş etmek için Menderes'in izlemeye başladığı devlet kontrolü ve müdahalesine dayalı iktisadi istikamet karşısındaki muhalefet Çelikbaş etrafında şekillenmeye başladı; ki Çelikbaş'ın Taşkent ile yakınlığı Taşkent'in perde gerisinde hâlâ önemli bir figür olduğunun işareti sayılıyordu.¹⁶⁵ Bu tarihten sonra DP içinde liberal bir ekonomi ve liberal bir siyasal rejim eksenlerinde örgütlenen bir muhalefetin zemini adım adım oluşacaktı. İki gelişme muhalefete fırsat verdi. Bunlardan biri 'İspat Hakkı' bayrağı idi, öteki ise 6-7 Eylül Olayları. DP içindeki muhaliflere bayrağı kaldırma imkânı veren ortam 6-7 Eylül 1955 günlerinde yaşanan acı olaylarla oluştu. Önce bu olaylara bakalım ki 1954 seçimlerinden büyük bir güçle çıkan Adnan Menderes'in nasıl olup da kendi partisi içinde sorgulanır olduğunu görme imkânı edinelim.

¹⁶⁰ *Milliyet*, "Refik Şevket İnce'nin İstifası", 16.06.1952: 1; "Refik Şevket Hadisesi Tasfiye Edildi", 18.06.1952: 7.

¹⁶¹ *Milliyet*, "İçişleri Bakanlığını Başbakan Adnan Menderes Üzerine Aldı", 08.04.1952: 1

¹⁶² *Milliyet*, "Meclis Dün 4 Vekâletin Bütçesini Kabul Etti", 27.02.1953: 1.

¹⁶³ *Milliyet*, "Başvekil, DP İstisarı Kongresinde Çok Mühim Bir Hitabede Bulundu", 08.02.1953: 17.

¹⁶⁴ *Milliyet*, "Agaoglu İşletmeler Vekâleti'ne Getirildi", 07.12.1954: 1.

¹⁶⁵ Ahmad, *Demokrasi Süreci*, 95.

6-7 Eylül Pogromu

6-7 Eylül 1955'te patlak veren olaylar¹⁶⁶, DP liderlerinin tasvibi ve teşvikiyle İzmir ve Ankara'da izdüşümleri görülmekle birlikte İstanbul'da meydana gelen, bir noktadan sonra tamamen kontrolden çıkarak acı sonuçlara yol açan bir *pogrom*du.¹⁶⁷ Olayların başlangıcı Yunanistan'ın talebi üzerine 14 Aralık 1954'te Kıbrıs konusunun Birleşmiş Milletler'de (BM) görüşülmesiydi. Yunanistan adanın kendisine verilmesini istiyor, Türkiye ise bu talebe karşı çıkıyordu. BM'nin 1955 yılı çalışmaları yaklaşınca adanın geleceği tekrar gündeme geldi. Yunanistan, adanın kendisine verilmesi talebine yönelik faaliyetlerini hızlandırınca adada bir işgalciymiş gibi görünen İngiltere, Haziran sonunda Yunanistan ve Türkiye'yi Kıbrıs konusunu görüşmek üzere konferansa çağırıldı. İngiltere'nin amacı, Yunanlara, Türklerin de Kıbrıs üzerinde hakları olduğunu göstermekti. Türkiye, üçüncü bir güç olarak Kıbrıs çatışmasına dâhil edilince adada İngiliz egemenliğinin sürmesi demek olan statükonun sürdürülmesinin imkânları artacaktı. Konferans 26 Ağustos 1955'te Londra'da başladı. Bu sefer Türkiye adanın kendisine verilmesini istiyor, Yunanistan ise *Enosis*'te (Kıbrıs'taki Rum-Ortodoks çoğunluğun Yunan anavatanına bağlanma talebi) ısrar ediyordu. Konferansı etkilemek amacıyla 4 Eylül günü Londra'daki Türkler bir gösteri düzenlediler. İngiliz Dışişleri Bakanlığı, bir memuru aracılığıyla Ankara'nın kulağına Türkiye'de birkaç Kıbrıs ayaklanması çıkmasının konferansı etkileyeceğini fısıldadı.

Türkiye'de kalabalıkları milli bir his patlamasıyla galeyana getirebilecek bir haber mak-satlı olarak ve hızla yayıldı. *İstanbul Express* gazetesi, 6 Eylül'de, Yunanlıların Atatürk'ün Selanik'teki evini bombaladıklarına ilişkin bir haber yayınladı. Aynı gün öğleden sonra üniversite öğrencileri bir gösteri düzenlediler. Akşamüstü İstanbul'un başta Beyoğlu ve Karaköy olmak üzere Eminönü, Kumkapı, Fener ve Kuzguncuk gibi semtlerinde gayrimüslimlere ait dükkânlar tahrip edilmeye, kundaklanmaya ve yağmalanmaya başladı. Rumların sadece dükkânlarına değil, evlerine, kiliselerine, okullarına ve mezarlarına saldırılar düzenlendi. İzmir'de Yunanistan konsolosluğu ve İzmir Fuarı'ndaki Yunan pavyonu ateşe verildi. İş çıkırından çıkmıştı. Gece yarısına kadar süren olaylar ordunun müdahalesiyle bastırıldı. Ancak ortada bir facia vardı. Hükümet bu faciayı pek alışıldık olduğu biçimiyle "komünistler"ın üzerine yıkmaya çalıştı. Başbakan Yardımcısı Fuat Köprülü, bu konuda akıllara durgunluk verici bir konuşma yaparak "Bir milli dava olarak milletçe ele alınan Kıbrıs davasını memleketteki komünist teşkilatı fırsat bilmiştir. Aylarca süren hazırlıklar olmasaydı böyle bir hadise birden ortaya çıkmazdı. ... Komünistlerin bu hadisede parmağı olduğunun en büyük delili de mâbedlerin yakılmasıdır" diyebilirdi.¹⁶⁸ 10 Eylül tarihli *Milliyet* gazetesinde yayımlanan haber, Emniyet'te dosyası olan ne kadar solcu varsa hepsinin toplandığını, toplananların sayısını yükseltmek için canhıraş bir çaba harcandığını gösteriyordu: "Hadisede rolü olan komünistlerin sayısı 87'ye yükselmiştir. Alakalılar tarafından verilen malumata göre bu 87 kişi komünizm suçundan ya mahkûm olmuş ya takibata uğramış bulunmaktadır. Ayrıca solcu fikirlerle

¹⁶⁶ 6-7 Eylül Olayları hakkında en önemli çalışma: Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları* (İstanbul: İletişim, 2009). Konuyla ilgili ayrıca bkz. Eroğul, *Demokrat Parti*, 172-176.

¹⁶⁷ *Pogrom*, Rusça kökenli bir sözcüktür; ancak dünya dillerine de geçmiştir. Belirli bir grubu etnik, dinsel ya da siyasal nedenlerle varlıkları ve mülkleriyle hedef alan şiddet eylemlerini anlatır.

¹⁶⁸ *Milliyet*, "Orfi İdare Altı Ay Devam Edecek", 13.09.1955: 1, 7

meyyal buldukları için adları şüpheliler listesinde yer alanların sayısı şimdilik 50 ilâ 60'ı bulmaktadır.¹⁶⁹ DP, olayların "komünist işi" olduğunu kanıtlamak için ABD'den bir uzman bile getirtti. Ancak ABD'li uzman, "komünistler bu kadar güçlü olsalardı dükkân tahrip edeceklerine ihtilal yaparlardı" açıklamasıyla hükümetin iddiasını alaya aldı.¹⁷⁰

6-7 Eylül Olayları'nın gerek kıskırılmasında gerekse de meşurlaşırılmasında dönemin gazeteleri çok önemli rol oynadı. Olaylar çığırdan çıktıktan ve korkunç bilanço ortaya serildikten sonra ise basın bu kez neredeyse tek bir ağızdan olayların arkasındaki provokatörler olarak "komünistleri" işaret etti. Her türlü karanlık işi komünistlere yıkma Türkiye siyasal hayatında öteden beri başvurulan bir yöntemdi. Sonrasında da süregitti.

İşin aslı şuydu: 6-7 Eylül pogromu DP Hükümeti tarafından planlanmıştı. Bu plan, gizli servis ve DP'nin yerel örgütleriyle işbirliği içinde gençlik örgütleri ve 'Kıbrıs Türk'tür' gibi devlet güdümlü örgütlerin katkısıyla uygulanmıştı.¹⁷¹ Anlaşılan oydu ki; DP Hükümeti, Türkiye'deki Kıbrıs duyarlılığından ötürü ada konusunda kendisinden bir taviz istenemeyeceğini, bu konuda kamuoyu baskısı altında olduğunu göstermek istemiş, ancak olayları kontrol edememişti. Olaylar sırasında polisin başlangıçta tamamen hareketsiz kalması, bunun en belirgin delillerinden biriydi. Kendi ailesi de 6-7 Eylül'de saldırıya maruz kalan ve Rum kökenli olan DP İstanbul Milletvekili Aleksandros Hacıpulos, TBMM kürsüsünden bu konuda şunları söylüyordu: "Emniyet teşkilatının lâkaydisinden değil, hatta göz yummasından bahsedeceğim. ... Benim evimin yanında karakol vardır. Öyle olduğu halde yağmacılar evimi harap ediyorlar. 80 yaşında annemle babamı yataklarından sürüküyorlar, kapının önündeki jandarmalar da seyirci gibi bakıyorlar."¹⁷² İstanbul ve İzmir'de

¹⁶⁹ *Milliyet*, "Son Hadiselerle İlgili Olarak Üç Generale Dün İşten El Çektirildi", 10.09.1955: 1,3.

¹⁷⁰ Tekin Erer, *On Yılım Mücadelesi* (İstanbul: Ticaret Postası, tarih yok), 257.

¹⁷¹ *Güven*, 6-7 Eylül Olayları.

¹⁷² *Milliyet*, "Örfî İdare Altı Ay Devam Edecek", 13.09.1955: 1, 7. İsmet İnönü de Mecliste yaptığı konuşma ile ilgili konuşmada "6-7 Eylül'de vukû bulan hadiselerde şuuruzluk değil, karşılarında hiçbir mâni bulmadan istediğini yapan kitlelerin hâkim olması elem vericidir" diyerek emniyet güçlerindeki hareketsizliğe dikkati çekiyordu. *Milliyet*, "Örfî İdare Altı Ay Devam Edecek", 13.09.1955: 1, 7.

sıkıyönetim ilan edildikten sonra yapılan tutuklama ve sorgulardan hiçbir delil elde edilememesi, hükümetin baskısıyla konuyla ilgili Meclis soruşturmasının engellenmesi gibi durumlar ise Hükümeti'nin işi örtbas etme gayretinin emareleriydi. Hükümet, 6-7 Eylül pogromunu zamanın İçişleri Bakanı Namık Gedik'i istifa ettirmek ve üç generale görevden elçektirmek suretiyle savuşturdu.¹⁷³

Yusuf Atılgan, "Çıkılamayan" adlı öyküsünde, 6-7 Eylül pogromunu konu edinir.¹⁷⁴ "Eli baltalılar, kocaman gözlüleri, sarı yüzlüleri hiçbir şey görmüyorlardı; kırıp yırtıyorlardı yalnız" sözleriyle başlayan öykü, yağmacıların yönlendirilmiş bir 'kalabalık' olduğunu, vahşi ve saldırgan kalabalıktakilerin tek başına kaldıklarında ise korkak ve zavallı olduklarını anlatır. Öykünün adsız yağmacısı, DP'nin "her mahalleye bir milyoner" vaadinden hayal kırıklığına uğramış, ancak o zamanlar hür hayatın simgesi olarak kurulan otomobil rüyasından vazgeçmemiş, rüyasını piyangolara bağlamış bir küçük daire memurudur. Yağmacı memur, kendini, DP'liler tarafından önderlik edilen yağmanın içinde bulmuş; öldürülen ve yaralanan insanların, tahrip edilen ibadethaneler ve okulların, saldırıya uğrayan evler ve işyerlerinin korkunç ortamında yağmalanan bir dükkânın içinde eline geçirdiği bir tomar parayla piyangoğunun bu sefer kendine çıktığını sanmıştır. Ancak ötekilerin felaketinden kendisi için yaratmaya çalıştığı fırsat, yağmacı için içinden çıkılamayan bir ruhsal bunalıma dönüşür.

6-7 Eylül'ün sonuçları çok acıdır: Rum, Ermeni ve Musevilere ait 4.214 ev, 1.004 işyeri, 73 kilise, 1 sinagog, 2 manastır, 26 okul ve aralarında fabrika, otel, bar vb. yerlerin bulunduğu 5.317 tesis saldırıya uğradı. Rumca yayımlanan üç gazete ve bir dergi de saldırıların hedefi oldu. Daha önemlisi Türk basınına göre 11, Helsinki Watch örgütünün raporuna göre 15 kişi olaylar sırasında hayatını kaybetti.¹⁷⁵ 6-7 Eylül'ün ardından Rum, Ermeni ve Yahudiler büyük göç dalgalarıyla Türkiye'den ayrıldılar.¹⁷⁶ DP Hükümeti, olayları bahane ederek tüm muhalif kesimlere ve basına yönelik baskılarını artırdı. 6-7 Eylül pogromu gerekçe gösterilerek ilan edilen sıkıyönetim bu baskı rejimi için zemin oldu. Kısıtlanan özgürlükler ve boğulan eleştiri hakkı hem iç hem dış muhalefeti kenara iteklemeyi mümkün kıldı. Gelgelelim, hükümetin bir zaaf içinde olduğunun da göstergesiydi; muhalefetle olağan koşullarda ve olağan yöntemlerle baş edilemiyor, sıkıyönetim koşullarında kullanılan fevkalade yöntemler imdada çağrılıyordu.

Büyük kırılma: Hürriyet Partisi

6-7 Eylül pogromunun ardından otoriterlik dozunu durmaksızın artıran Başbakan Menderes'in parti içindeki konumu hafif şiddetteki zelzelelerle sarsıntıya uğradı. İçişleri Bakanı'nı ve birkaç generali feda eden Menderes, 6-7 Eylül pogromunun enkazını ortadan kaldırırken irtifa kaybetmişti. Parti içindeki muhalefet bu uygun koşullarda atağa kalktı.

¹⁷³ *Milliyet*, "Dahiliye Vekili Dün İstifa Etti", 11.09.1955: 1; *Milliyet*, "Son Hadiselerle İlgili Olarak Üç Generale Dün İştenden El Çektirildi", 10.09.1955: 1,3.

¹⁷⁴ Yusuf Atılgan, "Çıkılamayan", *Bütün Öyküleri* (İstanbul: YKY, 2002), 64-69.

¹⁷⁵ Güven, 6-7 Eylül Olayları, 48-56.

¹⁷⁶ 6-7 Eylül pogromunun tanıkları ve mağdurlarının dramatik hatıraları şu eserde bir araya getirilmiştir: Rıfat. N. Bâli, 6-7 Eylül 1955 Olayları: *Tamıklar-Hatıralar* (İstanbul: Libra, 2010).

Foto Muhabiri Ara Güler'in Gözünden 6-7 Eylül Olayları

"Bir patlama olduğunda olay yerine doğru koşan kişi foto muhabiridir, oradan kaçan ise fotoğrafçı" diyen dünyaca ünlü foto muhabiri Ara Güler, 6-7 Eylül Olayları yaşanırken orada, yani Beyoğlu'nda idi. Olayı yansıtan muhteşem fotoğraf kareleri çekti. Fakat Menderes hükümeti Ara Güler'in fotoğraflarının o zamanlar çalıştığı Hayat dergisinde yayımlanmasına izin vermedi. Ara Güler'in 6-7 Eylül Olaylarına ilişkin :anıklıklarından kesitler:

Orhan Kemal'e sokakta rastladım, beraber yürüdük Harbiye'ye kadar. ... o gün de halk oyunlarının Açık Hava Tiyatrosu'nda gösterisi var. Ben de görevliyim, resim çekeceğim. Taksim sinemasının karşısında Eftalupos kahvesini yıkmaya başladılar. At yarışı oynarlardı orada. Resim mesim ne oluyor derken aşağı indik, Beyoğlu Caddesi birbirine girdi yıkılıyor. Halk oyunlarına gitmeye gerek var mı, burada ortaklık birbirine giriyor. Mehmet Cemal de benim yanımda 'ulan bizim dükkân ne oluyordur' dedi. Mehmet'in anasının Gilda diye bir dükkânı var, kuyumcu ve süs eşyaları satıyor. Gittik 'Cemal Paşa'nın dükkânıdır' burası diye engel olmaya çalışıyordu. 'Gilda ne demek? Gilda Türk değildir' diye başladılar yıkmaya. O zihniyet bugün olsa bütün Türkiye yıkılır, bir tane dükkân kalmaz çünkü gavur isminden geçilmiyor. Japon mağazasıydı.

...

Pastellas vardı, hemen Galatasaray'ın köşesinde bir dükkândı; İngilizlerin o ünlü mavi tabakaları vardır, antika tabakalar. Pastellas onun mümessiliydi. Eczacıbaşı'nın da arkadaşı ve ortaklarından biriydi, kimyacı. 'Eyvallah' demiş 'Ben gidiyorum, fabrika senin olsun.' Mumhane Caddesi'nde bir seramik fabrikası vardı onların, Nejat Bey'le ortak. O fabrika gelişti, bugünkü Vitra oldu.

Aziz Nesin'i filan tutukladılar. Komünistlerle hiç ilgisi yok, Adnan Menderes Hükümeti'nin kendisi yapmıştır. Sonra Celal Bayar'ın resmini çektik şöyle bir caddeye baktı 'Vay anam vay' dedi 'Bu kadar da mı oldu?' Şaşırdı, o halde resmi var. Hiç düşünmedi bunlar. Fatin Rüştü Londra'da toplanmıştıydı, orada İstanbul'da bir şey yapın da dedi, sebep olsun ben de burada konuşayım. Buradan bunu tertip ettiler birkaç tane dükkân kırılacaktı kafalarında sonra tutamadılar. Aslında olay nedir biliyor musun fakir grupları dışarıdan Gebze'den kamyonla getirmişler, Menderes hükümeti yapıyor bunu.

Kaynak:

Nezih Tavlas (2009) *Foto Muhabiri Ara Güler*, (İstanbul: Fotoğrafevi, 2009), 52-54.

Sonu Hürriyet Partisi'nin (Hür P) kurulmasıyla bitecek bu iç muhalefetin boy gösterişi, DP Genel İdare Kurulu üyesi olmalarına rağmen bir süredir toplantılara katılmayan Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ile Fethi Çelikbaş'ın Basın Kanunu'nun gazetecilere iddialarını mahkemede ispat hakkı tanıyacak şekilde değiştirilmesini istemeleriyle başladı (İspat Hakkı meselesine aşağıda geri döneceğiz). Bu konuda bir de teklif hazırlamışlardı. Hazırladıkları teklif çok kısa bir zamanda 19 DP'li milletvekili tarafından imzalandı. İmzacıların adı da 'ispatçı'ya çıktı. Menderes bunları bölmek, aralarından bazılarını kendi yanına çekmek gibi taktikler uyguladıysa da başarılı olmadı ve muhalifler DP kongresinden sadece üç gün önce Haysiyet Divanına verildiler.¹⁷⁷ Haysiyet Divanına verilenlerden Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Menderes'e yazdığı mektupta "Reis beyefendi," diyecekti, "hürriyet bayrağı ile iktidara gelen parti içinde dahi hürriyet yok. Bu hal karşısında idealist partililer mebhut [şaşkın], millet münkesir [kırılmış], üniversiteler mefluç [felç olmuş], matbuat zebundur [aciz içinde]. ... mazlumların ve mâsumların fırkası olan DP, şimdilik zalim değilse

¹⁷⁷ *Milliyet*, "19 Demokrat Partili Mebus Haysiyet Divanına Verildi", 13.10.1955: 1, 7.

bile nobran [sert] ve hoyrat bir hüviyet arz etmektedir." Bu sözleriyle DP'nin topluma vaat ettiği hürriyeti kendi içinde dahi tesis edemediğini vurgulayan Karaosmanoğlu, "Bu partide muhabbet yerini korkuya, vefa ise daha başka hislere bırakmış[tır]" diyerek de parti içi disiplinin ancak korkutma ve menfaat temini ile sağlanabildiğine işaret etmiş oluyordu.¹⁷⁸ Haysiyet Divanına verilenlerden 9'u alelacele ihraç edildi; 10'u da istifa etti.¹⁷⁹ Partisinin 15 Ekim 1955'te Ankara'da toplanan dördüncü büyük kongresinde parti içi muhalefete karşı son derece sert bir konuşma yapan Menderes, "Her sabah uyanınca sırtımızda hıyanetin hançerini mi hissedeceğiz? Mebus seçildikten sonra Partiyi tekmeleyenlere karşı elbette tedbir bulacağız" diyecekti.¹⁸⁰ Bu sözler, Menderes'in eleştiri ve muhalefetin içeriden olacağını bile hıyanetle eşdeğer tuttuğunun göstergesiydi. Hatta Menderes, partisinden ayrılan milletvekillerinin milletvekilliğinden de istifa etmiş sayılmalarını öngören bir önergenin DP Dördüncü Kongresine getirilmesini sağladı ve önergenin ateşli bir savunuculuğunu yaptı. Önerge kongrede kabul de edildi.¹⁸¹ Fakat Meclis grubu tasarımı reddetti. Bu tasarımı, 'milli irade'yi bayrak yapmış DP için siyasal bir skandaldı. Zira, milletvekillerini seçen milletin iradesini milletin meclisinden kovmaya yeltenmek anlamına geliyordu.

Parti yönetimini eleştirdikleri için ihraç edilip hayın diye yaftalanan DP'liler Hür P kuruluş çalışmaları için kolları sıvadılar. Hür P'nin siyasal hayata atılış nedeni, partinin kuruluş beyannamesinde "beş sene önce her şeyden, her işten evvel teminatlı hürriyetler rejimi vadederek işbaşına gelmiş bir iktidarın bugün mevcut hürriyetleri dahi millete çok görek 'makûl demokrasi' ve 'demokrasi iklimi' hazırlamaktan bahsedecek kadar pervasızlaşmış olması"na dayandırılıyordu.¹⁸² Hür P'nin kuruluş süreci basında geniş yankılar uyandırdı. Partinin kurulacağı açıklandıktan sonra neredeyse her gün bir DP milletvekilinin partisinden istifa ederek Hür P kurucuları arasına katıldığına ilişkin haberler basında yer alıyordu. Bu haberler öyle bir hava yaratmıştı ki, sanki artık DP çözülüyor ve Hür P yeni bir çekim merkezi oluyordu. Kuruluşunun ardından 150 DP milletvekilinin daha Hür P'ye katılacağı, siyasete eğilimli kadınların Hür P'ye katılmak için akın akın müracaatta bulduklarına ilişkin haberler yayıldı.¹⁸³ DP grubu çileden çıkmış, bu çözülsünün sorumlularının hesap vermesi gerektiğine kani olmuştu. 22 Kasım 1955'te DP Meclis grubunda bir gensoru (istizah takrihi) verildi. 5 maddelik gensoruda hükümetin izlediği ekonomi ve maliye politikaları eleştiriliyor, pahalılık, karaborsacılık, işsizlik tehlikesi, rüşvet, nüfuz ticareti, siyasi baskı gibi sorunlara işaret ediliyordu. Gensoru önergesi tam beş saat boyunca şiddetli tartışmalara konu oldu.¹⁸⁴ 29 Kasım 1955'te yapılan Grup toplantısında DP milletvekilleri bazılarını rüşvetle suçladıkları tüm bakanlara ağır eleştiriler yönelttiler. Bakanları kürsüye çıkartıp istifa ettirdiler. Pişinden tüm kabinenin istifasını istediler. Bu isteklerini de kabul ettirdiler. Menderes parti içindeki bu krizden kabinesini toptan feda edip kendi şahsına güvenoyu isteyerek sıyrıldı. Hükümet başkanı güvenoyu almış ancak hükümeti

¹⁷⁸ *Milliyet*, 'On 'İsbatçı' Mebus Dün DP'den İstifa Etti', 16.10.1955: 1, 7.

¹⁷⁹ *Milliyet*, '19 Demokrat Partili Mebus Haysiyet Divanına Verildi', 13.10.1955: 1,7; *Milliyet*, 'On 'İsbatçı' Mebus Dün DP'den İstifa Etti', 16.10.1955: 1, 7.

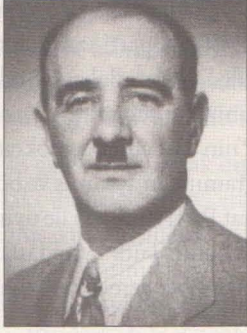
¹⁸⁰ Erer, *On Yıl*, 259.

¹⁸¹ *Milliyet*, 'Partiden Ayrılanların Mebusluk Haklarını da Kaybetmeleri İstendi', 19.10.1955: 1,7.

¹⁸² *Milliyet*, 'Hürriyet Partisi Başkanlığına Fevzi Lütfi Seçildi', 23.12.1955: 1, 7.

¹⁸³ *Milliyet*, 'Yeni Partiyeye Kadınlar Büyük Rağbet Gösteriyor', 24.11.1955: 1.

¹⁸⁴ *Milliyet*, 'DP Meclis Grubunda Bir Gensoru Verildi', 23.11.1955: 1,5.

Fuad Köprülü (1890-1966)

Muhafazakâr siyasetin âlimlerinden ve Türkiye'nin NATO'ya girişinin mimarlarından. Siyasi kimliği kadar tarihçi ve edebiyatçı kimliğiyle de ünlüdür.

İstanbul'da doğdu. Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın soyundandır. Ayasofya Rüştîyesi ve Mercan İdadisinden mezun oldu. Bir süre İstanbul Hukuk Mektebi'ne devam ettiyse de kendisini cezbeden tarih ve edebiyat alanlarında derinleşmek maksadıyla öğrenimini yarıda bıraktı. Fecri Atı topluluğuna katılmış şairlerdendi. Ziya Gökalp'in etkisiyle Milli Edebiyat akımını benimsedi. İlk Türk topluluklarının tarihlerini ve edebiyatlarını inceledi. 1913'te İstanbul Üniversitesi Türk Edebiyatı müderrisi oldu. Edebiyat tarihi

incelemelerine ilişkin yöntem sorununa odaklanan "Türk Edebiyatı Tarihinde Usul" adlı makalesi ve *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (1913) kitabı kendisine büyük bir ün kazandı. 1925'te *Türkiyat Mecmuası*'nı çıkarmaya başladı ve şöhreti bundan sonra dünyaya yayıldı. 1928'de Türk Tarihi Encümeni Başkanlığına getirildi. 1933'te ordinaryüs profesör oldu. 1934'te siyasete atılarak Kars milletvekili seçildi. 1935'te Paris'te Osmanlı devletinin kuruluşu üzerine verdiği konferansları Fransızca yayımlandı ve büyük yankılar uyandırdı. Avrupa'nın değişik üniversitelerinden onursal doktora aldı. 1941'de *İslam Ansiklopedisi*'nin yayın çalışmalarına katıldı. 1943'te akademik kariyerini bırakarak bir daha dönmek üzere siyasete girdi. DP'nin kurucuları arasında yer aldı ve bu partinin hocası oldu. DP 1950 seçimlerini kazanıp iktidara yerleşince başta Adnan Menderes olmak üzere parti ileri gelenlerinin başbakan adayydı. Ancak Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Menderes'i başbakan tayin edince Dışişleri Bakanı oldu. Türkiye'nin NATO'ya girişinde önemli roller oynadı. 1957'de Menderes'le anlaşmazlığa düşerek DP'den ayrıldı. Menderes'in demokrasi zihniyetine ağır eleştiriler yöneltti. 27 Mayıs Darbesi'nden sonra 6-7 Eylül Olayları'nın müsebbiplerinden birisi olduğu zannıyla dört ay tutuklu kaldı. 1961'de Yeni Demokrat Parti'yi kurdu; ancak bu parti toplum katında ilgi görmedi. AP'nin kır at amblemi bu partiden gelir. Yeni Demokrat Parti fiyaskosundan sonra siyasetten tümüyle çekildi. Geçirdiği bir trafik kazasının ardından 1966'da öldü ve Çemberlitaş'taki Köprülü Türbesi'ne gömüldü.

düşmüştü.¹⁶⁵ Bu, Türkiye siyasal hayatının en garip olaylarından biriydi. DP grubunda âdeta bir deprem yaşanmıştı. Menderes yeni kabineyi kurmakta öyle zorlandı ki, basın tam 10 gün boyunca yeni kabinenin 'bugün' ilan edeceğini yazıp durdu. O arada başka DP milletvekilleri de Hür P'ye katılmak üzere istifa ettiler.

Köprülü kopuşu

Parti içindeki muhalif cereyanlar Menderes'in Bakanlar Kurulunu feda etmesi ve güçlükle yeni bir Bakanlar Kurulu kurmasıyla son bulmadı. Menderes tahammülsüzce ve yok edici yöntemlerle partiyi hizaya getirmeye yöneldi. Hızla muhalif isimleri partiden uzaklaştırmaya ve yerel örgütlerdeki muhalifleri temizlemeye koyuldu. Haysiyet Divanı bir tasfiye makinesi gibi çalışmaya başladı. Maksat disiplini sağlamak ve hizipleşmeyi önlemek olarak açıklandı.¹⁶⁶ Rejimi liberalleştirme ve Basın Kanununu değiştirme vaatleri bir kenara itildi. Muhaliflerin bayrağı olan ispat hakkı talebi reddedildi. Yerel örgütlerdeki hoşnutsuzluklar yatıştırılmadığı için parti tüzüğü açıkça ihlal edilerek kongreler ertelendi. Ekim 1955'ten sonra parti

¹⁶⁵ *Milliyet*, "Bütün Vekiller İstifa Ettirildi", 30.11.1955: 1, 5.

¹⁶⁶ *Milliyet*, "DP İçinde Tasfiye Hareketine Başlanıyor", 22.10.1955: 1, 5.

kongresi 27 Mayıs 1960'taki hükümet darbesine kadar hiç toplanmadı ve çok az sayıda ilde kongre yapıldı.¹⁸⁷ Hizipçilikle kaynaklı İstanbul İl Örgütünün başkanı ve Fuad Köprülü'nün oğlu Orhan Köprülü'nün il yönetimiyle anlaşmazlığı nedeniyle istifası, parti kazanının nasıl fokurdamaya başladığının bir göstergesiydi. 19 Haziran 1957'de Dışişleri Bakanlığında istifa eden Fuad Köprülü 7 Eylül'de de partiden istifa etti. Partinin kurucularından biri olan Köprülü'nün¹⁸⁸ istifa edişinin ardından söylediği şu sözler, DP'nin vaat ettiği demokratik rejimden ne denli ayrıldığına bir göstergesi sayılabilir: "... programından ayrılmış ve böylece eski hüviyetini tamamiyle değiştirmiş olan bugünkü Demokrat Parti zihniyeti ile uyuşmak benim için imkânsızdır. ... Demokrasi nizamına iman etmiş bütün Türk vatandaşlarının, aralarındaki her türlü ihtilafları bir kenara atarak bu gaye [hürriyet ve demokrasi] uğrunda işbirliği yapmaları bir vatan borcudur."¹⁸⁹

DP'nin sembol isimlerinden Köprülü, Menderes'i bir demokrasi karşıtı olarak gösterirken Menderes'in de parti içinden çıkan her türlü eleştirel ses sahibini hain olarak tanımlaması düşündürücüyüdü. Hür P'nin DP gövdesinden kopmasından ve kurucu babalardan Köprülü'nün DP'nin üst yönetiminden ayrılmasından sonra da parti içindeki muhalefet cereyanları dinmedi.

Durulmayan sular

Menderes, 1957 seçimlerine gidilirken parti içinde büyük bir temizlik hareketi daha başlattı. 40 ilde DP adayları merkez tarafından tespit edildi.¹⁹⁰ Menderes ile mesafeli milletvekillerinden bazıları seçim öncesinde istifa ettiler. 127 milletvekili ise aday gösterilmedi.¹⁹¹ Görünüşe göre Menderes parti içinde hâkimiyet sağlamıştı. Gelgelelim bu işin görünen yanıydı. Bir de görünmeyen yanı vardı ki bu, Menderes'in seçimlerden sonra tüm çabalarına rağmen hükümet kuramayışından belliydi. Seçimler 27 Ekim'de yapılmıştı. Buna karşılık yeni kabinenin açıklanması neredeyse bir ayı buldu. CHP Ankara Milletvekili Faik Ahmet Barutçu, TBMM'de yaptığı bir konuşmada "Parlamento lisanında buna buhran derler" derken haklıydı.¹⁹² Parti içindeki güçler dengesi hayli oynak olmalıydı ki hükümet onca gün içinde kurulamamıştı. Üstelik hükümet kurulduktan sonra da dikiş tutmadı. 1957 seçimlerinden sonraki kabinede 30 ayda tam 17 değişiklik yapıldı.¹⁹³ DP'nin içinde son derece ciddi bir istikrarsızlık olduğu besbelliydi. Menderes parti içinde kontrol sağlamak için bakanları sanki birer piyon gibi feda ediyordu. Parti içi muhalefet ise yeni isimler ve yeni arayışlarla varlık bulmaya çalışıyordu. En önemli muhalefet odağı, partinin kudretli isimlerinden Sıtkı Yırcalı'nın başını çektiği ve "Yaylacılar" olarak adlandırılan gruptu. Yırcalı'nın 1 Eylül 1958'de Sanayi Bakanlığında istifasıyla¹⁹⁴ oluşan bu parti içi muhalefet odağı, Menderes'in otoriter üslubundan

¹⁸⁷ Ahmad, *Demokrasi Süreci*, 102; Eroğul, *Demokrat Parti*.

¹⁸⁸ Fuad Köprülü, sadece DP'nin kurucularından biri değil, en önemli simalarından biriydi. DP, 1950 seçimlerini kazandığında Adnan Menderes Cumhurbaşkanı Bıray'a başvekil olarak Fuad Köprülü'yü önermişti. Bkz. Celal Bayar, *Başvekilim Menderes* (İstanbul: Tercüman, 1986), 103.

¹⁸⁹ *Milliyet*, "Fuat Köprülü DP'den İstifa Etti", 08.09.1956: 1, 5.

¹⁹⁰ *Milliyet*, "40 İlin DP Adaylarını Merkez Tespit Edecek", 01.10.1957: 1.

¹⁹¹ *Milliyet*, "Namzetler İlan Edildi", 08.10.1957: 1.

¹⁹² *Milliyet*, "Muhalefet İlk Hücümünü Yaptı", 19.11.1957: 1, 3.

¹⁹³ Ahmad, *Demokrasi Süreci*, 104.

¹⁹⁴ *Milliyet*, "Yırcalı'nın İstifası Açıklandı", 02.09.1958: 1.

rahatsızdı ve partinin sert değil ılımlı bir siyaset hattı izlemesi gerektiğini savunuyordu.¹⁹⁵ Yayıncılar, Kasım 1958'de TBMM Başkanı adayı olarak Refik Koraltan'ın karşısına rakip çıkarmayı ve mücadelelerini önce bu alanda kazanmayı planladıysa da başarılı olamayınca, parti kongresinde bir meydan okuma yapmaya hazırlandı. Ancak beklenen kongre hiç toplanmadı ve grubun muhalefet çabaları da sonuçsuz kaldı.

DP'nin gerek ocak-bucak örgütlerinde, gerek il örgütlerinde ve gerekse de parlamento grubundaki muhalefet hareketlerinin nesnel karşılığı sadece kişisel etmenlerle açıklanamaz. Toplumsal bir karşılığı da vardı. DP kendisini hem tüccarın hem sanayicinin, hem tefecinin hem toprak ağasının temsilcisi olarak sunmuş, eski tek parti döneminden kurtuluşun bir yolu olarak göstermiş, işçi sınıfını ve tarım emekçilerini yedeklemiş, Türkiye'yi kalkındırma ve birkaç 10 yıl içinde bir küçük Amerika durumuna getirme vaatleri inandırıcılığını koruduğu sürece siyasal liderliğini sürdürmüştü. Ancak ekonomi tökezlemeye, hâkim sınıflar arasında anlaşmazlıklar çıkmaya ve halk katından maddi sıkıntıların kıskırttığı homurtular duyulmaya başlayınca durum değişmişti. Parti içindeki birlik dağılmış, baskılar artmış, demokrasi ve hürriyet vaatleri şöyle bir kenara itilmiş, DP istikrarlı bir biçimde otoriter, baskıcı bir hükümet olmaya doğru sürüklenmişti. Ekonominin bütünü sanayi merkezli ve planlı bir şekilde yürütülmeince hâkim sınıfların sanayici kesimleri yeni siyasal beklentilere girmiş, bu beklentiler siyaset alanında yankılanmıştı. Grev hakkından mahrum işçilerin, fakirliğe mahkûm köylülerin ümitsizlikleri de siyaset alanının toplumsal talepleri olarak kendilerine yeni kanallar açmıştı. Aydınların yaşadığı büyük hayal kırıklığını yeni söylemlerle yeniden ümide çevirecek siyasal girişimler de aynı nehrin yataklarında buluşmuştu. CHP ve Hür P'nin genişletmeye ve derinleştirmeye çalıştığı muhalefet yatağının ve DP içindeki muhalefet derelerinin toplumsal kaynakları vardı. DP'nin hırçın ve saldırgan siyaseti de toplumsal tepkilerin kendi yatağını kurutma tehdidinde verilmiş bir yanıt niteliğindeydi. Siyasette "yönetim krizi" uç vermişti. Bu kriz ya alternatif siyasal yönelişlerin zaferiyle sonuçlanacak ya da alternatifler boğularak çözülecekti. Bunun ne demek olduğunu görmek, DP'nin muhalefet partileriyle ve parlamento dışı muhalefet odaklarıyla kurduğu ilişkileri de ele aldıktan sonra mümkün olabilir.

Siyasal iktidar ve siyasal muhalefet

Şimdi DP'nin muhalefetteki partilere, basın ve aydınlara karşı zaman geçtikçe nasıl otoriter bir tutum takındığını, DP'yi ve hükümeti eleştiren herkesi nasıl düşman bellediğini ve düşmanlar karşısında nasıl tutum alınırsa öyle tutum aldığını adım adım göreceğiz. Sırf bu adımlara hazırlık olsun, DP'nin kendini eleştirenleri nasıl kodladığı hakkında bize bir ilk fikir versin diye, ilk adımı Adnan Menderes'in 1956 yılında partisinin TBMM grup toplantısında yaptığı bir konuşmayla atalım:

... biz karşımızda muhtelif muhalefet partileri, bir kısım gazeteciler; bir kısım değil de matbuat desem daha yerinde olur; koskoca iktidarımızın sesini işittirme imkânından mahrum bulunduğumuzu söyleyebilirim.

Sonra 'münevver münevver' diye mevhum olarak dillerinden düşürmedikleri, pek de malum

¹⁹⁵ *Milliyet*, "Ankara'da Esen Hava", 12.12.1958: 1.5.

olmayan bir zümreyi 'münevver' namı altında karşımıza çıkarmaktadırlar. Şu halde matbuat, münevverler, muhalefet partileri, üniversite, bunların hepsi bir tahrip cephesi halinde harekete geçmiş bulunuyorlar.¹⁹⁶

Belki de DP'nin hiçbir söylem belgesi onun kimden gelirse gelsin, birbirlerinden ne kadar farklı olursa olsun her türlü muhalefeti kendisinin karşısında bir 'tahrip cephesi' olarak algıladığını ve öylece yansıttığını bu sözler kadar iyi gösteremezdi. Muhalefet partilerinin tümü, tüm basın ve bütün aydınların iktidarı değişik açılardan eleştirmeleri, yıkıcılığın ve harap ediciliğin bir görünümü olarak ele alınıyordu. Adnan Menderes, bir keresinde muhalefeti idam sehparıyla tehdit edecek kadar ileri gitmiş, "... bu memleketin gözbebeği Atatürk'e menfur bir suikast yapıldığından hiç bahsetmiyorlar. Menfur suikasdın müteşebbislerinin nasıldam sehbalarında can verdiğinden ders alsınlar," diyebilmişti.¹⁹⁷

DP'nin siyasal olarak başarısı, devletle toplumu yeniden birbirine bağlarken sınıfsal ayrımları gizleyerek egemenlik ve eşitsizliğe toplumsal bir rızayı sağlayabilmesindeydi. Böyle bir hegemonyanın kuruluşunda bürokrasi ve onun şahsında CHP tüm milletin düşmanı olarak gösterildi ve bu, toplumun geniş kesimleri tarafından da böyle algılandı. Bu bakımdan DP'nin aşırı tahammülsüzlük gösterdiği ve baskı altında tuttuğu parti CHP idi. DP'nin öteki muhalefet partileri karşısındaki tutumu da farksızdı. Dönemin diğer beş muhalefet partisi Osman Bölükbaşı liderliğindeki Millet Partisi (MP), Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu liderliğindeki Hürriyet Partisi (HürP), Cevat Rifat Atilhan liderliğindeki İslam Demokrat Partisi, Esat Adil Müstecaplıoğlu önderliğindeki Sosyalist Parti (SP) ve Hikmet Kıvılcımlı liderliğindeki Vatan Partisi (VP) idi. Bunları sırasıyla göreceğiz; ancak SP ve VP'yi 'sol akımlar', İslam Demokrat Partisi'ni de 'İslamcı oluşumlar' alt başlığında ele alacağız. Ayrıca, parti düzeyinde örgütlenmiş olmasa bile 'milliyetçi hareketler'e de değineceğiz. Böylelikle, bu on yıllık dönemin belli başlı siyasal örgütlenmelerini, bunların iktidar karşısındaki konumlarını, iktidarın da kendinden başka siyasal oluşumlara yaklaşımını tanıyımış olacağız.

CHP'de arayışlar

14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçim sonuçlarının açıklandığı akşam DP için bayramsa CHP için matemdi. Yıllarca parlamentonun tek hâkimi olan parti, şimdi orada misafir gibiydi. Oyların yüzde 39,45'ini almıştı ama 487 sandalyeden sadece 69'unda kendi milletvekilleri oturuyordu. DP'nin iktidarda bulunduğu 10 yıl, CHP için bir buhranlar ve arayışlar dönemi oldu. Bu 10 yılda tam yedi olağan ve bir de olağanüstü kurultay toplandı.¹⁹⁸ Daha düne kadar 'ikinci adam', 'milli şef' ve 'değişmez genel başkan' olan İsmet İnönü'nün liderliği tartışma konusu oldu, CHP'nin kurtuluşunun Paşanın siyasetten çekilmesiyle mümkün olabileceğine ilişkin görüşler dillendirilmeye, istifa edeceği yönünde haberler yayılmaya başladı.¹⁹⁹ Ama daha önemlisi CHP bir kimlik krizine girdi. İçinden çıkardığı DP sağcı bir popülizmle emekçi sınıfları yedeklemiş, sanayi burjuvazisini etkisizleştirmiş, asker ve sivil bürokrasinin etki gücünü kırıp siyasetteki ağırlığını hafifletmiş ve temsil ettiği hâkim sınıf-

¹⁹⁶ Kılçık, *Menderes'in Konuşmaları*, C. VI, 152-153.

¹⁹⁷ *Cumhuriyet*, "Menderes'in Muhalefete Dünkü Sert İhtarı", 07.09.1958: 1, 5.

¹⁹⁸ Kurultaylar için bkz. Kili, *CHP'de Gelişmeler*, 11-134.

¹⁹⁹ *Milliyet*, "Halk Partisi'nde Tasfiye Başlıyor", 21.09.1951: 1, 3.

ların dünyasına uygun pragmatik ve otoriter bir demokrasi ile tarım ve ticaretin önceliklerini esas alan bir kapitalizm inşasına girişmişti. CHP'ye ise seküler ve liberal demokrasi ile sanayi odaklı kapitalizm inşasını hedefleyen bir karşı hegemonya projesi geliştirmek kalmıştı. CHP, 1955'ten sonra böyle bir projeye soyundu ve kolları sıvadı. Ancak 1955'e kadarki zaman sar-sıntılar, şoklar, iç tartışmalar ve sürekli irtifa kaybıyla geçti.

Muhalefet lideri İsmet İnönü 21 Eylül 1957'de Malatya'da seçim kampanyası başlatıyor... Başbakan Menderes, siyasal kutuplaşma stratejisini kurarken İnönü'yü öyle bir hedef haline getirmişti ki, belki de siyaseten tükenmek üzere olan Paşa, Menderes'in hücumları sayesinde sürekli siyasal gündemde kalmayı başarmış, DP iktidarı otoriterleştiğçe yeniden bir umut haline gelmeye başlamıştı (Kaynak: *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, ed. Bedirhan Toprak (İstanbul: YKY, 2002), 312).

CHP'nin yeni kimlik arayışında parti içinde birbirinden farklı eğilimler ortaya çıktı. Partinin dümeninden eski muhafazakârların uzaklaştırılmasını isteyen Necmettin Sadak, Cemil Sait Barlas, Vedat Dicleli gibi isimler, CHP'nin liberal bir partiye dönüşmesinden yanaydılar. Bu isimlerin CHP'den ayrılıp ayrı bir parti kuracaklarına dair siyasi rivayetler Haziran 1950'deki Sekizinci Kurultaydan önce kulislere dolaşmaya başladı. İkinci bir eğilim büyük bir toprak sahibi ve aynı zamanda da basın patronu olan Cavit Oral tarafından köpürtülüyordu. Oral, 1952 Baharında CHP'nin bir köylü partisine dönüşmesi gerektiğini savunuyordu. Cemil Sait Barlas ise 1954 Yazında CHP'nin İngiltere'de Muhafazakâr Parti'nin karşısında yer alan İşçi Partisi'ne benzeyerek Avrupalı bir sosyal demokrat partiye evrilmesinden yana bir görüş oluşturmaya çalışıyordu. CHP'nin liberal bir partiye dönüşmesini savunan kesimler de, bir köylü partisini savunan isimler de, partiye sosyal demokrat bir kimlik kazandırmak isteyenler de başarılı olmadılar. O arada parti sürekli kan kaybetti. Partinin tabanından olduğu gibi tepesinden de DP'ye kayışlar yaşandı. Sözelimi eski bir CHP'li bakan olan Behçet Uz ile TBMM Grup Başkan Vekili olmasının yanı sıra İnönü'nün çok yakınında olmasıyla bilinen Server Somuncuoğlu DP'ye katıldılar.²⁰⁰

²⁰⁰ Ahmad, *Demokrasi Süreci*, 110-118.

Bir yandan yön arayışları, bir yandan kan kaybı ve bir yandan da DP'nin (aşağıda belirtilecek olan) taarruzları CHP'yi mecalsiz ve moralsiz bırakmıştı. Kendine bir yön arayan CHP bu dönemde aradığı yolu 'Atatürk'te buldu. 1953'teki 10. Kurultayda parti programından 'Kemalizm' çıkarıldı ve yerine 'Atatürk Yolu' terimi geçirildi. Bu terim, CHP'nin kurmaya çalıştığı yeni programatik hattın rehberi olarak değerlendirildi. Parti çoğulcu bir demokrasinin oluşumu için atılacak adımların yanı sıra sosyal ve ekonomik sorunlar üzerinde söz söylemeyi denedi. Örneğin, DP'nin vaat edip yerine getirmedığı işçilere grev hakkı 1953'te CHP programına girdi. 1954'teki seçim bildirgesinde "hususî teşebbüsü teşvik", "sanayi sahasında uzun vadeli kredi" gibi sanayi burjuvazisine göz kırpan vaatlerin yanı sıra köy salmasının kaldırılması, küçük çiftçinin makineleşmenin nimetlerinden faydalandırılması, küçük esnafın desteklenmesi, asgari ücretin bütün işkollarında geçerli kılınması, hafta ve genel tatil günlerinde tam ücret verilmesi, grev hakkının tanınması gibi vaatlerle köylülük, esnaf ve işçi sınıfına ulaşılmaya çalışılıyordu.²⁰¹ Gelgelelim, 2 Mayıs 1954'te yapılan seçimlerde CHP ağır bir yenilgiye uğradı. 1950'de yüzde 39,45 olan oy oranı yüzde 35,36'ya ve 69 olan milletvekili sayısı da 31'e düştü. Bu sonuçlardan sonra parti içinde kazanlar kaynamaya başladı.

Tablo 2:
2 Mayıs 1954 Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranları
[Seçim Sistemi: Tek Turlu Listeli Basit Çoğunluk]

Parti adı	Alınan Oy	Oy Oranı (%)	Milletvekilli Sayısı	Temsil Oranı (%)
DP	5.151.550	57,61	503	92,97
CHP	3.161.696	35,36	31	5,73
CMP	434.085	4,85	5	0,92
Bağımsız	137.318	1,54	2	0,36
TKP	57.011	0,64	-	-
Toplam	19.245.301	100	541	100

TBMM kaynaklarından yazar tarafından derlenmiştir.

Kasım 1955'te DP grubunda kopan fırtınanın iktidarda yarattığı sarsıntı ve buna bağlanan sosyo-ekonomik sıkıntılar CHP'yi âdeta yeniden diriltti. İktidarını kaybettiği 1950 yılından beri sürekli ve derinleşen bir bunalım içinde olan, toplumsal tabanı günden güne eriyen CHP, bu tarihten sonra etkili bir muhalefet partisi olma imkânı edindi. 1956 yılının ilk aylarından itibaren toparlanma sürecine girdi ve dozu gitgide artan bir muhalefet hattı kurdu. Adnan Menderes ise hem partisinin içinde sükûtu sağlamak hem de toplum katındaki desteğini canlı tutmak için durmaksızın CHP'ye hücum etme yolunu seçti. Gel görelim ki, bu hücumlar CHP'nin yeniden dirilişine yarayacaktı. Metin Çulhaoğlu'nun dikkati çektiği gibi Menderes'in siyasal polemik ve atışma üslubu, TBMM'de neredeyse marjinal bir parti haline

²⁰¹ Kili, *CHP'de Gelişmeler*, 112-124

gelmiş bulunan CHP'nin lideri olarak İsmet İnönü'yü âdeta yeniden yarattı.²⁰² 1954 seçim kampanyası sırasında gittiği yerlerde halkın tepkisiyle karşılaşan İsmet İnönü, 1957 seçim kampanyası sırasında büyük ve coşkulu kalabalıklar tarafından karşılanmaya başladı. Geçmişin baskıcı CHP'si siyasal düzeyde liberal bir kimliğe bürünürken dünün liberal DP'si ise ceberut bir parti haline gelmişti.

Bu momentten sonra hem etkili aydınlar hem de mülk sahipleri CHP'ye yakınlaşmaya başlayacak, hem de fakir halktan CHP'ye doğru bir eğilim doğacaktı. Dönemin şöhretli aydınlarından Turhan Feyzioğlu'nun yanı sıra adlarından ileride çokça söz ettirecek olan Bülent Ecevit, Osman Okyar, Doğan Avcıoğlu, Coşkun Kırca gibi isimler süreç içinde CHP'ye katıldılar. Bu aydınların CHP'ye katılımı önemliydi; partinin yeni fikri çerçevesini büyük oranda onlar kurdular. Seküler bir burjuva demokrasinin kuruluş ilkeleri ve ona kazandırılacak toplumsal temel üzerine araştırdılar, düşündüler ve CHP'ye yeni bir fikri çerçeve kazandırdılar. Siyasal iklimin değişmekte olduğunu, zamanın DP aleyhine işlediğini fark eden burjuvalar ise uyanıkça muhalefeti desteklemeye başladılar. Metin Tokker, önceleri kimse CHP'ye dönüp bakmaz ve yardım eli uzatmazken artık "büyük tüccar, işadamları muhalefete de yatırım yapmayı akıllılık sayıyorlardı. Onun için CHP sadece politik bakımdan değil, para bakımından da kanlanıp canlanmaya başladı" diye yazar.²⁰³ Toplumun yoksul kesimlerinde de bir yön değişikliği başlamıştı. 1957 Sonbaharında Tunceli'de *Cumhuriyet* gazetesi için seçim röportajı yapan ünlü romancı Yaşar Kemal, "niçin Halk Partilisin?" diye sorduğu köylüden hiddetle şu cevabı alıyordu: "Tuz çok pahalı, cigara çok pahalı, nal, mih, ok çok pahalı."²⁰⁴ Köylünün feryadı önemliydi; zira o zamanlar at nalı bir köylü için çok şey ifade ediyordu. Hür P'nin seçim sloganlarından birinin "Öküzünü 3 Liraya Nallıyordun, Şimdi 15 Liraya Nallıyorsun" olduğunu hatırlamak, zamanın koşullarını tahayyül etmek bakımından anlamlı olabilir.

CHP, bu koşullarda sosyal ve liberal vaatlerle toplum katındaki gücünü artırmayı başardı. Yürütmenin eylemlerinin yargının denetimine tabi tutulacağını, anayasa mahkemesinin kurulacağını, üniversitelerin özzerleştirileceğini, sendika ve grev dahil tüm temel özgürlüklerin sağlanacağını, enflasyonun ortadan kaldırılacağını, ithalat ve ihracatın yeniden yapılandırılacağını, özel ve kamu girişimlerine eşit davranılacağını, köylülere borçlarının ödenmesi için yardım edileceğini vaat ediyordu.²⁰⁵ Toplumun farklı kesimlerinin dile getirilen ya da getirilemeyen tüm talepleri, şikâyetleri ve sıkıntıları CHP tarafından dile getiriliyor ve bu da toplumda karşılığını bulup hızla oya tahvil oluyordu. 1957 seçim sonuçları CHP ile DP arasında neredeyse denge kuracak bir tablo ortaya çıkardı. CHP, DP'nin yüzde 47,88'lik oy oranı ve 428 milletvekiline karşı yüzde 41,09'luk oy oranı ve 178 milletvekilliği kazanmıştı. Bununla beraber, Şevket Süreyya Aydemir'in hesapları doğruysa CHP 12 ilde 32 bin 685 oy daha oy alabilseydi siyasetin kaderi değişebilecek, TBMM'de DP 307 ve CHP de 299 milletvekiliyle temsil edilecekti. Nitekim

²⁰² Metin Çulhaoglu, "Adnan Menderes: Demokrasi Şehidi mi, 'Demokrasi' Kurbanı mı?", ed. Seyfi Öngider, *Lider Biyografilerindeki Türkiye* (İstanbul: Aykırı, 2001), 97.

²⁰³ Metin Tokker, *DP Yokuş Aşağı 1954-1957* (Ankara: Bilgi, 1991), 140.

²⁰⁴ *Cumhuriyet*, "Tunceli'de Halk Partisi'nin Kazanma Şansı Çok Fazla", 04.10.1957: 4.

²⁰⁵ Karpat, *Siyasal Sistem*, 118-119.

Menderes, bıçak sırtında giden o seçim gecesinde "Allah bir daha o gecenin tekrarını göstermesin!" diyecekti.²⁰⁶

Tablo 3:
27 Ekim 1957 Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranları
[Seçim Sistemi: Tek Turlu Listeli Basit Çoğunluk]

Parti adı	Alınan Oy	Oy Oranı (%)	Milletvekili Sayısı	Temsil Oranı (%)
DP	4.372.621	47,88	424	69,50
CHP	3.753.136	41,09	178	29,18
CMP	652.064	7,14	4	0,65
HP	350.597	3,84	4	0,65
Bağımsız	4.994	0,05	-	-
Toplam	13.506.033	100	610	100

TBMM kaynaklarından yazar tarafından derlenmiştir.

DP, bu koşullarda kendisini destekleyen kitlelerin rızasını örgütlü ve canlı tutmak için elinden geleni yaparken rızasını alamadığı tüm kesimler üzerinde dozu durmaksızın artan bir baskı örgütlemeye yöneldi. Başta CHP olmak üzere tüm muhalefet partileri bu baskıdan nasiplerini ziyadesiyle aldılar. Şimdi, DP-CHP ilişkilerinin ana hatlarını görelim.

CHP üzerindeki baskılar, DP iktidarının ilk zamanlarında başlamıştı. 1951'de, CHP'nin tek parti iktidarı döneminde Hazine'den ve diğer resmi kurumlardan alıp kendi adına tescil ettirdiği gayrimenkullerin listesi hazırlandı. Bunlar Meclis kararıyla Temmuz 1951'de Hazineye devredildi. Tek parti devrinin bir sonucu olarak CHP'nin elinde biriken gayrimenkulün devlete aktarımı haksız sayılmazdı. Ancak DP, bunu muhalefet partisini güçsüz düşürmek için yaptı.²⁰⁷ Seçimlerde yere serilen CHP tekrar ayağa kalkabilirdi; bunu önlemenin yollarından biri örgütsel gücü ve maddi varlığını baltalamaktı. Yaklaşık 19 buçuk yıl boyunca CHP'nin toplumu biçimlendirmekteki önemli bir aracı olarak işlev gören Halkevleri de Mayıs 1951'de kapatıldı. 478 Halkevi ve 4 bin 332 Halkodasının mülkü Hazine'ye devredilirken, tüm borçları da CHP'ye yüklendi.²⁰⁸ Aralık 1953'te "CHP'nin Haksız İktisaplarının Hazineye Devri Hakkında Kanun" çıkarıldı. Kanun metninde CHP'nin vaktiyle pek çok usulsüzlük yaptığı iddia ediliyor ve bütün mal varlığının Hazineye devri öngörülüyordu. Bu, Cem Eroğul'un vurguladığı üzere²⁰⁹ kesinlikle antidemokratikti. Bir kere sadece muhalefeti kapsayan bir kanun ne hukuki ne de siyasi açıdan meşru sayılabılırdi. Beri yandan tarafsız bir mahkeme önünde ispat edilmedikçe bir partinin usulsüzce mülk edindiği ancak bir iddiadan ibaret kalabilirdi. Oysa DP, mahkeme kararına gerek görmeksizin Meclisteki çoğunluğuna dayanarak kendi iddiasını kanunlaştırmıştı. CHP, sanki, DP tarafın-

²⁰⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam, Cilt III* (İstanbul: Remzi, 1999), 287-290.

²⁰⁷ Eroğul, *Demokrat Parti*, 109.

²⁰⁸ Aydemir, *İkinci Adam*, C. III, 112-114.

²⁰⁹ A.g.e., 126.

dan icra ediliyordu. Menderes, bu iddiayı, DP grubunda hazırlanan kanun görüşülürken şu sözlerle dillendirmişti: “Halk Partisi’nin elinde bulunan her şey millete aittir. Millet malını çalmışlar, çırpılmışlar, kendi uhdelere geçirmişlerdir.”²¹⁰ CHP Genel Başkanı İnönü ise, TBMM’de kanunun görüşülmesi sırasında işin maddi yanının önemsiz olduğunu özellikle vurgulayarak hukuk dışı bir rejim kurulmakta olduğuna dikkati çekmiş ve “Tarih kürsüsünden halinizi seyrediyorum. Suçluların telaşı içindediniz” demişti.²¹¹

1955 yazında CHP milletvekilleri artan iktisadi sıkıntıları ve siyasi baskıları kullanarak yurt dışında propaganda kampanyası başlattıklarında Hükümetin sıra dışı baskı tedbirleriyle karşılaştılar. CHP il kongreleri dağıtıldı, toplantıları yasaklandı. İçişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan bir tebliğde “seçim haricinde açık hava toplantılarına müsaade edilmeyeceğini” duyurdu.²¹² Başbakan Yardımcısı Fuad Köprülü, muhalefet üzerindeki bu baskıyı “Muhalefetin bugün takip etmekte olduğu hareket hattı memleketi anarşiye sürüklemek, hercümerç yaratmaktır” diye savundu.²¹³ Haziran 1950’deki Sekizinci Kurultay’da İnönü’ye rağmen ‘ikinci adam’ olan, enerjisi, inadı ve Amerikanvari gösterişe dayalı siyasi kampanyalarıyla CHP kitlelerini canlı tutan Genel Sekreter Kasım Gülek’in²¹⁴ Karadeniz seyahatine çıkmadan önce İstanbul’da gazetecilerin sorularını yanıtlarken “1954 seçimlerinin nasıl cereyan ettiğini onlar bizden iyi bilirler. Onun üzerine söz söylememeyi tercih ediyoruz” şeklindeki sözleri tahkikat konusu oldu. Gülek, Sinop’ta tutuklandı. Tahkikat için İstanbul Cumhuriyet Savcılığına müsaade veren Adliye Vekili Osman Çiçekdağ, bu sözlerin neden bir adli tahkikat konusu olduğunu, “1954 seçimlerini topyekûn inkâr etmek” ve “milli irade ile seçilen mebusların meydana getirdiği Büyük Millet Meclisini yine topyekûn gayrimeşru addetmek manasına gelir” şeklinde açıkladı.²¹⁵ Gülek, Paşakapısı Cezaevi’nde iki gün tutuklu kaldı. İki gün bile olsa muhalefet partisi genel sekreterinin kolayca tutuklanabilmesi DP’nin Türkiye’yi muhalefete dar ettiğinin bir işaretiydi. Kasım Gülek, yaklaşık bir yıl sonra çıktığı Karadeniz gezisinde bu sefer altı ay hapse mahkûm edildi. Suçu, Rize’de “çarşıda mevcut kalabalıkta bazı dükkân sahiplerinin sıra ile ellerini sıkıp hatır sormak suretiyle kendiliğinden bir gösteri yürüyüşü yaratmak”tı.²¹⁶ Nisan 1959’da Menderes’in muhalefet partisini “Haçlılar”a benzeterek düşman olduğunu ima etmesi, Bayar’ın muhalefetin “karınca gibi ezilmesini” tavsiye etmesi, DP yerel örgütlerini CHP’ye saldırmaya yönelten işaretler oldular.

İlk saldırı Uşak’ta gerçekleşti. 1 Mayıs 1959’da, Uşak’ta, tren istasyonundan 100 metre ileride kendisi aleyhine tezahürat yapan DP’liler arasından atılan bir taşla İnönü başından yaralandı ve sarsıldı; sonra da arkasından gelen DP’lilerin itmesiyle yere düştü. Bundan önce bir pastanede kahvaltı eden CHP’li dört milletvekili DP’liler tarafından dövüldü. Olayları izleyen altı gazeteci yaralandı.²¹⁷ Bu olay, *Cumhuriyet* gazetesinin yurdun 52 şehrinde her sınıftan 6120

²¹⁰ *Milliyet*, “Halk Partisi’nin Haksız İktisabı Geri Alınıyor”, 09.12.1953: 1,7.

²¹¹ Kili, *CHP’de Gelişmeler*, 119.

²¹² *Milliyet*, “Dahiliye Vekâleti Bir Tebliğ Neşretti”, 20.08.1955: 1, 7.

²¹³ *Milliyet*, “Köprülü İsnadlara Dün Cevap Verdi”, 18.08.1955: 1,7.

²¹⁴ Ahmad, *Demokrasi Süreci*, 110-11.

²¹⁵ *Milliyet*, “Kasım Gülek Dün Gece Sinop’ta Tevkif Edildi”, 14.08.1955: 1,7.

²¹⁶ *Milliyet*, “Gülek Dün Rize’de Mahkemeye Verildi”, 02.08.1956: 1,5.

²¹⁷ *Milliyet*, “Müessif Hadiseler”, 02.05.1959: 1,5.

yurttaş üzerinde gerçekleştirdiği sormacada 1959'un en önemli iç olayı olarak belirlendi.²¹⁸ 3 Mayıs'ta İnönü'nün de katılacağı CHP'nin İzmir Karşıyaka İlçe Kongresi valilikçe yasaklandı.²¹⁹ 4 Mayıs'ta İstanbul'a giden İnönü'nün otomobili DP'liler tarafından taşa tutuldu. Muhalefet lideri, can güvenliği sorunuyla yüz yüzeydi. Üç gün sonra Ankara'ya dönüşünde kendisini "Hürriyet isteriz!" diye karşılayan kalabalıklara polis müdahale etti. CHP'liler bütün bu olayları Meclis gündemine getirince bu sefer parlamentoda arbede çıktı ve bir CHP milletvekili yaralandı. Artık DP saflarından "CHP kapatılsın" sesleri yükselmeye başlamıştı. Bir DP milletvekili Diyarbakır'da yaptığı bir konuşmada "bir fesat ve melanet yuvası haline gelen CHP'yi kapatın" diyebilecekti.²²⁰ Benzer olaylar birbirini takip etti. En çarpıcılarından biri İnönü'nün 3 Nisan 1960'ta yapılacak olan CHP Kayseri İl Kongresine gidişi sırasında yaşandı. Kayseri Valisi "tahrik ve tertip" gerekçesiyle bütün siyasi toplantıları yasakladı ve durumu yıldırım telgrafıyla İnönü'ye bildirdi. İnönü ise "hadiseleri yerinde tetkik etmek istiyorum" diyerek Kayseri'ye doğru yola çıktı. Ancak CHP liderinin içinde olduğu tren, valilik emriyle askeri birlikler tarafından durduruldu. Ertesi gün Kayseri'den ayrılan İnönü Yeşilhisar'a sokulmadı ve tam dokuz saat boyunca askeri kordon altında tutuldu.²²¹ Bu, Türkiye siyasi hayatı bakımından önemli ve çarpıcı bir olaydı. Zira, saatlerce askeri kordon altında tutulan kişi, muhalefet partisinin lideri ve TBMM'nin bir üyesiydi.

Tahkikat Komisyonunun kurulması

DP saflarından yükselen 'CHP kapatılsın' sözleri 18 Nisan 1960'ta bir grup DP milletvekili tarafından verilen önergenin Mecliste kabulü ve bunu takip eden gelişmelerle çarpıcı bir şekilde karşılık bulacaktı. O gün, DP'lilerin, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin yıkıcı, gayrimeşru ve kanun dışı faaliyetlerinin memleket sathında cereyan tarzı ve bunlarının mahiyetinin nelerden ibaret olduğunu tahkikat, tespit ve memleketin her tarafına yaygın bir halde görülen kanun dışı siyasi faaliyetlerin muhtelif sebeplerine intikal etmek, matbuat meselesi ile adli ve idari mevzuatın ne suretle tatbik edilmekte olduğunu tetkik eylemek üzere Meclis tahkikatı açılmasına dair" önergesi yine DP'lilerin oylarıyla kabul edildiğinde, Türkiye siyasi hayatının unutulmaz ve ibret verici bir öyküsü de başlayacaktı. Siyasi literatüre kısaca "Tahkikat Komisyonu" diye girmiş olan bu olay, DP'nin, muhalefeti tümden susturmaya yeltenecek kadar otoriterleştiğinin, hatta totaliterleştiğinin bir göstergesiydi. "Tahkikat", 'soruşturma' demektir; ancak önergenin adından anlaşıldığı gibi maksat soruşturma değildi; zaten olduğu varsayılan bir suç kanıtlamaktı.

Selin Esen'in, "Tahkikat Komisyonu'nu ayrıntılarıyla ve birincil kaynaklara dayanarak ele aldığı makalesi²²², DP'nin bu adımıyla ulaşmak istediği hedefleri açıkça gösterir. 19 Nisan 1960 tarihli *Resmî Gazete*'de yayımlanan Meclis kararında, Tahkikat Komisyonunun kuruluş nedenleri arasında CHP'nin Türk kadınlarını en iğrenç isnatlarla kötölemesi; bazı üyelerini iktidar partisine karşı silahlandırması; halkı, Bizim Radyo adlı komünist radyoyu din-

²¹⁸ *Cumhuriyet*, "Ş2 Muhabirimiz 6120 Vatandaşın Fikir Sordu", 01.01.1960: 1, 7.

²¹⁹ *Milliyet*, "İnönü Bugün İstanbul'a Uçakla Gelecek", 04.05.1959: 1, 5.

²²⁰ Eroğul, *Demokrat Parti*, 228.

²²¹ *Milliyet*, "İnönü'nün Gezisi Hadiseli Başladı", 03.04.1960: 1, 5; *Milliyet*, "İnönü Yeşilhisar'a Sokulmadı", 04.04.1960: 1.

²²² Selin Esen, "18 Nisan 1960 Tarihli Tahkikat Komisyonu", *Mülkiye Dergisi* 267 (2010), 167-192.

lemeye sevk etmesi; hücre teşkilatı ile işleyen gizli kollar kurması; yayın yoluyla devletin ve cemiyetin ana müesseselerini şantaj, baskı ve tehditle işlemez hale getirmesi gibi gerekçeler vardı. İşin aslı şuydu: Bayar-Menderes yönetimi siyasal muhalefetin ve basının yargı yoluyla susturulamayacağını, fakat bunu Meclisteki DP çoğunluğuna dayanarak başarabileceklerini düşünmüşlerdi. Zira, 27 Nisan 1960'ta TBMM Genel Kurulunda kabul edilen 7468 sayılı Kanunla komisyon, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Askeri Muhakeme Usulü, Basın Kanunu ve diğer kanunlarda savcılara, sorgu hâkimlerine, sulh hâkimlerine ve askeri adli amirlere tanınmış bütün hak ve yetkilerle donatılmıştı. Komisyon ayrıca, her türlü yayını yasaklamaya, yasağa uyulmaması halinde yayını toplatmaya ve basıldığı matbaayı kapatmaya, her türlü siyasi toplantı, hareket, gösteri ve benzer faaliyetler hakkında tedbir ve karar almaya, tahkikat için lüzumlu görülen eşya ve evrakın zaptına ve tahkikatın selameti için lüzumlu göreceği bütün tedbir ve kararları almaya yetkiliydi. Komisyonun tedbir ve kararlarına muhalefet edenler bir seneden üç seneye kadar ağır hapisle cezalandırılacaktı. Komisyonun çalışmaları gizli olacak, gizliliğe riayet etmeyenler cezalandırılacaktı. Beri yandan, komisyonun tedbir ya da kararları kesin olacak ve bunlara itiraz edilemeyecekti. Bu son yetki, Yüce Divan dışındaki mahkemelere bile tanınmamıştı. 15 DP milletvekilinden oluşan komisyon, Kurtul Altuğ ve Cemal Yıldırım adlı gazetecilerin tutuklanmasına; Ankara'da *Ulus* gazetesi ile *Akis* dergisinin, İstanbul'da *Dünya* gazetesi ile *Kim* dergisinin, İzmir'de *Demokrat* İzmir ve *Sabah Postası* gazetelerinin, Adana'da *Yeni Adana* ve *Türk Sözü* gazetelerinin ve Bursa'da *Yeni And*, Eskişehir'de *Bizim Sakarya*, Dinar'da *Dinar'ın Sesi*, Antalya'da *Antalya* ve Mersin'de *Son Haber* gazetelerinin yayınının durdurulmasına ve bu yayınların basıldığı matbaaların kapatılmasına karar verdi. CHP ile ilişkili olduğu düşünülen bir hukuk fakültesi öğrencisine gelmiş ve gelecek olan haberleşme maddelerinin zaptı, komisyonun bir başka kararıydı.

Komisyon, 18 Nisan'daki 2 numaralı kararıyla siyasi partiler ile bunlara bağlı kuruluş ve kolların kongrelerini ve kendi içindeki toplantılarını tahkikat sona erene kadar yasakladı. Prof. Dr. Muammer Aksoy, CHP'nin Serik ilçe binasında partililerle çay içtiği için bu karara dayanarak tutuklandı ve ağır ceza mahkemesine sevk edildi. Komisyon, bir başka kararıyla her türlü toplantının düzenlenmesini ve bunlara katılmayı da yasakladı; böylelikle düğün, yaş günü gibi toplantıları düzenlemek bile suç haline geldi. Belediye seçimleri ile muhtarlık ve ihtiyar heyeti seçimlerinin durdurulması, Komisyonunun bir başka kararıydı. Komisyonun kuruluşu ve kararları sokaklarda protesto edilmekle kalmadı, hukuk öğretiminin kalbi de bu akıl almaz adıma kendi yordamınca tepki gösterdi. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi anayasa hukuku profesörleri Bülent Nuri Esen ve İlhan Arsel, "Anayasa ve hukukun zaferi temin edildikçe memleket ayakta kalır" diyerek derslerine girmediler.²²³ Tepkilerin önünü alamayan hükümet çareyi önce sıkıyönetim ilan etmekte, sonra da üç ay için görev yapacağı açıklanan komisyonun görevini 25 Mayıs 1960'ta sonlandırmakta buldu.²²⁴ İktidar partisinden 15 milletvekiline hem polis hem savcı hem hâkim rolü vererek muhalefet partisinden üzerine yürüyen DP'nin "milli irade" kavramının tılsımı, Tahkikat Komisyonu'yla birlikte dağılıyordu. Seçmenlerin oy kullanan kısımlarının çoğunluğunun desteğini alan parti, ila-

²²³ *Cumhuriyet*, "Ankara Üniversitesi'nde de İki Prof. Ders Takririni Kestiler", 29.04.1960: 1,5.

²²⁴ Esen, "Tahkikat Komisyonu."

hi yetkilerle donatılmış komisyonlar kurabiliyor, bu komisyon da bütün erkleri kullanan bir susturma makinesi gibi çalışabiliyordu. 'Milli irade' kavramıyla örtülmüş demokrasi zihniyeti, hikmetinden sual olunmaz bir iktidar zihniyeti anlamına geliyordu.

Millet Partisi (MP)

Millet Partisi, 20 Temmuz 1948'de Mareşal Fevzi Çakmak önderliğinde kuruldu. Parti kurucuları DP'nin içinden geliyordu. Kimi istifa kimi de ihraç yoluyla DP'den ayrılan kurucular henüz iktidarda bulunan CHP'ye daha sert bir muhalefet örgütlenmesinden yanaydılar. 1949'da yine DP'den kopan Meclisteki Müstakil Demokratlar Grubu ile Afyon'da kurulmuş olan Öz Demokratlar Partisi de Millet Partisi'ne katıldılar. MP, iktidardaki CHP'yi olduğu kadar içinden çıktığı DP'ye karşı da sert bir muhalefet yürütüyor, iki partiyi danışıklı siyaset yapmakla suçluyordu. Partinin programı liberalizm ve milliyetçilik üzerine kuruluydu. Dine ve milli geleneklere bağlı olan parti, cemaatlerin dinsel örgüt kurmaları gerektiğini savunuyordu. MP, katıldığı 1950 seçimlerinde başarı gösteremedi ve sadece Kırşehir'den bir milletvekili çıkarabildi.

MP, Haziran 1953'teki kongresinde bazı delegelerinin partinin Atatürk ve devrimlerine karşı olduklarını iddia ederek istifa etmelerini savcılığın ihbar kabul etmesi üzerine önce geçici, 27 Ocak 1954'te de temelli olarak kapatıldı. Siyasal bir partinin bu denli kolay kapatılması ve binlerce tabelasının bir gecede sökülmesi DP'nin demokrasi zihniyetinin ne denli dışlayıcı olduğunun bir göstergesiydi. MP'nin eski yöneticileri aradan 15 gün geçmeden 9 Şubat 1954'te Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) adında başka bir parti kurdular. Türkiye Köylü Partisi 1958'de CMP'ye katılınca partinin adı Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) olarak değiştirildi. Türkiye Köylü Partisi 29 Mayıs 1951'de DP'den ayrılan dört milletvekili tarafından kurulmuştu. 1950'de İstanbul'da kurulan ancak siyasal bir varlık gösteremeyen Türkiye Liberal Köylü Partisi de Türkiye Köylü Partisi'ne katılmıştı. Partinin genel başkanını Türkiye'de milliyetçi ve muhafazakâr düşüncenin önemli simalarından Remzi Oğuz Arık'tı.²²⁵ Siyasal hayattaki bu damar, ticaret burjuvazisinin ve büyük toprak sahiplerinin gerçekleştirmek istediği atılımlara yanıt veremeyen köycü, muhafazakâr, modernite karşıtı bir damardı. Liderleri Osman Bölükbaşı gözü pek, belagati güçlü bir kişiydi ama, partisini bir şahıs ve bir bölge partisi olmanın ötesine taşıyamamıştı.

DP'nin MP-CMP-CKMP'ye karşı yaklaşımı da sert ve tahammülsüzdü. İsrarla hemşerileri Osman Bölükbaşı'nın partilerine; MP'ye ve sonradan onun yerini alan CMP'ye oy veren Kırşehir, 1954 seçimlerinden sonra bir kanunla ilçe haline getirildi.²²⁶ Tuhaf bir biçimde 1957'deki seçim kampanyası başladığında Kırşehir tekrar il haline getirildi. Böylelikle Kırşehirlilerin CMP'ye değil, minnet duygusuyla ya da ürküntüyle DP'ye oy vermeleri amaçlanıyordu. Türkiye siyasal hayatının hışımlı ve cesur hatiplerinden CMP lideri Osman Bölükbaşı'nın çıktığı yurt gezileri Menderes'te ciddi bir rahatsızlık yaratıyordu. Menderes, bir keresinde Bölükbaşı'nın mitingleriyle ilgili olarak TBMM kürsüsünden şunları söylemiş-

²²⁵ Eroğul, *Demokrat Parti*, 127-128, 221; Erdoğan Teziç, *100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler)* (İstanbul: Gerçek, 1976), 274-277.

²²⁶ DP, kendisine oy vermeyen illeri ilçe yaparak cezalandırmayı içinden çıktığı CHP'den öğrenmişti. CHP, 1930 seçimlerinde Serbest Fırka'ya oy verdiği için Silifke ilini ilçe yapmıştı. Çilhaoğlu, "Adnan Menderes", 107..

ti: "Bu vatan sathını ... bir kavga yeri haline getiriyorlar. ... Bayram değil, seyran değil, mitinglerde ne arıyorlar? ... bugünden yarına bu memlekette sanki bir felaket çıkacakmış gibi, afedersiniz söylemekten teeddüp ediyorum, ciyak ciyak bağırmalarının sebebi nedir?"²²⁷ Bu sözler açıkça gösteriyordu ki; Menderes'in demokrasi zihniyetinde bir muhalefet partisinin halka gitmesine, görüşlerini, iktidar partisine eleştirilerini anlatmasına yer yoktu. Bu zihniyetin ulaştığı son nokta Osman Bölükbaşı'nın dokunulmazlığının 24 Haziran 1957'de kaldırılması olacaktı. Kırşehir'in tekrar il yapılması sırasında Hacıbektaş ve Kozaklı ilçelerinin bu ile bağlanmamasını eleştiren Bölükbaşı'na²²⁸, önce Meclise hakaret ettiği gerekçesiyle üç celse Meclisten çıkarılma cezası verildi, sonra dokunulmazlığı kaldırılarak tutuklandı. DP'nin demokrasi anlayışının bir partiyi kapatmak, liderini tutuklamak, ona oy veren koca bir şehri cezalandırmak, tabii "milli irade" dayanağıyla, sıradan bir işti.

Hürriyet Partisi (Hür P)

Dönemin bir başka muhalefet partisi Hür P idi. Hür P 20 Aralık 1955'te kuruldu. Partinin kurucuları DP içinden geliyorlardı. Genel Başkanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu idi. Bu kişi DP'nin önemli şahsiyetlerindendi. Bir aralık DP Genel Başkanlığı için adı geçtiği dahi söylenmiştir.²²⁹ Parti programının ağırlık noktasını liberal demokrasinin genel ilkeleri oluşturuyordu. Hür P, dönemin namlı aydınlarının desteğini alabiliyordu. Turan Güneş, Coşkun Kırca, Aydın Yalçın ve Şerif Mardin bunlardan bazılarıydı. Parti, Aralık 1956'da 'fesatçılık' gerekçesiyle DP'den ihraç edilen Cemal Köprülü'nün katılımıyla CHP'nin 31 milletvekiline karşılık 32 milletvekilliğine erişmiş ve TBMM'de ana muhalefet partisi haline gelmişti.²³⁰ Ancak 1957 seçimlerinde 5 milletvekilliği kazandı ve popüler bir destek edinemediği görüldü. Hür P, Kasım 1958'de CHP'ye katıldı.

Hür. P. burjuvazinin sanayici kanadının, DP'nin kırsal çoğunluğa mutlak öncelik tanıyan çizgisine tepki duyan kentli sınıf ve tabakaları da yörüngesine çekebilene dünya görüşünün siyasal karşılıklarından biriydi.²³¹ Anayasayla teminat altına alınmış liberal bir siyasal rejim ve bunu işletecek siyasal kurumlar; ikinci meclis, anayasa mahkemesi, özerk üniversite ve radyo, temel sınıflar için sendikal örgütlenme özgürlüğü, tarafsız idare, hür basın, ademimerkeziyetçi yönetim, siyasetin istismarından kurtarılmış din serbestisi, özel teşebbüsü esas alan, ancak onun ele alamadığı alanlarda devleti göreve çağıran bir iktisat siyaseti, bilimsel çalışmaya ve programa dayalı kalkınma, istismarcı kazanç kapıları kapatılmış bir ticaret dünyası, vergi, gümrük ve ticaret rejiminin sanayiye göre düzenlendiği bir yeni ekonomik düzen Hür. P'nin programatik görüşlerini oluşturuyordu.²³² CHP de 1955'ten sonra benzer bir programatik hatta doğru ilerlemişti. Sanayi burjuvazinin liberal bir siyasal düzen ve sanayi merkezli liberal bir ekonomi perspektifi kentli sınıfları etkileyebiliyor, bu etkileşim karşılığını Hür. P ve CHP'de buluyor ancak yine de bir köylüler ülkesi olan zamanın Türkiye'sinde DP karşısında

²²⁷ *Milliyet*, "Başbakanın Konuşması", 10.05.1952: 1, 7.

²²⁸ *Milliyet*, "Kırşehir Tekrar Vilayet Oldu", 13.06.1957: 1, 5.

²²⁹ Samet Ağaoglu, *Arkadaşım Menderes* (İstanbul: Baha, 1967), 90.

²³⁰ *Milliyet*, "Hür P Anamuhalefet Partisi Haline Geldi", 05.12.1953: 3.

²³¹ Murat Belge, "Ahmet Hamdi Başar'ın Kitabı Dolayısıyla 27 Mayıs Üstüne Düşünceler", *Birikim* 11 (1976), 18; Savran, *Sınıf Mücadeleleri*, 164-165.

²³² *Hürriyet Partisi, Hürriyet Partisi Ana Nizamnamesi ve Programı* (Ankara: Örnek, 1956).

bariz bir oy üstünlüğü sağlayamıyordu. Hür. P'nin 1957 seçimlerinden iddialı bir biçimde çıkamadıktan sonra CHP'ye katılmasını bu bağlamda değerlendirmek yerinde olur.

DP, iktidarı Hür P'yi sindirmek için de her türlü baskı aracını kullandı. Açık hava toplantılarında ve parti kongrelerinde yapılan konuşmalar not ediliyor ve fırsat bulunduğu partili konuşmacılar hakkında dava açılıyordu.²³³ Parti üzerinde başka baskı biçimleri de uygulanıyordu. Örneğin 10 Ağustos 1956'da il başkanlarının Hür P'nin Ankara'daki genel merkezinde yapacağı toplantıya İçişleri Bakanlığı ve Ankara Valiliği tarafından izin verilmedi. Hür P Genel Merkezi tarafından izin vermeme nedenini sormak amacıyla Başbakanlığa çekilen telgraf da yanıtız bırakıldı.²³⁴ Ertesi gün parti genel başkanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun il başkanlarına kendi evinde vereceği yemeye ve birkaç parti temsilcisinin Anıt Kabir'e çelenk koymalarına da izin verilmedi.²³⁵ Ayrıca 11 Eylül 1957'de kabul edilen yeni seçim kanunuyla seçimlerden altı ay önce mensup oldukları siyasi partilerden ayrılmamış olanların başka bir siyasi parti tarafından aday gösterilmeleri yasaklanarak 7 Eylül'de DP'den istifa eden Fuad Köprülü'nün Hür P'den aday olmasının önü kesilmiş oldu.²³⁶ Bu, DP'nin hukuksiyasi hedeflerine nasıl alet edebildiğinin göstergelerinden biriydi.

Muhalefette güç birliği

DP'nin muhalefet partilerine yönelik baskıları yoğunlaştıkça CHP, CMP ve Hür P arasında iş ve güç birliği arayışları ortaya çıktı. Ne var ki bu arayışlar DP iktidarını daha da hiddetlendirdi.

Muhalefet partilerinin ilk işbirliği arayışı 27 Haziran 1956'da çıkarılan toplantı ve gösteri haklarını düzenleyen kanun üzerine oldu. Kanun, siyasi partilerin seçim devreleri dışında açık hava toplantıları düzenlemelerini yasaklıyor, kapalı salon toplantılarını da mülki idarenin iznine tabi kılıyordu. Aksi davranış suç sayılıyor, suç sayılan toplantıların dağıtılabilmesi için hedef gözetilmeksizin ateş açılabileceği hükme bağlanıyordu.²³⁷ Üç muhalefet partisi bu kanun üzerine hep birlikte Meclisi terk ederek bir tür boykot yaptı. Bu tavır beklenen etkiyi yaratmadı. Meclise tekrar döndüklerinde Başbakan Menderes'in "tıpış tıpış döndüler" şeklindeki aşağılayıcı sözleriyle karşılandılar. Üç parti, 8 Temmuz 1956'da da ortak bir bildiri yayımlayarak demokrasi mücadelesini azimle sürdüreceklerini ilan etti. Ardından Hür P diğer muhalefet partilerine ortak hedefler konusunda anlaşma teklif etti. Önce olumlu karşılanan öneriden bir sonuç çıkmadı. 27 Ekim 1957'de seçimlerin ilan edilmesiyle muhalefet partileri güç birliği yapmaya karar verdiler ve ilke anlaşması yaptılar. Anlaşmaya göre; iller, muhalefet partilerinin güçlerine göre paylaşılacak, her muhalefet partisi güçlü olduğu ilde seçime katılacak ama güçlü olmadığı yerde de seçime katılmayarak güçlü olan muhalefet partisini destekleyecekti.²³⁸ Gelgelelim, yukarıda belirtilen ve 11 Eylül 1957'de kabul edilen yeni se-

²³³ Feridun Ergin, "Hürriyet Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 8, (İstanbul: İletişim, 1983), 2088.

²³⁴ *Milliyet*, "Hür P Başkanları Dün Toplanamadı", 11.08.1956: 1.

²³⁵ *Milliyet*, "Bir Ziyafete İzin Verilmedi", 12.08.1956: 1,5.

²³⁶ *Milliyet*, "Meclis Feshedildi", 12.09.1957: 1,5.

²³⁷ Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, ed. Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, (İstanbul: Belge, 1990), 128.

²³⁸ Kili, *CHP'de Gelişmeler*, 126.

İlk Hedefler Beyannamesi

CHP'nin 12-15 Ocak 1959 tarihleri arasında gerçekleştirilen 14. Kurultayı'nda kabul edilen İlk Hedefler Beyannamesi, DP döneminde muhalefetin temel ilkelerini yansıtıyordu. Kuramsal temelleri *Forum* dergisi yazarları tarafından kurulan hedeflerin tamamı 27 Mayıs Anayasası ile gerçekleşti. İlk hedefler şunlardı:

1. Her vatandaş muhalif, muvafık eşit muamele görecektir. Partizanlık kaldırılacak, her partiye mensup vatandaşlar aynı gözle görülecektir.
2. Büyük Millet Meclisi'nden başka ikinci bir meclis kurulacaktır.
3. Seçim emniyeti temin olunacak, seçimlerde vatandaş oyuna hiçbir şekilde tesir edilmeyecektir.
4. Anayasa Mahkemesi kurulacaktır.
5. Bir yüksek hâkimler meclisi kurulacaktır.
6. Memurların mahkemeye müracaat hakları tanınacaktır.
7. Basın hürriyeti Anayasa teminatı altına sokulacak, hiçbir şekilde hür basına tesir icra olunmayacaktır.
8. Üniversite muhtariyeti eksiksiz olarak verilecektir.
9. Bir yüksek iktisat şurası kurulacaktır.
10. Sosyal adalet Anayasaya girecektir.

çim kanununa, muhalefet partilerinin güç birliğini engelleyen çokönemli bir madde eklendi: Teşkilatı olduğu halde herhangi bir ilde seçime katılmayan bir parti diğer illerde de seçime katılamayacaktı. İktidar, muhalefeti, kanun gücüyle güç birliğinden menetmişti.

1957 seçimlerinde DP oy ve güç kaybedince otoriterlik eğilimlerini artırdı. Daha önce çıkarılan kanunlarla siyasal muhalefet ve eleştiri olanakları olabildiğince daraltılmış, bunun için tek mevzi olarak Meclis kürsüsü kalmıştı. DP, bu mevziyi de iyice daraltmak için 27 Aralık 1957'de TBMM İçtüzüğü'nü değiştirdi. Yeni içtüzükle toplam milletvekili sayısının yüzde beşi kadar milletvekiline sahip olmayan partiler Meclis grubu kuramayacaklardı. Bu değişikliğin amacı Hür P ve CMP'nin Meclis gruplarını dağıtmaktı. Kabine üyelerinden birini yahut birkaçını tahkir [aşağılama] veya tehdit eden milletvekilleri için muvakkaten çıkarılma cezası verilecekti. Bu değişikliğin amacı hükümeti eleştirilemez kılmaktı. Bir milletvekili için takibat açıldığında dokunulmazlığının kaldırılıp kaldırılmamasını araştıran komisyon dokunulmazlığın kaldırılmasını TBMM'ye teklif edebilecek, bunun için eskisi gibi belirli takibatın belirli suçlar kapsamında olması gerekmeyecekti. Bu değişikliğin amacı muhalif milletvekillerini dokunulmazlıklarını kaldırma tehdidiyle susturmaktı. Soru önergeleri artık sadece cuma günleri bir saatliğine görüşülebilecek, soru ve cevap beş dakikayı aşmayacak, soru yöneltilen bakan lüzumlu görmezse cevap vermeyebilecekti. Bu değişikliğin amacı da bakanların milletvekilleri tarafından sorgulanmasını ve denetlenmesini iyice sınırlandırmaktı.²³⁹ Muhalefetin toplum içindeki eleştiri hakkı çalınmıştı, şimdi tek sığınak olan TBMM'deki eleştiri hakkı da sonuna kadar daraltılıyordu. Bu koşullarda muhalefet partileri işbirliği yerine birleşme yoluna gittiler. Türkiye Köylü Partisi CMP'ye, Hür P ise CHP'ye katıldı. Soluksuz kalmış bir ekonomi, örste dövmüş bir demokrasi muhalefeti yarığundan çıkış işaretlerini hızla takip etmeye yönelmişti. Çıkış hedefleri, CHP'nin 12-15 Ocak 1959'daki 14. kurultayında "İlk Hedefler Beyannamesi"nde somut olarak formüle edildi.

²³⁹ *Milliyet*, "Yapılan Tadilat", 28.12.1957: 1.

Muhalefet partileri DP iktidarı karşısında birleşme eğilimi gösterdiklerinde DP bir karşı hamleyle 1958 sonbaharında Vatan Cephesi ocaklarının kuruluşunu başlattı. İl merkezlerinden ücre köylere kadar her yerde hızla Vatan Cephesi ocakları açıldı. Hükümet, katılımı teşvik etmek için cepheye katılanların adlarını radyoda tek tek okuttu. Ancak adları listede okunanlar arasında durumdun bihaber vatandaşlar, çocuklar, hatta başka partiye üye olanlar bile vardı. (Kaynak: Cumhuriyet, 08.02.1959: 1).

Vatan Cephesi

Muhalefet partilerinin birleşme ve hedeflerde ortaklaşma yönelişi DP'yi daha da sertleştirdi. "İlk Hedefler Beyannamesi"nden beş gün sonra DP tarafından "Vatan Cephesi" hareketi başlatıldı.²⁴⁰ Muhalefet güçlerini birleştirirken, iktidar toplumu cephelere ayırma yolunu tuttu. İlk işareti, Başbakan Menderes 12 Ekim 1958'de Manisa'dan verdi: "Politika ve ihtirastan varesten [uzak] vatandaşların karşımızda kurulmuş olan kin ve husumet cephesine karşı vatanperverane gayretlerini birleştirip eserlerinin müdafasına azmetmiş bir Vatan Cephesi'nin kurulması zarureti kendisini göstermiştir."²⁴¹ Bu açıklamanın ardından DP'lilerin önderliğinde il merkezlerinden en ücre köylere kadar Vatan Cephesi ocakları açıldı.

Vatan Cephesi ocaklarına katılanlar iktidarı ve aldığı kararları desteklediklerini açıklıyorlardı. İlk şaşkınlıklarını atlatan bazı gazeteler Vatan Cephesi'nden "VC" diye söz etmeye başladılar. İktidar ise, köylülere, Vatan Cephesi'ne katılmaları halinde köy ve cami yapmayı vaat etti; işadamlarına da cepheye katılmazlarsa devletten iş almalarının mümkün olmadığını nazikçe anlattı. DP, cepheye katılanların adlarının her gün devlet radyosundan okunmasının yeni katılımları teşvik edeceğini hesap etmiş olmalı ki, Vatan Cephesi'ne üye olanların adları ve Hükümete destek mesajları devlet radyosundan okunmaya başladı. İlk

başlarda ana haber bülteni öncesinde 5-10 dakikayla sınırlı olan isim okuma yayını, bir süre sonra çığırından çıktı ve günde iki saati geçmeye başladı. Listelerin şişirilmesi için akla gelecek her yol denendi. Elazığlı köylüler, köylere çeşme için imza verdiklerini sanırlarken adlarının Vatan Cephesi'ne katılanlar listesinden okunduğunu radyodan işitince şaşakaldılar. Antalyalı bir yurttaş sekiz yıldan beri DP üyesiydi; ama bir akşam radyo dinlerken Hürriyet Partisi'nden istifa edip Vatan Cephesi'ne katıldığını öğrendi. Bir grup CHP'li de, cepheye katıldıklarını radyodan duyunca savcılık yoluyla tekzip gönderdi.²⁴² Diyarbakır'ın Bismil ilçesinde CHP'den istifa ederek Vatan Cephesi'ne iltihak ettiği radyodan duyurulan Mecid Arslan'ın yedi buçuk yaşında bir çocuk olduğu anlaşıldı.²⁴³

²⁴⁰ Vatan Cephesi fikri, Türkiye siyasi hayatında daha önce de gündeme getirilmişti. Hüseyin Cahit Yalçın, 3 Aralık 1945'te *Tanin* gazetesinin birinci sayfasını kaplayan "Kalkın Ey Ehl-i Vatan" başlıklı yazısıyla *Tan* baskınının işaretini verirken "bir vatan cephesine lüzum vardır" diyordu. Sabiha Sertel, *Roman Gibi* (İstanbul: Belge, 1987), 305.

²⁴¹ *Milliyet*, "Söz Düellosu Tekrar Başladı", 13.10.1958: 1,5.

²⁴² Toklucu, *Türk Erkeği*, 68-69.

²⁴³ *Cumhuriyet*, "Vatan Cephesi'ne Katılan Çocuk", 12.02.1959: 1.

Vatan Cephesi uygulaması, aslında, DP iktidarının ekonomik ve sosyal krizle birlikte içine yuvarlandığı hegemonya bunalımı koşullarında yarattığı bir manevra hareketiydi ve Türkiye siyasal hayatında daha sonra ortaya çıkacak olan cepheleşme hareketinin öncüsüydü.²⁴⁴

İronik bir ayna: Partizanca Neşriyatı Dinlemek İstemeyenler Derneği

Gelgelelim, radyodaki Vatan Cephesi yayınlarının vermeye başladığı rahatsızlık üzerine İstanbul'da Avukat Bedri Çalışkur öncülüğünde kurulan bir derneğin serüveni, DP'nin demokrasi anlayışının anlaşılması bakımından bir laboratuvarı. Murat Toklucu, Radyoda Ajans Haberlerini ve Partizanca Neşriyatı Dinlemek İstemeyenler Derneği'nin öyküsünü mükemmel bir şekilde anlatır. Öykü özetle şöyledir: Dernek kurucuları, radyonun amacının amme hizmeti olduğunu, ama gün geçtikçe bu özelliğinden uzaklaştığını düşünürler. Radyodaki partizan yayınların vatandaşları mağdur ettiği kanısındadırlar ve asabı bozulan vatandaşlara tıbbi ve psikolojik yardımda bulunma niyetindedirler. Ancak, dernek kuruluşundan bir gün sonra kapatılır. Başkan Çalışkur karara itiraz eder ve dernek yeniden açılır. Kapatma kararının ardından derneğe üyelik başvurularında artış gözlenir. 6 Aralık günü savcılık derneğin amaçlarının 'ahlaka ve genel adaba' aykırı olduğu iddiasıyla mahkemeden kapatma kararı ister. Mahkeme talebi önce haklı bulur ve kapatma kararı alır. Ancak, dernek bir mahkeme tarafından hakkında dava açılmış bir derneğe başka bir mahkeme kapatma kararı veremez diye itirazda bulunur ve dernek birkaç saat sonra tekrar açılır. Derneğe yönelik kamuoyu ilgisi gitgide artmakta, bu ilgi nedeniyle bu sefer iktidarın asabı bozulmaktadır! Dernek bu kez İstanbul valisinin kararıyla kapatılır. Mahkeme, valinin kararına itiraz eden dernek yöneticilerini haklı bulur ve dernek bir kez daha açılır. Vali, dolayısıyla iktidar derneğin bir an önce kapatılması için kararlıdır. Dernek merkezine onlarca polis gönderilir ve dernek genel merkezi mühürlenir. Gelgelelim dernek yöneticileri de kararlıdır. Üçüncü kez itiraz ederler ve dernek yeniden açılır. Dernek yeniden açıldıktan sonra iki hafta faaliyet gösterir. Bu arada yalnızca İstanbul'dan değil, memleketin diğer illerinden de binlerce üyelik başvurusu alır. İktidarın asabı giderek bozulmaktadır. Dernek, bu kez ilk davayı açan mahkemenin kararıyla süresiz olarak kapatılır. Başkan Çalışkur, savunmasında "Ben memleketimde ve dünyada neler olup bittiğini öğrenmek isterim ve radyoda bunları duymak istemek benim en tabii hakkımdır. Fakat açıyorum, memleketin en küçük ilinin en küçük kazasının en küçük köyünde dokuz kişilik bir ailenin Vatan Cephesi'ne iltihakını dinlemek zorunda kalıyorum. Bunlar yüzünden sinir hastalığına uğradım, aynı şekilde rahatsızlanan diğer insanlara yardım etmek istedim," der. Mahkeme dernek yöneticilerini, "radyo ve neşriyatını istihfaf [hafifseme] ve onunla istihza [alay etme] kastı" kanaatiyle üçer liralık sembolik para cezasına mahkûm eder. Başkan Çalışkur'un son itirazından bir sonuç çıkmaz. Kapatma kararı 13 Kasım 1959'da sonuçlanır ama, Vatan Cephesi üyelerinin isminin radyodan okunmasına 1960'a kadar devam edilir.²⁴⁵

Radyoda Ajans Haberlerini ve Partizanca Neşriyatı Dinlemek İstemeyenler Derneği'nin öyküsü, DP'nin eleştiriye tahammülsüzlüğünün ironik bir aynasıydı. DP, sadece eleştiriye

²⁴⁴ Sinan Yıldırım, "Vatan Cephesi: Demokrat Parti'nin Politik Meşruiyet Krizi ve Toplumsal Muhalefeti Kontrol Altına Alma Çabası", *Türkiye'de Siyasal Muhalefe*, ed. Ayşegül Komsuoğlu (İstanbul: Bengi, 2008), 173-207.

²⁴⁵ Toklucu, *Türk Erkeği*, 69-74.

değil, muhalefetin varlığına karşı da tahammülsüzdü. Bu, yukarıda sözü edilen Tahkikat Komisyonunun kuruluşuyla apaçık hale geldi. Ancak, DP'nin her türlü muhalefeti darmadağın etmek için attığı şursuzca adımlar sokaklara inen muhalefetin habercisi olacaktı.

Basın politikaları

Şerif Mardin, Stanford Üniversitesi'nde hazırladığı *The Genesis of Young Ottoman Thought* [Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu] başlıklı doktora tezinde Namık Kemal'in *Tasvir-i Efkar* ve Ali Suavi'nin *Muhbir* adlı gazetelerinden bahsederken 1860'lı yıllar Osmanlı İmparatorluğu ile 1950'li yıllar Türkiye'si arasında bir kıyasa gider ve der ki, "Zamanın Osmanlı basın kanunu, bugün Türkiye'de mevcut basın kanunundan daha yumuşaktı." Mardin, durumu birazcık daha açık hale getirmek için bu tümcenin altına bir dipnotu da düşer. Kitabın 30. dipnotu şöyledir: "Bu eser, 1959'da, Türk hapishanelerinin gazetecilerle dolu olduğu bir sırada yazıldı."²⁴⁶

Muhalefet yıllarındaki demokrasi söylemiyle basın organlarının ve gazetecilerin önemli bir bölümünden destek gören DP'nin iktidar yıllarında ülkeyi basına nefes aldırılmaz bir hale getirdiğinin öyküsü son derece çarpıcıdır. O dönemin ruhunu birazcık yakalamak ve havasını birazcık solumak için zamanın gazetelerini karıştıran bir kişi, neredeyse her gün gazetecilerin yargılanma ve tutuklanma haberlerini gördükçe küçük dilini yutacakmış gibi olur. Şerif Mardin'in kıyası da ilk başta biraz abartılı gelebilir ama, basının sultanlık döneminde demokratik döneminden daha rahat olduğu, arşiv içinde geçirilecek birkaç saat içinde anlaşılır.

Öykünün başlangıcı, yani DP'nin kurulduğu zamanlar ve muhalefet yıllarında durum hiç de öyle değildi. DP, muhalefet yıllarında dönemin basın organlarının çoğundan olumlu bir destek aldı. İktidarının ilk zamanlarında da DP ile basın organları ve gazetecilerin geneli arasında bahar havası sürdü. Birinci Menderes Hükümeti'nin ilk icraatlarından biri, eskisine göre daha demokratik bir basın kanunu çıkarmak oldu. Ancak zaman geçtikçe tabiatıyla basında hükümetin icraatlarına yönelik eleştiriler çıkmaya başladı. Ne olduysa ondan sonra oldu. DP iktidarı bir yandan örtülü ödenekten ve bir yandan da resmi ilan karşılığı para vererek kendine yandaş bir basın yarattı; bir yandan da Meclisteki çoğunluğuna dayanarak basını diz çöktürecek kanunlar, kararlar çıkarttı. Örtülü ödenekten DP'yi destekleyen gazetecilere verilen para 722 bin 809 lira idi.²⁴⁷ 1950'lerde DP'yi destekleyen yayınlar yapsınlar, yazılar yazsınlar diye örtülü olmakla birlikte kamu kaynaklarından gazetecilere ve yazarlara aktarılan bu para bugünün hesabıyla pek bir anlam ifade etmez. Ama meblağın büyüklüğünü zihnimizde canlandırmak için yaklaşık bir hesap yapabiliriz. 1955 yılında külçe altının gramı 10 liraydı. 722 bin 809 liraya 72 kilo 280 gram 9 milim külçe altın alınabiliyordu. Külçe altının gramı 2014 Aralık ayında 98 liradır. Bu kadar altının 2014'teki bedeli de 7 milyon 83 bin 528 liradır.

Örtülü ödenekten keselerine para akıtılarak DP'yi desteklemeleri, savunmaları, onun adına hasımlarına saldırmaları beklenen yazarlar arasında Türkiye sağının mürsidleri ve üstadları da vardı. Aşağıda değineceğimiz gibi Necip Fazıl Kısakürek bunlardan birisiydi. Örtülü ödenekten aldığı parayla Aralık 1953'ten Nisan 1960'a kadar 63 sayı *Türk Düşüncesi* adlı

²⁴⁶ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* (İstanbul: İletişim, 1998), 34.

²⁴⁷ Emine Gürsoy Naskali, *Yassuda Zabıtları I: Örtülü Ödenek Davası* (İstanbul: Kitap, 2005), 344.

Gazeteci Altan Öymen'in kaleminden "İspat Hakkı"

Gazeteci Altan Öymen, DP'nin Mart 1954'te basın özgürlüğünü ağır bir şekilde sınırlayan kanunu Meclisten geçirmesi üzerine hem parti içi ve hem de parti dışı bütün muhalefetin bayrağı haline gelen "ispat hakkı"nı anılarında çarpıcı bir biçimde anlatır:

Diyelim ki, bir bakanın adı bir yolsuzluk olayına karıştı, elinizde bunun kesin belgeleri var... Bunu yazarsanız, savcı, sizin hakkınızda davayı açacak... Mahkeme de o davayı görecektir. Kanuna göre cezanız belli. Ve sizin mahkemede, elinizdeki belgeleri gösterip "Yazdıklarım doğrudur" deme hakkınız da yok.

Çünkü başbakan, bakanlar ve belirli yüksek memurlar hakkındaki iddialarda, o iddiaları ortaya koyanların "ispat hakkı" yok... Hükümet tasarısının yazılış şekline göre, o sıradaki hukuki durum öyle...

Elinizde ne kadar kuvvetli deliller bulunursa bulunsun, bunları mahkemeye sunup "Ben doğruları yazdım" diyemeyeceksiniz. Doğruları da yazsanız, hapis ve para cezalarını alıp oturacaksınız.

Hakkındaki yolsuzluk iddialarını yazdığınız bakan ise, Meclis çoğunluğunun kararıyla bir soruşturma açılıp Yüce Divan'a sevk edilmezse (ki o sıralarda Meclis soruşturması mekanizması hiç işletilmiyordu), o iddialardan kurtulmuş olacak. Hapse giren siz olacaksınız.

"Kamunun telaş ve heyecanına yol açma suçu"nu işleme tehlikesi daha da fazlaydı. Meteoroloji kaynaklarına dayanarak "Yağmur bekleniyor, sel tehlikesi olabilir" diye yazsanız ve o haber yanlış çıksa (ki o zamanki meteoroloji tahminlerinin yanlış çıkma ihtimali çok daha fazlaydı), bunun "heycanı mucip" diye cezalandırılması mümkündü.

Bugün bu varsayımlara karşı, "Canım hiç öyle olur mu?" denilmesi doğaldır. Ama o günlerde, öyle ihtimallerin akla gelmesi için yeterli nedenler vardı. Daha sonraki yıllardaki gelişmeler sırasında "Öyle şey olmaz" denilen birçok şeyin "olur" olabileceği görülecekti.

Kaynak:

Altan Öymen, *Öfkeli Yıllar* (İstanbul: Doğan, 2009), 468-470.

muhafazakâr dergiyi çıkaran Peyami Safa bir başkasıydı. Peyami Safa bu konuda mahkeme huzurunda yemin ettikten sonra şöyle demektedir: "bana ... bir aylık sanat, ilim ve kültür dergisi kurmam için, tesis ve abone ücreti olarak tediye yapılmıştır. Bu tediye 1952 yılından itibaren, 8 sene zarfında peyderpey yapılmıştır."²⁴⁸

Yandaş kalemler böyle beslendi. İktidarın yanında değil haberin yanında olanlar ise kanun gücüyle dozu durmaksızın artırılan baskıyla susturulmak istendi. Kanunla susturma yönündeki adımları sırayla takip edelim.

İlk adım, 4 Temmuz 1951'de alınan Bakanlar Kurulu kararıyla atıldı. Karara göre; gündelik siyasi ve ticaret gazetelerinden hangilerinin resmi ilan ve reklamların verilebileceği nitelikleri taşıdığına karar verecek makam Başbakanlık olacaktı. Resmi ilan ve reklamların yüzde ellisi Başbakanlığın gerekli özelliklere sahip olduğunu düşündüğü günlük gazetelere verilecekti. Kalan yüzde ellisinin hangi gazetelere ve ne suretle verileceği de Başbakanlığın takdiriyle tayin edilecekti.²⁴⁹ Bu kararlar, resmi ilan ve reklamların dağıtımında Başbakanlığa neredeyse sınırsız bir inisiyatif verilmiş oluyordu. Yaşamak için ilana muhtaç olan basının eleştiri hakkı

²⁴⁸ A.g.e., 161.

²⁴⁹ Bakanlar Kurulu Karar Sayısı: 13294, *Resmî Gazete*, 01.08.1951: 7873.

sınırlandırılıyor ve bir tür sansür dönemi başlıyordu. Hükümet, artık istediği gazeteyle ilan verecek, istemediğine vermeyecekti. Bundan böyle ilan alabilmek için hükümet icraatlarına yandaş görünmek farzdı. Yandaş olan ilanla beslenecek, olmayan cezalandırılacaktı.

İkinci adım, 9 Temmuz 1953'te Türk Ceza Kanununun bazı maddeleri değiştirilirken atıldı. 273. maddeye göre; TBMM üyeleri ile temsil ve yönetim konumundaki devlet memurlarına sıfat ve hizmetlerinden ötürü işlenecek suçların cezalarında altıda birden üçte bire kadar artırımı gidilebilecekti. Beri yandan Bakanlar Kurulu üyelerinden biri aleyhinde sıfat ve hizmetlerinden dolayı işlenen suçlarda takibat yapılması şikâyete bağlı olmayacaktı.²⁵⁰ Bu değişiklikte iktidar milletvekillerine, yönetici konumundaki memurlarına ve bakanlara karşı herhangi bir eleştiri yönelmek büyük bir cesaret işi haline geliyordu.

Üçüncü ve belki en önemli adım, 9 Mart 1954'te kabul edilen "Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun"la atıldı. Kanuna göre; "devletin siyasi veya mali itibarını sarsacak veya ammenin telaş ve heyecanını mucip olacak mahiyette yalan haber veya havadisleri veya bu mahiyetteki vesikaları neşredenler 1 seneden 3 seneye kadar hapis ve 2500 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezası ile cezalandırıl[acaktı]." Suçun tekrarlanması durumunda cezalar bir misli artırılacaktı.²⁵¹ Bu kanun, basın özgürlüğü bakımından dehşet vericiydi. Herhangi bir haberin halkı telaşlandırdığı ya da heyecanlandırdığı, devletin siyasi ya da mali itibarını sarstığı iddia edilebilir, böylesi müphem, keyfe bağlı yoruma meydan veren kanunla hoş gitmeyen gazetecilerin canına okunabilirdi. Üstüne üstlük suçlanan gazeteciye iddiasını ispat etme hakkı tanınmıyordu. Bu durumda her haber ve muhabir her an yargılanabilirdi. Hükümetin soluğu bundan böyle bütün gazetecilerin ensesindeydi. Bu kanun, Türkiye basın tarihinin unutulmaz ve en çok tepki çeken basın düzenlemelerinden biri oldu ve zamana "ispat hakkı" diye yazıldı.

Dördüncü adım, adımlardan üçüncüsünü en uca taşıdı. 7 Haziran 1956'da kabul edilen kanunla, yukarıda sözü edilen kanunun özellikle üçüncü maddesi sonuna kadar genişletildi. Türkiye siyasal hayatında çoğunlukçu zihniyetin kanun gücüyle neler yapmaya yeltenebileceğini göstermesi bakımından ibretlik olan bu üçüncü madde burada nakledilmeye değer; zira, bu madde okununca böylesi bir kanunun gölgesinde gerçek anlamda gazeteciliğin artık imkânsız olduğu apaçık görülür:

Devletin siyasi veya mali itibarına dokunabilecek veya ammenin telaş veya heyecanını mucip olabilecek yahut amme nizamını veya halkın Devlete karşı beslediği itimat ve emniyeti sarsabilecek veya her ne surette olursa olsun ammenin huzur ve sükûnun bozulmasını tevlit edebilecek [doğurabilecek] mahiyetteki yalan haber ve havadisleri yahut bu mahiyetteki vesikaları neşredenler veya bu şekilde yazı yazarlar yahut suiniyetle veya maksadı mahsusa müstenit olarak neşriyatta bulunanlar veya Devletin ve Hükümetin haricindeki itibar veya nüfuzunu kırarak şekilde asılsız, mübalağalı veya maksadı mahsusa müstenit haber, havadis veya malumatı yabancı memleketlerde neşrettirenler veya bilek neşrine sebebiyet verenler yahut resmî makam, merci, heyet, teşekkül veya resmî sıfatı haiz olanlar aleyhine tahrik edici mahiyette neşriyatta bulunanlar 1 seneden 3 seneye kadar hapis ve 10 000 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezasıyla cezalandırılırlar.

²⁵⁰ Kanun No: 6123, *Resmî Gazete*, 15.07.1953: 8548.

²⁵¹ Kanun No: 6334, *Resmî Gazete*, 17.03.1954: 8680.

...

Ämmenin ihtiyaçları için zarurî sayılan maddelerin azalmasını veya fiyatlarının yükselip düşmesini tevlit edebilecek veya dâhili emniyeti tehlikeye düşünebilecek yahut Hükümet veya ämme işlerine müteallik [bağlı] kararları almaya salâhiyetli diğere bütün resmî sıfatı haiz olanların her türlü tasarruf, icraat veya muameleleri hakkında yalan haber ve havadis neşredenler veya bunlara müteallik haber, havadis yahut vakianın tahrifi suretiyle neşriyatta bulunanlar birinci fıkrada yazılı ceza ile cezalandırılırlar.²⁵²

Okuyan herkesin dikkatini çekecek olan aşırı Türkçe bozukluğu iktidarın aşırı sinir bozukluğunun, birbirine eklenen her 'veya' ve 'yahut' da beğenilmeyen her haber ya da yazıyı yazanın kodesi boylamasına yarayacak ulamalarıdır. Yeni kanuna dayanılarak yüzlerce gazeteci mahkûm edildi. İçerideki gazetecilerin sayısı neredeyse dışarıdakiler kadar oldu. Yaşlı başlı, ünlü gazeteciler kolayca bir mücrim olarak içeriye tıklılabiliyordu. Aralık 1954'te 79 yaşındaki Hüseyin Cahit Yalçın, Nisan 1955'te de İnönü'nün damadı Metin Tokere hapse girenler arasındaydı. Gazeteciler, Ankara'da yattıkları cezaevi için "Ankara Hilton" demeye başladılar.²⁵³ Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir kadın gazetecinin hapse mahkûm edilmesi de DP döneminde oldu. Olay ilginçti: Mersin'de *Cenup Postası* adlı gazetesinin sorumlularından birisi olan Nevin Şumnu, önce DP'den ihraç edildi sonra da Mersin Belediye Başkanının hakkında açtığı hakaret davasından 20 ay hapis ve 5 bin lira da ağır para cezasına çarptırıldı; gazetesi de bir ay süreyle kapatıldı.²⁵⁴ DP döneminde gazetecilerin mahkûm edilmesi vaka-i adiyeye haline gelmişti. Adalet Bakanı Esat Budakoğlu'nun, Hatay Milletvekili İhsan Ada'nın soru önergesine verdiği yanıtı göre; 17 Mart 1954 ile 14 Mayıs 1958 tarihleri arasında, yani sadece dört yıllık dönemde, tam 1161 gazeteci mahkemeye çıkarılmış, 238 gazeteci mahkûm edilmiş, bunlara verilen hapis cezası 681 ay 24 günü, toplamdaki para cezaları ise 421 bin 678 lira 99 kuruşu bulmuştu.²⁵⁵

Beşinci adım, 7 Haziran 1956'da kabul edilen "Basın Kanununun Bazı Maddelerinin Tadiline ve Kanuna Muvakkat Bir Madde İlâvesine Dair Kanun"la atıldı. Kanuna göre; "altı aydan fazla hapis cezasıyla mahkûm olmak" süreli yayınların sorumlu müdürü ve muhabiri olmaya engel sayılıyordu. Yukarıda belirtilen kanunlarla mahkûm olmaları işten bile olmayan gazeteciler için artık mesleklerini sürdürme imkânı neredeyse kalmamıştı. Açık kalan tek kapı, hükümet hakkında olumlu haber yapmaya, yazı yazmaya götürüyordu. Beri yandan aynı kanunla cevap ve tekzip aşırı derece genişletildi.²⁵⁶ Bu kanundan sonra ilk sayfası neredeyse tümüyle tekziplerle çıkan gazetelere rastlanır oldu.

Tahkikat Komisyonu ile ilgili her türlü yayın ve haberin yasaklandığı yukarıda belirtilmişti. Bütün gözler Komisyonun faaliyetlerine çevrilmişken ve ülkenin en önemli gündem maddesi buyken nasıl olacaktı da Türkiye basını yayın yasağı nedeniyle sanki böyle bir şey hiç yokmuş gibi yapacaktı? *Sakarya* gazetesinin o günlerde attığı bir manşet basın özgürlüğü için acıklı bir farsın feryadıydı: "Patlıcan Dolması Nasıl Yapılır?"²⁵⁷

²⁵² Kanun No: 6732, *Resmî Gazete*, 08.06.1956: 9327.

²⁵³ Faruk Şüyun (haz.), *Bugünden Geçmişe, Geçmişten Geleceğe Taner Timur* (İstanbul: Tüypap, 2013), 30.

²⁵⁴ *Cumhuriyet*, "Türkiye'de İlk Defa Bir Kadın Gazeteci Hapse Mahkûm Oldu", 21.01.1960: 1, 5.

²⁵⁵ *Milliyet*, "Dört Yılda 1161 Gazeteci İçin Takibat Açıldı", 16.12.1958: 1, 5.

²⁵⁶ Kanun No: 6733, *Resmî Gazete*, 08.08.1956: 9327.

²⁵⁷ Mehmet Ali Birand vd., *Demirkarat: Bir Demokrasinin Doğuşu* (İstanbul: Milliyet, 1995), 163.

Basına baskının en enteresan örneklerinden biri 1959'da başlayıp 1960'a sarkan "Pulliam Davaları" oldu. Amerikalı bir gazeteci olan Eugene Pulliam 1958'de geldiği Türkiye'yle ilgili gözlemlerini "On İkiye Çeyrek Var" başlıklı bir yazı dizisiyle anlatmıştı. Türkiye'deki siyasal gelişmeleri "tehlikeli" olarak tanımlayan ve eleştiren yazı dizisi, başta *Indianapolis Star* olmak üzere tam 72 Amerikan gazetesinde yayımlandı. Yazı dizisi Türkçeye çevrilerek *Dünya, Ulus, Vatan* ve *Kervan* gazeteleri ile *Kim* ve *Altıok* dergilerinde yayımlanınca Başbakan Menderes bu yayın organları hakkında derhal harekete geçerek şikâyetçi oldu. Açılan davalar nedeniyle anılan basın organlarının sorumluları hapis ve para cezalarına çarptırıldı; yazıyı yayımlayan gazete ve dergiler de bir aydan az olmamak üzere kapatıldı. 1959 yılı boyunca "Pulliam Davaları" yanında çok sayıda basın davası gündemin ilk sırasında yer aldı. Bu davalardan biri, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Ulus'ta* yayımlanan "Nalın Keseri" başlıklı yazısı nedeniyle bir yıl hapis cezası alması ve *Ulus'un* da bir ay süreyle kapatılmasıyla sonuçlandı.²⁵⁸

Başka pek çok örnek ve gelişmenin yanı sıra bunlar gösteriyordu ki; DP'nin basın özgürlüğünden anladığı şey, basının sadece ve sadece milli iradeyi temsil eden hükümetin millet için yaptığını iddia ettiği icraatları millete aksettirmesiydi. Aksi bir davranış, DP tarafından "milli irade"ye karşı gelmek olarak değerlendiriliyordu. Gelgelelim DP basın özgürlüğünü sınırladığı oranda basını ve gazetecileri de karşısına almış, kendi hoyrat elleriyle muhalif bir basın yaratmıştı.

Radio

DP döneminde basın özgürlüğünü kısıtlayan en kritik adımlardan biri de devlet radyosunun siyasal partilere kapatılmasıydı. Radyo meselesi önemliydi. Çünkü radyo, zamanın temel iletişim aracıydı. Hıfzı Oğuz Bekata, "Bizim memleketimizde okuryazar son derece az ve dinleyen çok olduğuna göre bizde radyonun tesirinin çok daha büyük olduğu açıkça anlaşılır" derken zamanın önemli bir toplumsal gerçekliğine ve "Zaten bunun için değil midir ki, seçimden önce, seçim zamanında, seçimden sonra ... bir can kurtaran simidi gibi, Hükümet radyoya sarılmış bulunuyor!" derken de zamanın önemli bir siyasal gerçeğine işaret ediyordu.²⁵⁹

Kasım 1948'de ve Şubat 1950'de, DP'nin önerisiyle çıkarılan kanunlarla devlet radyosundan siyasal partilerin eşit şekilde yararlanması karara bağlanmıştı. Bu eşitliğin içinde eşitsizlik yok değildi. Zira, siyasal partilerin radyodan görüşlerini açıklama hakkı kazanabilmesi için TBMM'de en az üç kişilik grubu ve en az üç il merkezinde de örgütü bulunması gerekiyordu. Bu nitelikleri taşıyan siyasal partiler de ancak seçimlere 15 gün kala başlayıp seçimlerin iki gün öncesine kadar kalan süre içinde 15'er dakikalık dört konuşma yapabiliyordu. Üstelik de konuşma metinleri 24 saat önceden Genel Müdürlüğe teslim ediliyor, Genel Müdürlük de bunu savcılık denetiminden geçiriyordu.²⁶⁰ Şubat 1950'deki kanunla en az beş seçim çevresinden aday gösteren partilere günde en fazla on, yirmiden fazla seçim çevresinde aday gösteren partilere günde en fazla yirmi dakika seçim propagandası hakkı tanındı. Seçim propagandası seçimden önceki onuncu gün ile üçüncü gün

²⁵⁸ *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, 356.

²⁵⁹ Hıfzı Oğuz Bekata, *Birinci Cumhuriyet Biterken* (Ankara: Çığır, 1960), 186.

²⁶⁰ Uygur Kocabaşoğlu, *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1980), 258.

arasındaki bir haftayla sınırlandı. Ayrıca da savcılık denetimi kaldırıldı.²⁶¹ Yine de hem şarta bağlanmış hem de dört yılda bir yapılan seçim dönemiyle kısıtlanmış olması radyo kullanımındaki eşitsizliğin ve antidemokratikliğin bir göstergesiydi. Zira iktidar partisi hükümet icraatlarını, devlet meselelerini anlatmak için radyoyu dilediği zaman kullanabiliyordu. Nitekim, Celal Bayar, bu eşitsizliği şöyle eleştirecekti: "Talebimiz üzerine radyodan bizim de istifade edebileceğimizi söylediler. Yaptıkları nedir bilir misiniz? Dört senede bir saat konuşmamıza müsaade edilecek; o da hükümet tarafından kontrol edilmek şartıyla. ... Her şeyden önce mesele bu zihniyetin yıkılmasındadır. Demokrat Parti bu zihniyeti behemehal yıkacaktır. ..."²⁶² Gelgelelim, DP, iktidara geldikten sonra bu zihniyeti yıkmak bir yana daha da pekiştirecek, en uç noktalara doğru götürecekti.

DP, 30 Haziran 1954'te yaptığı kanun değişikliğiyle siyasal partilerin radyodan seçim propagandası yapma imkânını ortadan kaldırdı.²⁶³ Ancak, kanuna öyle bir madde eklendi ki, radyo sadece DP'nin sesini duyurur hale geldi. Eklenen madde şöyleydi: "Devlet ve hükümet işlerinde vazife alanların, bu işler etrafında yapacakları konuşmalarla, âlakalı daire ve müesseselerin kendi faaliyetlerini gösterir şekilde yayınlayacakları her türlü matbuat, seçim propagandası mahiyetinde sayılmaz."²⁶⁴ Adnan Menderes bu antidemokratik değişikliği kendi üslubuyla "Radyo, bir devlet vasıtasıdır. Bunu kullanan da hükümettir. Hükümet beyanatını, mes'ul adamların demeçlerini vermek radyonun vazifesidir. Radyo orta malı değildir. Radyoyu onlarla paylaşacak değiliz" diye izah edecekti.²⁶⁵ Böylelikle ortaya öyle garip bir durum çıkacaktı ki; diyelim ki muhalefete mensup milletvekilleri hükümet üyelerinin yanıtlaması istemiyle bir soru önergesi verdiklerinde bu önerge radyodan okunamayacak, hatta ne hakkında olduğu dahi belirtilemeyecek, buna karşılık ilgili hükümet üyesinin ya da başbakanın önergeye verdiği yanıtlar radyodan tekrar tekrar okunacaktı.²⁶⁶

DP, radyoyu muhalefet partilerine kapatmanın yanı sıra onu "DP'nin sözlü gazetesi"²⁶⁷ haline de getirmişti. Radyoya, maaşlı ve memur spikerlerin yanı sıra parti tarafından atanmış ve hiyerarşide müdürden bile üst konumda bulunan spikerler de atanmıştı. Eski Kadrocu Burhan Belge bunlardan birisiydi. Radyodan Adnan Menderes'in nutuklarını okurdu. "Radyo Gazetesi" adlı bir program vardı. Bu program, mesela, şöyle başlardı: "Muhalefetin kanunsuz ve nizamsız hareketleri devam etmektedir."²⁶⁸ 1957 seçimlerinde ise bunların hepsinden daha şaşırtıcı bir durum yaşandı. Normalde seçim sonuçları ancak oy verme işlemleri bittikten belirli bir süre sonra açıklanmaya başlanırdı. Bunun nedeni, henüz oy verme işlemleri devam ediyorken yapılacak yayınlarla yurttaşları yönlendirmemek, seçimlerin serbestçe yapılmasına gölge düşürmemektir. 1957'de yürürlükte bulunan seçim kanunu da bu yöndeydi. Kanununun 134. Maddesi, oy verme gününde "oy vermenin tam bir serbestlikle yapılmasına tesir edilecek mahiyette" her türlü sözlü ve yazılı yayını yasaklıyordu. Buna karşılık 1957'de

²⁶¹ Aksoy, *Partizan Radyo*, 63.

²⁶² A.g.e., 18-19.

²⁶³ Kocabaşoğlu, *Devlet Radyosu*, 258-259.

²⁶⁴ Aksoy, *Partizan Radyo*, 64.

²⁶⁵ Erer, *On Yıl*, 103.

²⁶⁶ Aksoy, *Partizan Radyo*, 11.

²⁶⁷ Deyim, Muammer Aksoy'un. Aksoy, *Partizan Radyo*, 105.

²⁶⁸ 29 Şubat 1960 tarihli *Radyo Gazetesi*'nden aktaran: Aksoy, *Partizan Radyo*, 110.

radyodaki seçim yayınları saat 14.00'te başlatıldı. Haberlerde verilen sonuçlarla DP'nin kazandığına ilişkin bir kanaat yaratıldı ve henüz oy vermemiş yurttaşlar yönlendirilmiş oldu.²⁶⁹

Belediye hoparlörleri

Radyo, muhalefetteki siyasal partilere kapatılınca, seslerini topluma duyurabilmek için geriye açık hava ve salon toplantıları kalıyordu. Bunlar da yapılan yasal düzenlemelerle azami ölçüde daraltılmıştı. Üstelik açık hava toplantıları için başka kısıtlamalar da söz konusu olabiliyordu. O yıllarda önemli bir kitle iletişim aracı olarak işlev gören belediye hoparlörleri 1950'li yıllarda kurulmaya başlamış, 1954 seçimlerinden önce siyasal ilanlar da yayımlar olmuşlardı. Ayrıca, seçim mitingi düzenlemek isteyen siyasal partiler, hoparlörlerin düzeneği ile aynı olan ses düzeneğini belediyelerden kir alıyorlar, böylece parti başkanının miting meydanında söyledikleri belediye hoparlörü aracılığıyla bütün ilçelerden dinlenebiliyor, belediyeler de bu işten biraz para kazanıyorlardı. Partilerinin liderlerinden muhalif seslerin nasıl kısılcacığını öğrenen DP'li belediye başkanları, rakip partilerin miting yayınlarını engellemek için enteresan yollar bulmakta gecikmediler. Siyasal iletişim için bir araç işlevi de gören belediye hoparlörünü bir sansür aracına dönüştürdüler. Örneğin 18 Mayıs 1959'da Eskişehir'de konuşan Osman Bölükbaşı, uzun bir süre hoparlörden yayılan gübre satışı ilanını beklemek zorunda kaldı.²⁷⁰

Gelineen noktada, DP'nin vaktiyle bayraktarlığını yaptığı liberal özgürlükler neredeyse berhava olmuştu. Muhalefet partileri dönemin etkili iletişim aracı radyoyu kullanamaz, kitle toplantıları yapamaz ve nihayet basın da onların görüşlerini topluma ulaştıramaz haldeydi. Bu haller, "milli irade"nin icapları olarak görülüyordu.

İktidar ve üniversiteler

1940'ların sonunda ve 1950'lerde Türkiye'nin o zaman iki büyük ilinde, Ankara ve İstanbul'da, kümelenmiş akademik çevrelerde liberal düşünce modaydı. Özellikle 1946'daki şaibeli seçimler, aydınları parlamenter demokrasinin ancak DP'nin zaferiyle gelebileceğine inandırmıştı. O yıllarda öğrenci olarak İngiltere ve Amerika'ya giden akademisyenler liberal düşüncenin meftunu olarak yurda döndüler ve hoca olarak da öğrencilerine bu düşünceleri aşıladılar. Ancak, Feroz Ahmad'ın dikkati çektiği gibi²⁷¹ 1954 seçimlerinden sonra Türkiyeli liberal aydınlar derslerini aldılar; bir rejimin kabaca liberal olmasıyla onun liberal bir rejime dönüşmesi aynı şey demek değildi. Tek parti rejiminden çok parti rejimine geçilmesiyle demokratikleşmenin aynı şey demek olmadığı sayısız dramatik olayla anlaşılacaktı. Menderes'in 1954'te yaptığı bir değerlendirme, onun ve partisinin akademisyenlere nasıl yaklaştığını olabilecek en açık şekilde ortaya koydu. Üniversite öğretim üyelerinin basın özgürlüğü konusundaki açıklamalarını şöyle değerlendiriyordu Menderes: "... ormancı bir profesör rektör ... hükümet aleyhinde bulunuyor. Baytar profesör basın hürriyeti olmadığı hakkında konuşuyor. Bu tip insanlar siyasetten ne anlarlar?"²⁷² 1954'ten itibaren Turan

²⁶⁹ Aksoy, *Partizan Radyo*, 118-135.

²⁷⁰ Toklucu, *Türk Erkeği*, 53-54.

²⁷¹ Ahmad, *Demokrasi Süreci*, 63-64.

²⁷² Erer, *On Yıl*, 265.

Güneş, Fethi Çelikleş, Feridun Ergin gibi DP içindeki liberal akademisyenler kendi partilerinden soğudular. DP'nin muhalefetteyken yürüttüğü demokrasi mücadelesine sempatiyle yaklaşan Turhan Feyzioğlu, Aydın Yalçın gibi simalar ise bu partiyle ihtilafli hale düştüler.

DP Hükümeti, 21 Temmuz 1953'te üniversiteler kanununda değişiklik yaparak "siyasi teşekküllerde fiili vazife alan", "siyasi yayınlarda veya beyanlarda bulunan" öğretim elemanlarının üniversiteden atılmasını kanunlaştırdı.²⁷³ Öğretim üyeleri artık partilerde görev alamayacakları gibi, kendi uzmanlık alanlarında beyanat da veremeyeceklerdi. Kanunun liberal özgürlüklere aykırı olduğu besbelliydi. Ancak, bazı şeylerin de göstergesiydi. DP iktidar partisi olmasına rağmen akademisyenlerin desteğini alamıyor, aldığı desteği yitiriyor ve öğretim üyeleri hızla muhalefet safarında toplanıyordu.²⁷⁴ Kanun, bu eğilimi hukuk gücüyle engellemeye yönelikti.

1954'te, Üçüncü Menderes Hükümeti'nin kuruluşunun ardından çıkarılan bir başka kanun da DP iktidarının üniversiteler üzerindeki kontrolünü artırıcı bir nitelik taşıyordu. Bu, 5 Temmuz 1954 tarihli 6435 sayılı "Bağlı Bulunduğu Teşkilat Emrine Alınmak Suretiyle Vazifeden Uzaklaştırılacaklar Hakkında Kanun"du. Bu düzenlemeyle Milli Eğitim Bakanlığı üniversite senatosunun görüşünü aldıktan sonra, seçimle iş başına gelenler dahil bütün öğretim elemanlarını Bakanlık emrine alabilecek, 6 ay beklettikten sonra da emekliye sevk edebilecekti. Bakanlık, üniversite senatosunun görüşünü almak zorundaydı, ancak ondan aldığı görüşle bağlı değildi; yani senatonun görüşü hilafına davranma selahiyetine sahipti. Bu düzenlemeyle üniversitenin idari ve bilimsel özerkliği ciddi ölçüde zedelenmiş, 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun üniversitelere siyasal iktidar karşısında getirdiği tüm güvenceler tek hamleyle aşındırılmıştı.²⁷⁵

Milli Eğitim Bakanlığı, bu kanuna dayanarak Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa profesörlerinden Bülent Nuri Esen'i 21 Ağustos 1954'te görevinden aldı. Gerekçe; Esen'in DP'nin gitgide baskıcı bir tutum içine girdiğine dikkat çekerek mevcut rejimin adının demokrasi olamayacağını, ancak 'kakokrasi' olarak adlandırılabilceğini savunmasıydı. 'Kakokrasi' Yunancadan gelen bir terimdi ve kötü iktidarın egemen olduğu toplum düzeni anlamına geliyordu. Gelgelelim, DP yöneticileri bu terimi, Türkçenin çağrışımlarının imalarıyla anladılar ve Ankara Üniversitesi Senatosu'nun karşı görüşüne rağmen Esen'in görevden alınmasını sağladılar. Kararı, Şam'da bilimsel bir toplantıdayken öğrenen Esen, yurda dönüşte bir basın toplantısı düzenleyerek "Tarihin hiçbir çağında ve kürenin hiçbir bucağında hükümetlerin ilim müesseselerine karşı muzaffer oldukları kaydedilmiş değildir. ... Bülend Nuri Esen'siz üniversite olur ama, hürriyetsiz üniversite düşünülemez," dedi.²⁷⁶ Ne var ki, DP bilimsel özgürlükle savaşta kararlıydı ve Esen'den kısa bir süre sonra Prof. Dr. Tahsin Bekir Balta ile Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu'yu da görevden alarak emekliye sevk etti.

1956'nın ilk günlerinde Türkiye üniversitelerinde ilk açık oturum düzenlendiğinde, Menderes Hükümetinin üniversite öğretim üyelerine yönelik baskıcı, aşağılayıcı ve susturucu tav-

²⁷³ *Milliyet*, "Profesörlerin Siyaset Yapmaları Menedildi", 22.07.1953: 1, 7.

²⁷⁴ Eroğul, *Demokrat Parti*, 126.

²⁷⁵ Cenk Yiğiter, "Demokrat Parti İktidarından 27 Mayıs'a Akademik Özgürlük ve Üniversite", *Praksis*, 37 (2015), 213-240.

²⁷⁶ *Cumhuriyet*, "Fikir Hürriyeti ve Profesörlerin Durumu", 03.09.1954: 1, 6.

rını kararlılıkla sürdüreceğinin ilk işaretleri de görülmeye başlamıştı. Fikir Kulüpleri Cemiyeti tarafından düzenlenen ilk açık oturumda SBF öğrencileri serbestçe soru sormuş öğretim üyeleri de serbestçe yanıtlamıştı.²⁷⁷ Menderes, ertesi günkü grup konuşmasında SBF öğretim üyelerini ve öğrencilerini "mahiyeti anlaşılmayan bir münevver küçük zümre" diye aşağıladı.²⁷⁸ Gerektiğinde iktidar gücünü kullanarak hocaları ve üniversiteleriyle bütün üniversiteleri susturacağına işaretini vermekten de çekinmedi ve Türkiye üniversiteler tarihine hiç unutulmayacak şekilde kazınan şu sözleri söyledi: "İstersek bugün çanlarına ot tı kayabiliriz."²⁷⁹ Çok geçmeden üniversitelerde 1956-1957 öğretim dönemi başlarken yaşanan bir gelişme, DP'nin üniversiteler üzerinde baskı kurmakta hudut tanımayacağını gösterecekti. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu ders yılını açış nutkunda "asla nabza göre şerbet sunan, kötüye zararlıya fetva veren birer sözde münevver haline gelmeyelim"²⁸⁰ dediği için görevinden alınarak Milli Eğitim Bakanlığı emrine verildi. Olay, büyük yankılar yarattı. SBF öğrencileri bunu bilim özgürlüğüne vurulmuş bir darbe olarak değerlendirdiler ve dersleri boykot ettiler. Boykot birçok öğrencinin gözüaltına alınıp sorgulanması, bazılarının da uzaklaştırma cezası almasıyla sonuçlandı. Feyzioğlu'nun görevden alınmasıyla ilgili gözüaltına alınanlar arasında, konuyla ilgili eleştirel bir açıklama yapan Doç. Dr. Muammer Aksoy da vardı. DP kurucusu Fuad Köprülü bu çarpıcı olayı "İstikbali, herhangi bir Maarif Vekilinin ağzından çıkacak söze bağlı olan hocanın ilmin yüksek haysiyetini muhafaza edebileceğine inanmak için akıl ve izandan tamamen mahrum olmak icap eder" diye değerlendirecekti.²⁸¹ Başbakan Menderes açısından ise sorun gayet basitti. Mecliste konuyla ilgili bir soruyu yanıtlarken konunun bilim özgürlüğü çerçevesinde tartışılmayacağını ima ederek "Hükümet takdir hakkını kullandı" diye konuşacaktı.²⁸²

SBF hadisesinin ardından Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, Doç. Dr. Aydın Yalçın, Doç. Dr. Muammer Aksoy, Doç. Dr. Münci Kapani, Asistan Şerif Mardin ve Asistan Coşkun Kırca görevlerinden istifa ettiler. Dönemin parlak akademisyenlerinin istifası DP'nin "milli irade" kavramı mihverindeki demokrasi zihniyetinin aydınlar katında yarattığı hayal kırıklığını gösteriyordu. İstanbul Üniversitesi anayasa hukuku profesörlerinden Hüseyin Nail Kubalı'nın açığa alınması ise bilimsel özgürlüğe vurulan bir başka darbe oldu. Aralık 1957'de TBMM İktüzüğü'nün muhalefetin sesini boğacak şekilde değiştirilmesi Kubalı tarafından anayasaya aykırı olarak değerlendirildi. Kubalı, bu değerlendirmenin hemen ardından açığa alındı. Açığa alma kararı, İstanbul Üniversitesi Senatosu, Milli Eğitim Bakanlığının Kubalı'nın açıklamasının siyasi olup olmadığına ilişkin yazılı sorusuna 'hayır' yanıtı verdiği halde alındı.²⁸³ Bu tasarruf İstanbul Üniversitesi öğrencileri tarafından protesto edildi. Öğrenciler o gün derslere girmediler ve rektörün istifasını istediler.²⁸⁴ Kubalı'nın evi dayanışma ziyaretine gelen öğretim elemanı ve öğrencilerle doldu taşı. Kubalı ile dayanışma öyle büyüdü ki, yurdun

²⁷⁷ *Milliyet*, "Ankara'da Akademik Bir Münazara Yapıldı", 24.01.1956: 1, 7.

²⁷⁸ *Milliyet*, "DP Grubunda Dün Kıbrıs Davası Görüşüldü", 25.01.1956: 1, 7.

²⁷⁹ *Cumhuriyet*, "Menderes'in Matbuata ve Üniversiteye Hücumları", 25.01.1956: 1, 3.

²⁸⁰ T. G., *S.B.F. Hadisesi*, 15.

²⁸¹ *A.g.e.*, 126.

²⁸² *Erer, On Yıl*, 282.

²⁸³ *Milliyet*, "Kubalı Vekâlet Emrine Alındı", 02.02.1958: 1.

²⁸⁴ *Erer, On Yıl*, 335.

SBF Dekanı Prof. Dr. Feyzioğlu'nun Vekâlet Emrine Alınmasına Neden Olan Nutku'ndan

...
Sayın Rektör, dünkü açılış töreninde bizlere saf hakikatin aranması lüzumunu hatırlatıyordu. Bütün tarihimiz, bize, "bilginin ve hakikatin peşinden konuşunuz" diye haykırmaktadır.

Bu hususta hoca ve talebe, yaşlı ve genç tefriki yoktur. ...

Bir imtihan masasının iki ayrı tarafında oturmak, bizlere aynı ailenin mensubu olduğumuzu unutturmamalı; iki ayrı kutup olduğumuz hissini asla vermemelidir.

Aslında sizler ve bizler, hepimiz tek bir vazife yolunun yolcularıyız. Bu yol, durmadan çalışma, öğrenme, bildiği ve memleketin hayrına olduğuna inandığı şeyleri, menfaat hesabı yapmadan açıkça söyleme yoludur.

...
İstersek Türk Vergi Kanunlarını, Parabanka notlarını, haczi caiz olmayan malların veya iptidai itirazların tam listesini ezbere bilmeyelim; fakat asla nabza göre şerbet sunan; kötüye, zararlıya fetva veren bir sözde münevver haline gelmeyelim. ...

Kaynak: T.G., S.B.F. *Hadisesi ve İlim Hürriyeti* (Ankara: Yıldız Matbaası, tarihsiz), 15.

her yerinden telgraflar çekilmeye başladı. 3 Şubat 1958 tarihli *Milliyet* gazetesindeki haberde şunlar yazılıydı: "Bir posta memuru sabahtan akşama kadar profesörün evi ile Bostancı postanesi arasında âdetâ mekik dokumuştur."²⁸⁵ Bir telgraf da İstanbul Üniversitesi öğrencileri tarafından çekildi. Ancak bu kez Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı'ya: "Kıymetli hocamız Kubalı'yı Vekâlet emrine almanızdan dolayı, sonsuz teessür içindeyiz. Ondan feyz almış kimseler olarak, aynı ideal uğrunda daima mücadele edeceğimizden zerre kadar şüpheniz olmasın. Fakültemizden ancak H. Nail gibi medeni cesaret sahibi kişilerin yetiştiğini bildiğiniz kanaatindeydik. Aynı fikirleri benimseyen biz talebelerini de hocamızla beraber, lütfen Vekâlet emrine alınız."²⁸⁶ Ankara ve İstanbul üniversiteleri Menderes Hükümetinin bilim dünyası üzerindeki baskılarına karşı ayaktaydılar. DP tam bu sırada üniversiteler kanunda radikal değişiklikler yapmak üzere bir karşı atak yaptı. O günlerde çıkan haberlere göre; hazırlanan yeni üniversiteler kanun tasarısında öğretim üyelerinin bakanlık emrine alınması kolaylaştırılacak, bakanın bu konudaki yetkileri genişletilecek ve üniversite senatosunda görüş sorma gereği ortadan kaldırılacaktı. Böylelikle üniversiteler, bir ilkokul gibi, bir ortaokul gibi, bir lise gibi Eğitim Bakanlığına daha sıkı bir biçimde bağlanacaktı.²⁸⁷ Ne var ki, hazır olduğu söylenen tasarı zamanı gelince kanunlaştırılmak üzere bir köşeye kondu.

Sol akımlar

Sosyalist aydınlar ve akımlar cumhuriyetin her döneminde baskı altında tutuldular; işkence gördüler, hapis ve sürgünle cezalandırıldılar, yayınları yasaklandı, seslerini topluma du-

²⁸⁵ *Milliyet*, "Kubalı'ya Dair Kararın Akisleri", 03.02.1958: 1.S.

²⁸⁶ *Milliyet*, "Kubalı Meselesi Dün Meclise Aksettirildi", 04.02.1958: 1.S.

²⁸⁷ *Milliyet*, "Üniversiteler Kanunu Hazır", 06.02.1960: 1.

Şerif Mardin'in İstifanamesi

SBF Siyasal İlimler Asistanı Şerif Mardin'in SBF Dekanı Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Vekâlet emrine alınması ve Doç. Dr. Muammer Aksoy'un konuyla ilgili açıklamaları nedeniyle polis tarafından sorguya çekilmesi üzerine yazdığı istifâ metni, dönemin aydınlarının DP'nin demokrasi zihniyetinden uğradıkları hayal kırıklığının çarpıcı bir yansımasıdır:

İki seneden beri asistan olarak içinde bulunmaktan büyük iftihar duyduğum ve bu kısa süre içinde dahi derin bir şekilde bağlanmış olduğum Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden ayrılmaya karar vermiş bulunuyorum.

Mülkiyeye olan bağlılığım fakülte öğretim üyelerince iyi bilindiğinden çok sevdiğim mesleğimi terk etmemi zaruri kılan hadiseleri kendilerine izah etmek ihtiyacını hissediyorum.

Amerika'da üniversite tahsilimi tamamlayıp vatana döndüğüm günlerde Ankara'daki ilm müesseselerinin birinde yetiştiğim üniversitelerde teneffüs edilen hür havanın estiğini, milletlerarası akademik atmosferin yerleşmiş olduğunu müşahade etmiş olmam, üzerimde büyük tesir bırakan olaylardan biri olmuştu. Bu müessese Siyasal Bilgiler Fakültesi'ydi. Daha sonra müessese mensupları ile tanıştıkça, bu havanın yapmacık bir hava olmadığını, mevcut atmosferin fakülte içindeki münasebetlerde demokratik usullere yer verilmiş olmasından doğduğunu, hakikate ancak serbest münakaşa yolu ile varılabileceği inancının kökleşmiş olmasından ileri geldiğini anladım. Kendime rehber ittiğim manevi kıymetler arasında en yüksek bir yer tutan bu prensiplerin bu müessesede hâkim olması, memleketim bakımından parlak bir istikbal vaad eden işaretlerdendi. Demokratik vetirenin ve hür düşüncenin mücerret mefhumlar olmayıp birer yaşayış tarzı olduğunu müşahade etmiş bir kimse olarak bu prensiplerin hâkim bulunduğu bir müesseseye intisap etmekten daha tabii bir şey olamazdı.

Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne girdiğim 1954 yılı, fakültenin birçok gelişmeler sayesinde öğretim ve araştırma vazifelerini layıkıyla başarabileceği sene telakki ediliyordu. Ancak, başlangıçta önümüzde açılmış olan bu geniş ufukların cazibesıyla, bütün gücümüzle işe sarılırken, zamanla sahamızı her gün daraltan hadiselerle karşılaşmaya başladık. Kendi sahamın pratik gayesi, bir memleketteki günlük olayları tahlil ederek o memleketin nereye gittiğini önceden kestirmek olduğu ve dünyanın her tarafında bu gibi çalışmaların yapılması için hükümetler bizzat araştırma merkezleri kurdukları halde, bizde böyle bir tetkike tevessül edip, bunu neşretmenin beni cezaî müeyyideler karşısında bırakabileceğini idrak etmek zorunda kaldım. Siyasî vetirenin üzerinde durmanın tehlikeli ve haram bir faaliyet olduğunu öğrendim.

Bir diğer bakımdan da, fakültenin mensuplarında yavaş yavaş büyük bir hayal kırıklığı başlıyordu. Zira üniversite muhtariyeti bahsinde de sahanın gittikçe daraldığı müşahade ediliyordu.

Öğretim üyelerinin büyük bir çoğunluğu bu daralmayı tasvip etmiyorlar ve memnuniyetsizliklerini ifadeden çekinmiyorlardı.

Son hadiselerden dolayısıyla en ziyade hayretimi mucip olan nokta, dekanımızın –Batı demokrasilerinde tamamen alışılmış akademik konuşmalardan sayılan– açık nutku yüzünden bakanlık emrine alındığı zaman, bu gibi prensip ve itirazların, bazılarında bir anda ortadan silinivermiş olmasıdır.

Benim için böyle bir silinme bahis konusu olmayacağı gibi, şimdiki kadar bir insanda gördüğüm ahlaki değerlerin en yükseklerini nefsinde toplayan basiretin ve faziletin öz timsali telakki ettiğim Doç. Dr. Muammer Aksoy'un, birkaç gün evvel sanki adi bir suçlu imiş gibi Emniyet Müdürlüğüne celbedilerek isticvab edilmesi bu prensip meselesini bütün çıplaklığı ile ortaya atmıştır.

Bu vaziyette demokrasinin en feyzli topraklarından biri sayılan bir memlekette, benimsediğim ve demokrasinin özü sayılan kistaslar muvacehesinde fakültemizdeki vazifeme devam etmemeye imkân kalmamıştır.

İstifâmın kabulünü rica ederim.

Kaynak: T.G., S.B.F. *Hadisesi ve İlim Hürriyeti* (Ankara: Yıldız Matbaası, tarihsiz), 65-66.

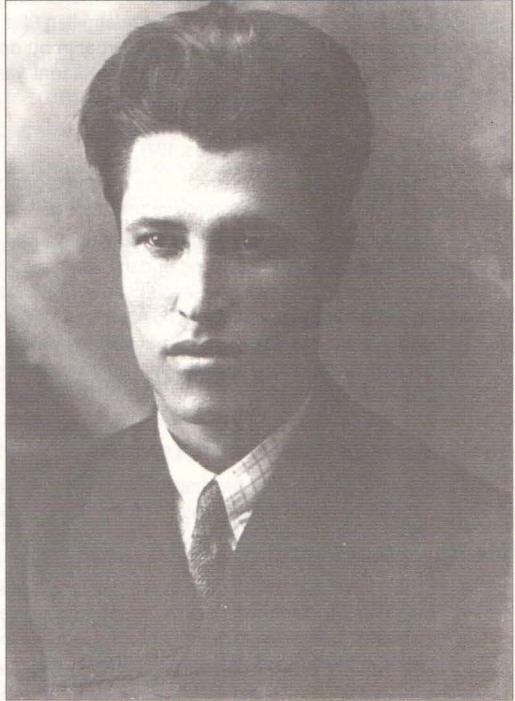
yurmaları değişik biçimlerde engellendi. Ancak hiçbir dönemde DP'nin iktidar yıllarındaki kadar soluksuz bırakılmadılar. DP döneminde "antikomünizm" en aşırı uçlara varıldı, karikatürize edildi ve en ağır biçimlerde kriminalize edildi.

DP liderleri, ABD ile iyi ilişki kurmanın en sağlam yollarından birinin dönemin "Soğuk Savaş" iklimine uygun olarak sıkı bir antikomünizm yapmak olduğunu iyi biliyorlardı. Beri yandan, oy deposu olarak gördükleri işçi ve köylü kitlelerle sosyalist hareketlerin iliş-

ki kurmasını engellemenin kendi sınıf çıkarları bakımından ne denli önemli olduğunun da farkındaydılar. Bu işi nasıl hudutsuzca yapacaklarını 29 Mayıs 1950'de Meclise sundukları hükümet programıyla hemen gösterdiler. Hükümet programına göre irtica ve ırkçılık bile 'komünist taktiği' olarak değerlendiriliyordu. Hükümet programını okuyan Menderes, TBMM kürsüsünde, "millete mal olmuş inkılaplarımızın korunması konusunda bilhassa üzerinde duracağımız mesele memleketi içinden yıkıcı aşırı sol cereyanları kökünden temizlemek için icap eden kanuni tedbirleri almaktır. İrticai ve ırkçılık gibi aşırı cereyanları vasıta olarak kullanan ve çok defa kendisini bu maskeler altında gizleyen aşırı solcu hareketlere karşı gereken bütün kanuni tedbirleri almakta asla tereddüt etmeyeceğiz. Biz bugünün şartları içinde aşırı sol cereyanları fikir ve vicdan hürriyeti mevzuunda mütalaa etmek gafletinde bulunmayacağız," diyordu.²⁸⁸

Bakanları, Menderes'in, irticanın sol

tarafından bir maske olarak kullandığına ilişkin karikatürvari söylemini en uç noktalara kadar sürüklemekte gecikmeyeceklerdi. Bunun bir örneği, Ticiani tarikatının Atatürk heykellerine saldırıları sırasında ortaya çıktı. Ticianiler, DP'nin iktidara gelişinin ardından değişik yerlerde Atatürk büst ve heykellerini kırmaya ve yıkmaya başlamışlardı. Ankara'daki Zafer Meydanı'nda bulunan heykele yönelik saldırının ardından tarikatın lideri Kemal Pilavoğlu ve 11 müridi 28 Haziran 1951'de tutuklandı. Tutuklamalar üzerine açıklama yapan Milli Eğitim Bakanı Tefik İleri, "Belki de komünist ajanı olan on-on beş şeyh ve mehdi namzedinin etrafında toplanan bu şuursuz kalabalık biraz değil tamamen cehlin kurbanıdır" di-

1902'de doğan Dr. Hikmet Kıvılcımlı yaşamı boyunca bitmek bilmeyen hapislik dönemleri ve uğradığı işkencelere rağmen Türkiye'de bir sosyalist iktidar arayışından hiç vazgeçmedi. 1950'li yıllarda kurduğu Vatan Partisi'nin siyaset anlayışı onun özgün sosyalist devrim stratejisi anlayışının ürünüydü. Hem yazılarında hem de siyasi üslubundaki cüretkâr deneyselliği Doktor'u Türkiye sosyalist hareketinin sembol isimlerinden birisi haline getirdi.

²⁸⁸ Milliyet, "Menderes Kabinenin Programını Dün Okudu", 30.05.1950, 1,5.

Mehmet Ali Aybar'ın Penceresinden Demokrat Parti Döneminde Aydınlar, Sınıflar ve Gündelik Hayat

Mehmet Ali Aybar, Milli Şef Döneminde hürriyet ve demokrasiyi savunan yazıları nedeniyle üniversiteden atılmış sosyalist bir aydıdı. 1946 seçimlerinde Demokrat Parti listesinden bağımsız Bursa milletvekili adayı olmuş ama kazanamamıştı. Aybar'ın listesinden milletvekili adayı olduğu Demokrat Parti'nin iktidar yılları ülke sorunlarına duyarlı bir aydının suskunluk içine gömülmüş yılları olarak geçti. Aybar'ın bu dönemde arkadaşlarına yazdığı mektuplar, dönemin iktisadi, sosyal ve siyasal koşullarını yansıtmaları bakımından çarpıcıdır. Aybar'ın mektuplarından bazı kesitler:

(6 Mart 1959, Zekeriya Sertel'e, s. 197)

... Olayların sessiz seyircileriyiz. Oysa bir diyeceğimiz vardır elbet; az buçuk aydın sayılırız. Ama şartlar bizi böyle eli ermez, gücü yetmez hale getirmiştir.

.... Memleketin hali sizin bildiğiniz, bıraktığınız gibi değil. Şartlar çok değişti, çok ağırlaştı. On yıl öncesine kıyasla her bakımdan daha zor, daha kötü yaşıyoruz. Bir zamanlar zaruri ihtiyaçlar arasında saydığımız pek çok şeyden yavaş yavaş vazgeçtik. Konsere, tiyatroya, hatta sinemaya gitmiyoruz. Kitap alamıyoruz. ... Sekiz on yıl önce, gazete dergi çıkarabilirdik; şimdi mümkün değil. Kanunlar çok daha ağır. Kaldı ki dört sayfalık bir dergi bile, büyük, çok büyük bir sermaye işi oldu. Sonra kanun dışı baskılar da eskisine kıyasla çok arttı: kâât vermez; bastırılmaz, dağıtılmaz. Bütün bu engelleri aşsan, toplatır okutturmaz. ...

(8 Mayıs 1956, Zekeriya Sertel'e, s. 172, 175-176)

Bugünkü *Cumhuriyet*'te bir istatistik var: 1950=100; 1955=174,6; 1956=228,... Bunlar İstanbul fiyatları; Ankara biraz daha pahalı. Fakat her ikisi de hakikatin altındadır sanırım. Artık sen var kıyas et. Paranın hiç kıymeti kalmadı. Bir ellilik bozduruyorsun meselâ, bir de bakıyorsun ki eriyivermiş. Ne yapmışsın? Ne almışsın? Hiç... Halbuki elli kâât, hatta şundan üç beş sene evveline kadar, para idi. Tabii bu pahalılık falan, bizim gibiler için; yoksa bir sınıf türedi ki, para indinde pul. Son Ticaret Odası toplantısında pek enteresan görüşmeler olmuş; gazetelerde okuduk. Bu arada yalnız İstanbul'da 200'den fazla milyoner bulunduğu anlaşıldı. Gerçekten 1950'den bu yana, büyük toprak sahipleri, büyük tüccarlar, servetlerini ölçsüz artırdılar. Liberasyon rejimi, kredili ithalat rejimi, dış borçları ödeyemez hale gelip de ithalatın kökü kurduğu şu son günlere gelene kadar, tüccarın ekmeğine yağ sürdü. Ziraat kazançlarının vergiye tâbi olmaması, ziraatin hızlı bir tempo ile makinalaşması ve tarla fiyatlarının yüksek tutulması gibi faktörler de, büyük toprak ağalarının muazzam kazançlar sağlamalarına yol açtı. Buna mukabil sanayicilerimiz, önceleri dışarıdan gelen mamullerin rekabeti yüzünden; şimdi de ham madde, yedek parça ve saire yokluğundan, bu vurgunda biraz yavaş kaldılar. Hiç kazanmadılar demek istemiyoruz; onlar da biri beş yaptılar elbet; ama berikiler kadar üste koynamadılar.

...

Dinî duyguların istismarı partiler arasında bir yarışma halini aldı. Taasup memleketinde aldı yürüdü. Dışarıdan tahmin edemezsiniz. Sana ufak bir misal vereyim: Galata'da arkadaşlarla arada uğradığımız küçük bir meyhane vardır; Melih (Cevdet Anday) söyledi, Ramazan münasebetiyle kapanmış. Geçen gün bakkaldan, bizim Kuzguncuk'taki bakkaldan, şarap aldım. Adam; cebinize koyun; Ramazan, malum; görmesinler, demez mi? Hani Vâlâ (Nurettin) anlatırdı. Bolu'da muallimlik ettiği tarihte, yani bundan otuz beş kırk sene evvel, namaz vakti eli sopalı bir herif, caminin bilmem nesi, çarşığı dolaşır, dükkân kepenklerine sopası ile vurarak: Vakti salat! Vakti salat diye bağırmış... Nerede ise o günlere döneceğiz. Belki Bolu'da meselâ, aynı vazifeyi milleti namaza zorlamak işini üzerine almış olanlar, yeniden peydahlanmıştı bile. İstanbul böyle olursa, Anadolu'nun içi kim bilir nasıldır. ...

Kaynak: Mehmet Ali Aybar, Mehmet Ali Aybar'ın Müdafaaaları ve Mektupları (1946-1961), yay. haz. Barış Ünlü (İstanbul: İletişim 2003).

yecekti.²⁸⁹ Ticani tarikatının liderlerini komünist ajanı olarak gösterebilen bir siyasal zihin yapısına sadece Soğuk Savaş döneminin antikomünist söylem izleri kazanmış değildi, bunda bütün kötülükleri sola yıkararak kendini aklama gibi bir mantığın da bariz etkileri vardı.

28 Temmuz 1950’de Menderes Hükümeti’nin Kore’ye asker gönderme kararını eleştirmek amacıyla bir bildiri yayımlayan Türk Barışseverler Cemiyeti Başkanı Behice Boran ve arkadaşları 15 ay hapis ve 5 ay sürgün cezasına çarptırıldılar. Bu, DP iktidarının sol akımlar karşısında ne denli acımasız olacağına bir göstergesiydi. Bundan sonra her türlü muhalefet bir biçimde komünizmle ilişkilendirilecekti. 1950’li yılların liberal muhalif dergisi *Forum*’un bile Menderes tarafından komünizmle ilişkilendirildiğini belirtirsek antikomünizmin nasıl bir karikatür haline getirildiği hakkında fikir edinmiş oluruz. Menderes, Meclis kürsüsünden *Forum* hakkında “şu bu türlü teşekkül” diyerek onun komünist olduğunu ima etmişti.²⁹⁰ Başka örnekler de vardı. Sözelimi İzmir Fuarı’ndaki Çek pavyonuna asılan “Çekoslovakya’da işsizlik yok” levhasından ötürü pavyonun müdürü “komünist” diye yargılanacaktı.²⁹¹

Türkiye’yi komünizm tehdidi altında göstermek, Menderes hükümetlerinin ABD’nin iktisadi ve siyasi desteğini kazanmak bakımından durmaksızın uyguladıkları bir taktik oldu. Dönemin tanıklarından gazeteci Altan Öymen’in belirttiği gibi, DP’lilere göre “komünist tehlikesi”nin var olması, ABD’nin Türkiye’ye ilgisinin, dolayısıyla “Amerikan yardımı”nın artması demektir. Bu yüzden Türkiye’de “komünist tehlikesi”nin varlığının ve ne kadar önemli olduğunun her fırsatta hatırlatılması gerekiyordu ki ABD’liler “Aman Türkiye’nin kalkınmasını ihmal etmeyelim, yoksa tehlike büyür” diye düşünsünler ve Türkiye’ye yaptıkları yardımları artırınsınlar. Öymen, o günlerde dillere destan bir espriyi de aktarıyor: “Devletin ilgili servisleri düşünüp taşıyorlarmış. ‘Bizde birtakım komünistler var olsa bile, devleti ele geçirmek şöyle dursun, seslerini bile doğru dürüst duyuramıyorlar. Acaba ABD’yi nasıl inandırsak bizdeki ‘komünist tehlikesi’nin de ciddi olduğuna?’ diye. Biri bir öneri yapmış: ‘Acaba’ demiş, ‘Yunanistan’dan biraz komünist mi ithal etsek?’²⁹²

DP döneminde Türkiye Komünist Partisi’ne (TKP) yönelik operasyonlar ve tutuklamalar daha çok bu zihniyetin bir ürünüydü. 1951 ve 1953’te TKP’ye yönelik operasyonlarda gözaltına alınan ve tutuklanan onlarca kişi özel hücrelerde akıl almaz işkencelerden geçirildi. Bu işkencelerden ötürü 16 kişi çıldırdı.²⁹³ TKP yörüngesinde üniversite öğrencileri arasında çalışmalar yapan ve *Hür Gençlik* adlı bir dergi çıkaran İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği de Nisan 1951’de düzenlenen bir operasyonun ardından kapatıldı.²⁹⁴ DP iktidarı sosyalist aydınlar nefes aldırılmamak için elindeki her türlü aracı kullandı. Birçok sosyalist aydın bu dönemde yurt dışına gitmeye mecbur bırakıldı. Bu aydınlar arasında Pertev Naili Boratav, Sabiha ve Zekeriya Sertel, Nâzım Hikmet, Abidin ve Güzin Dino gibi isimler vardı. Yurttan kalan sosyalist aydınlar ise toplumsal içerikli edebiyat bile yapamaz duruma getirilmişlerdi. Öyle ki Melih Cevdet Anday, Rifat Ilgaz, Oktay Rifat, Fethi Naci, Arif Damar, Cahit Irgat, Orhan Kemal, Şükran Kur-

²⁸⁹ Sabahattin Nal, “Demokrat Parti’nin 1950-1954 DinSiyaseti”, *SBF Dergisi*, 2005 (3): 156.

²⁹⁰ T.G, S.B.F. *Hadisesi*, 132.

²⁹¹ Eroğul, *Demokrat Parti*, 99, 106.

²⁹² Altan Öymen, *Öfkeli Yıllar* (İstanbul: Doğan, 2009), 256.

²⁹³ Gökhan Atılğan, *Behice Boran: Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı* (İstanbul: Yordam Kitap, 2009), 163.

²⁹⁴ Nihat Sargın, *TIP’li Yıllar (1961-1971) Anılar-Belgeler C. 1* (İstanbul: Felis, 2001), 41.

dakul gibi yazarlar edebi eserlerinden ötürü ağır ceza mahkemelerinde yargıldılar.²⁹⁵ Bu yargılamalara imkân veren de DP iktidarının daha ilk zamanlarında Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. Maddelerinin değiştirilerek alabildiğince ağırlaştırılmasıydı. Menderes, Ceza Kanununu solakarşı mücadele için değiştirdiklerini TBMM kürsüsünden şu sözlerle dillendirecekti: "Ceza kanununda yapılmakta olan tadilat komünizme karşıdır, diktatörlüğe ve anarşiye karşıdır."²⁹⁶

DP döneminde üç yasal sosyalist partiden biri Dr. Hikmet Kıvılcımlı önderliğindeki Vatan Partisi (VP) idi. VP, 29 Ekim 1954'te kuruldu. Kurucularının Genel Başkan Kıvılcımlı dışındaki tüm üyeleri emekçi sınıflardan. Sınırlı olanaklara sahip olan VP tanınmış, kitleler tarafından rağbet görmüş değildi. Ancak öteki partilerden bir farkı vardı ve bu fark 1957 seçimleri öncesinde *Cumhuriyet* gazetesinin bir haberinde şöyle yansıtılmıştı: "Memleketimizin siyasal hayatında henüz tanınmamış olan Vatan Partisi de şehrimizde [İstanbul] milletvekilleri seçimlerine iştirak etmektedir. Partinin İl Seçim Kurulu tarafından tasdik edilen 39 kişilik aday listesi[nin] diğer partilerden en büyük farkı, içinde bir tek avukat ve profesöre rastlanmamasıdır. Listedeki adayların 28'i işçi, 6'sı zanaatkâr (marangoz, berber, terzi, dokumacı), biri şoför, biri mütercim, biri emekli öğretmen ve ikisi de ev kadınıdır."²⁹⁷ Partinin en önemli yanlarından biri, belki de buydu. *Cumhuriyet* gazetesinin Partinin kurucuları arasında bir tek avukat ve profesöre rastlanmamasını hayretle haberleştirmesi, zamanın siyasal partilerinin genel niteliğini yansıtır; parti kurmak ancak avukatların, profesörlerin işiydi. VP ise bu genel niteliğe aykırı olarak emekçi sınıfların bir girişimiydi. Sadece bu açıdan bile Türkiye siyasal hayatına bir yenilik getirmişti. VP, İslami motifleri de kullanarak sınıfsal bir hareket yaratmak istiyordu. Ancak, doğrudan doğruya Adnan Menderes'in talimatıyla 1958 başlarında kapatıldı; tüm üye ve yöneticileri de tutuklandı.²⁹⁸ Hikmet Kıvılcımlı'nın tutuklanmasıyla ilgili haber Türkiye siyasal hayatının en ilginç haberlerinden biri olduğu için burada nakletilmeyi hak eder:

Vatan Partisi Genel Başkanı Hikmet Kıvılcımlı, dün Eyüp Sulh Ceza Mahkemesi tarafından komünistlik propagandası ve dini siyasete alet etmek suçundan tevkif edilmiştir. Hikmet Kıvılcımlı'nın tevkifi, seçim müddeti içinde Eyüp'de yaptığı parti propagandası konuşmaları ile ilgilidir. Konuşmalarında komünistliği metheder şekilde konuştuğu ve dini siyasete alet ettiği iddiası ile Eyüp Savcılığı tarafından mahkemeye verilen Hikmet Kıvılcımlı, dün yapılan sorgusunu müteakib tevkif edilmiştir.²⁹⁹

İslam, Türkiye siyasal hayatının ana akım partileri tarafından değişik düzeyler ve biçimlerde kullanılagelmişti. Ancak şimdi ilk kez bir sosyalist parti İslamın ilkeleri ile sosyalizmin ilkeleri arasında bir uygunluk olduğunu ve hatta, İslamın ilkelerinin sosyalizmden başka hiçbir siyasal programla bağlaşmayacağını dillendiriyordu. Hikmet Kıvılcımlı'nın ünlü Eyüp konuşmasında şu sözler, bu yöndeki bir haykırıştı: "Vatan Partisi iş ve işçi partisidir. ... İslamın büyük prensibi, hepimizin bildiği gibi: 'Leyse lil insane illâ mâ seâ.' Yani: İnsan için çalışmak-

²⁹⁵ Şükran Kurdakul, *Cezaeviden Babıali'ye, Babıali'den TIP'e: Anılar* (İstanbul: Evrensel, 2003), 75.

²⁹⁶ *Milliyet*, "Adnan Menderes Hükümeti Dün 345 Oyla Meclisten İtimat Aldı", 03.04.1951: 1, 5.

²⁹⁷ *Cumhuriyet*, "CHP İstanbul Adayları Dün Taahhütname İmzaladılar", 08.10.1957: 1, 5.

²⁹⁸ Suat Şükrü Kundakçı, *Bir Ömür Bir Sohbet*, yay. haz. Ersin Tosun (İstanbul: TÜSTAV, 2005), 56-57; *Cumhuriyet*, "Şehrimizde Faaliyet Gösteren 25 Komünist Tevkif Edildi", 26.01.1958: 1, 5.

²⁹⁹ *Cumhuriyet*, "Vatan Partisi Genel Başkanı Dün Tevkif Edildi", 06.11.1957: 1, 5.

tan, emekten başka her şey yalandır' der."³⁰⁰ İslamı siyasallaştıran bir iktidarın bir sosyalist partinin bu haykırışından tedirgin olması ve elindeki kanun gücüne sarılması normaldi.

Bir diğer sosyalist parti, Esat Adil Müstecaplıoğlu liderliğindeki Sosyalist Parti (SP) idi. 14 Mayıs 1946'da yine Müstecaplıoğlu tarafından kurulan, ancak 16 Aralık 1946'da kapatılan Türkiye Sosyalist Partisi'nin (TSP)³⁰¹ devamı niteliğindeki SP, önce Samet Ağaoglu tarafından Meclis kürsüsünden "ismi sosyalist fakat şimdiye kadar tatbik ettiği metodları ile tamamiyle komünist" diye hedef gösterildi.³⁰² Çok kısa bir süre sonra da 1952'de yargıç kararıyla Cemiyetler Kanunu gereğince faaliyetlerinden muvakkaten men edildi. Partiye ait mallar muhafaza altına alındı, Esat Adil'in de aralarında bulunduğu 14 parti üyesi de tutuklandı.³⁰³

Demokrat İşçi Partisi, dönemin sol partilerinden bir başkasıydı. Eylül 1950'de Avukat Orhan Arsal ve üç işçi tarafından kurulmuştu. Marksist bir parti değildi ama, sefalet içindeki geniş emekçi yığınların refahını sağlamayı amaçlıyordu. 1953'teki ikinci kongresinde adını İşçi Partisi olarak değiştirmişti. 1954 genel seçimlerinde bir varlık gösteremedi. Peşinden istifalar ve iç anlaşmazlıklar geldi. Sonrasında ise sönümlenip gitti.³⁰⁴

Dönemin sosyalist partilerinden bir diğeri, dört dönem CHP milletvekili olarak görev yapmış olan hukukçu Prof. Dr. Atif Akgüç genel başkanlığında kurulan Sosyalist Parti'ydi. 19 Ocak 1960'ta kurulan Sosyalist Parti'nin ilk örgütleyicileri arasında Alaettin Tiritioğlu, Sedat Erbil, İhsan Üngör gibi sosyalist aydınlar bulunuyordu.³⁰⁵ Partinin bir iddiası yoktu. Başkan Akgüç, düzenlediği basın toplantısında sosyalist bir parti örgütlemenin "çok feragat ve hayli bilgi istediğini", bu nedenle partinin bir müddet için "Amelî Sosyalist Mektebi" halinde çalışacağını, seçimlerin kendileri bakımından "şimdilik" bir önem taşımadığını belirtiyordu.³⁰⁶ Sosyalist Parti, 27 Mayıs Darbesi'nden sonra Türkiye İşçi Partisi'ne katılacaktı.

DP'nin sosyalist akımlara karşı granit kadar sert bir siyasi tutum takınmasının nedeni sadece ne kadar böyle yaparsa ABD'ye o kadar yaklaşacağını, destek alacağını bilmesinden ve ummasından kaynaklanmıyordu. Siyasal söyleminin kalbine yerleştirdiği "milli irade" kavramıyla sınıfsal çelişkileri, geçmişin ceberut devleti ile millet arasındaki çelişki olarak gösterip gizleyen DP, bu maskelemenin ancak sosyalistler tarafından açığa çıkarılabileceğinin farkındaydı. Zira diğer siyasal akımlar arasında sınıf çelişkilerine odaklı bir siyasal hat kurabilecek bir parti ya da hareket yoktu. O yüzden ki DP, bu kanalı sınıksız kapatmak için son derece kararlı bir çaba gösterdi.

İslamcı oluşumlar

İslamcılık, DP döneminde kendisini gazeteler, dergiler, tarikatlar, dernekler ve siyasal partiler aracılığıyla ifade etmeye çalışıyordu. İslamcılık fikrini savunan başlıca yayınlar *Fetih*, *Büyük*

³⁰⁰ Hikmet Kıvılcımlı, *Eyüp Konuşması* (İstanbul: Derleniş, 2003), 13.

³⁰¹ Özgür Gökmen, "Çok Partili Rejime Geçerken Sol: Türkiye Sosyalizminin Unutulmuş Partisi", *Toplum ve Bilim* 78 (1998): 161-186.

³⁰² *Milliyet*, "İşçiler Arasındaki Tahriklere Karşı Samet Ağaoglu'nun İfşaatı", 08.05.1952: 1, 7.

³⁰³ *Milliyet*, "14 Sosyalist Parti Üyesi Tevkif Edildi", 19.06.1952: 1, 7.

³⁰⁴ Kemal Sülker, *Türkiye Sendikacılık Tarihi* (İstanbul: TÜSTAV, 2004), 159-162.

³⁰⁵ *Cumhuriyet*, "Sosyalist Parti Faaliyete Geçti", 20.01.1960: 1.

³⁰⁶ *Cumhuriyet*, "Sosyalist Parti Dün Programını Açıkladı", 21.01.1960: 5.

Doğu, Sebülreşşad, İslam gibi dergiler ile *Hakkaniyet* ve *Hür Adam* gibi gazetelerdi.³⁰⁷ Büyük Doğu Cemiyeti ve İslam Demokrat Partisi iki İslamcı partiydi. İlim Yayma Cemiyeti DP'den sonraki on yıllarda da önemi koruyacak olan bir dernekti. Nurculuk, Süleymanlık ve Ticanilik en hareketli tarikatlardı. İslamcı oluşumlar bürokratik burjuvazinin iktidarı kontrol ettiği tek parti yılları boyunca baskı altında kalmışlardı. Tarım ve ticaretteki hâkim sınıfların iktidarında bu baskının çözüleceğini düşünüyorlardı. Bu yüzden DP'yi desteklemeye meyaldiler. DP ise kendisini riske sokmadıkça, iktidarını ve oylarını olumlu yönde etkiledikçe İslamcı oluşumlara hayırhah bir tutum almıştı. Buna karşılık kendisine rakip olabilecek ya da meşruiyetini zedeleyebilecek bir intiba yarattıkları durumda onlara karşı tutum alabiliyordu.

DP'nin dinsel hareketlerle ilişkilerindeki en önemli dönüm noktalarından biri gazeteci Ahmet Emin Yalman'a düzenlenen suikasttı. Ahmet Emin Yalman *Vatan* gazetesinin başyazarıydı. 22 Kasım 1952'de Adnan Menderes'in gezisini izlemek üzere gittiği Malatya'da gece yarısına doğru kaldığı otele giderken tabancayla vurularak yaralandı. Tetiği çeken kişi, Türkiye siyasi hayatının sonraki yıllarında da zaman zaman boy gösterecek olan ve siyasi kariyerini küçük bir kız çocuğuna tecavüz etmekten mahkûm olarak noktlayan Hüseyin Üzmez adlı İslamcı kişiydi. Suikast olayında rol alan 15 kişiden Üzmez ile birlikte 11'i tutuklandı. Aralarında bir üst teğmenin de bulunduğu bu kişiler verdikleri ifadede suikastı Necip Fazıl'ın *Büyük Doğu* dergisinin tahrikleri sonucu planladıklarını açıkladılar. Necip Fazıl, 1952 yılı boyunca *Büyük Doğu*'daki yazılarıyla Yalman'ı hedef haline getirmiş, dinsizlikle, namus düşmanlığıyla suçlamıştı. Nitekim Necip Fazıl'ın kendisi de suikastın azmettiricisi olarak yargılandı ve 9 buçuk ay hapse mahkûm oldu. Zanlıların İslam Demokrat Partisi ve Büyük Doğu Cemiyeti'ne üye olduklarına ilişkin güçlü kanaatler vardı. Yargılamalar sonucunda Üzmez 20 yıl, 9 sanık 12'şer yıl, diğer sanıklar ise 5'er yıl hapis cezasına çarptırıldılar. Yalman suikastı DP'nin dinsel hareketleri destekleyici ve oya tahvil edici tutumunda bir değişikliğe gitmesine neden oldu. Zira, Yalman suikastı Necip Fazıl'ı ve *Büyük Doğu*'yu örtülü ödenekle destekleyen DP'nin meşruiyetine gölge düşürmüştü. Suikasttan sonra *Büyük Doğu* dergisi ve İslam Demokrat Partisi kapatıldı. DP meşruiyetine düşen gölgeyi geri itmek amacıyla 24 Temmuz 1953'te bir kanun çıkardı. "Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun", "siyasi veya şahsi nüfuz veya menfaat temin etmek maksadiyle dinî veya dinî hisleri yahut dince mukaddes tanılan şeyleri veya dinî kitapları alet ederek her ne surette olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimseleri bir seneden beş seneye kadar ağır hapis cezasıyla" cezalandırmayı öngörüyordu.³⁰⁸ Bu kanun, DP'nin hükmettiği müesses nizamı, dinsel tehditlere karşı korumayı amaçlıyordu ama, DP rejimi ve iktidarını tehdit etmediği sürece dinsel hareketleri himaye ediyor ve kendi siyasi propagandasında dinsel temaları serbestçe kullanabiliyordu. Sözgelimi, DP'nin 1957 seçimleri için hazırlanan propaganda filmi cami görüntüleriyle başlıyor, namaz kılan yurttaş sahneleriyle sürüyor ve cami duvarına asılmış Bayar ve Menderes fotoğraflarıyla son buluyordu.

Şimdi, DP dönemindeki İslamcı hareketleri görelim ve bunların iktidarla ilişkilerine değinelim.

³⁰⁷ Necdet Subaşı, "1960 Öncesi İslami Neşriyat: Sindirme, Tahayyül ve Tefekkür", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* c. 6: *İslamcılık* (İstanbul, İletişim, tarihsiz), 217-235.

³⁰⁸ Kanun No: 6187, *Resmî Gazete*, 07.10.1953, 8470.

Büyük Doğu Cemiyeti

28 Haziran 1949'da Necip Fazıl Kısakürek öncülüğünde kurulan Büyük Doğu Cemiyeti, bir dernek gibi görünür. Ancak seçimlere katılması mümkün bir parti hüviyetinde kurulmuştu ve bu bakımdan da gerçekte bir siyasal partiydi. Zira, cemiyetin ana nizamnamesinin 2. kaddesinde "Cemiyet ... bütün hak ve imtiyazlarıyla siyasi bir partinin kanun çerçevesinde mâlik bulunduğu iş ve aksiyon yolunu da, dilediği zaman ve mekânda faydalanmak üzere elde tutar" deniliyordu. 7. maddenin B fıkrasında ise "davanın olgunlaştığı ve kadrolaştığı kanaati doğduktan sonra seçimlere girmek, millet temsilciliği etrafındaki siyasi mücadeleye atılmak ve yalnız bu usulle iktidarı elde etmeye çalışmak" hedefi belirlenmişti.³⁰⁹ Görünen o ki, kurucusu ve umumi reisi Necip Fazıl Kısakürek, cemiyeti, şartlara göre siyasi bir mücadele aracı, şartlara göre bir örgütlenme aracı, şartlara göre de bir pazarlık aracı olarak tasarlamıştı. Cemiyet kendisini 26 Mayıs 1951'de feshetti.³¹⁰ Büyük Doğu Cemiyeti feshedilirken önüne iki hedef koymuştu. Birinci hedef *Büyük Doğu* dergisini günlük bir gazete haline getirmekti; ikincisi ise Büyük Doğu Partisi'ni kurmaktı. *Büyük Doğu*, 16 Mayıs-19 Eylül 1952 arasında günlük gazete olarak yayımlandı. Anlaşılan o ki, Menderes Necip Fazıl'ın etkili kalemiyle kendisini savunmasını, Necip Fazıl da "dünyaya İslam gözlüğünden bakan davasına Menderes'i kazanmak" istiyordu. Necip Fazıl'a günlük *Büyük Doğu* için örtülü ödenekten 5 bin lira avans, başlangıç için 30 bin lira ve ilk hafta 10 bin lira ödenmişti. Ayrıca resmi ilan da verilmişti. Ancak bir süre sonra Necip Fazıl'ın dizginsiz kalemi Menderes'i tedirgin etmiş ve gazete doğrudan doğruya Menderes'in talimatıyla kapatılmıştı.³¹¹ Büyük Doğu ve Necip Fazıl kâh sesini kesmek kâh hırçın sesini siper yapmak amacıyla DP iktidarı döneminde örtülü ödenek aracılığıyla beslendi. Bu dönemde Necip Fazıl'a örtülü ödenekten 147 bin lirayı aşkın para ödendi.³¹² Kısakürek, DP parasıyla beslenirken hedeflerinden biri olan Büyük Doğu Partisi'ni ise elbette kurmadı.

İslam Demokrat Partisi (İDP)

DP döneminin bir diğer İslamcı partisi, İDP idi. 1946'da kurulan İslam Koruma Partisi'nden sonra adında "İslam" geçen ikinci parti olan İDP, emekli bir Osmanlı subayı olan Cevat Rifat Atilhan başkanlığında 27 Ağustos 1951'de kuruldu. Kurucularından beşi emekli subaydı. 10 ilde 150 kadar şubesi ve iki bin kadar da üyesi vardı. CHP'nin altı okuna gönderme yaparcasına altı umdesi vardı: ahlak, anane, adalet, çalışma, iş ve hürriyet. Komünizmle mücadeleyi, Yahudilik ve masonlukla mücadeleyi bayraklaştırmıştı. Ekonomide serbest teşebbüsçü, dış politikada Batı karşıtıydı ve Türkiye önderliğinde İslam Birliği kurulması peşindeydi. İDP, kuruluşundan itibaren DP Hükûmeti tarafından valilikler aracılığıyla takip altına alınmıştı. Dönemin İçişleri Bakanı Fevzi Lütüfî Karaosmanoğlu tarafından hazırlanarak Şubat 1952'de Adalet Bakanlığına gönderilen bir yazıda İDP'nin "din esasına dayalı bir dernek" olduğu belirtiliyor, partinin faaliyetleri geliştikçe "zararlı neticelerin doğup büyüyeceği"ne dikkat çekiliyor ve partinin kapatılmasının uygun olacağı vurgulanıyordu. 3

³⁰⁹ Necip Fazıl Kısakürek, *Büyük Doğu Cemiyeti* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2009), 20, 22.

³¹⁰ A.g.e., 221.

³¹¹ Alaattin Karaca, *Necip Fazıl-Adnan Menderes İlişkisi, Mektuplarla ve Belgelerle* (Ankara: Lotus, 2009), 25-34.

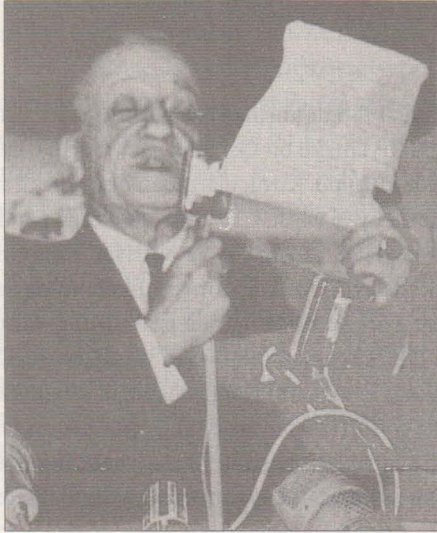
³¹² Emine Gürsoy Naskali, *Yassıada Zabıtları I: Örtülü Ödenek Davası* (İstanbul: Kitabevi, 2005), 51.

Necip Fazıl Kısakürek (1905-1983)

Türkiye sağının farklı kolları arasındaki karşılıklı iletişimi kuran söz dağarcığının önemli damarlarından. Milliyetçiler, muhafazakârlar ve İslamcılarının kelime haznelerinde ve üsluplarında ondan izler, aralarındaki iletişimi kuracak esinlenmeler vardır. Ancak, son kertede siyasal yelpazenin İslamcılık tarafındadır. Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan gibi 2000'ler Türkiye siyasal hayatına yön verecek olan İslamcı figürler, gençlik yıllarında onun düşüncelerinden, üslubundan etkilenmişlerdir.

İstanbul'da doğdu. Çocukluğunu paşa dedesinin Çemberlitaş'taki konağında geçirdi. Bahriye Mektebini bitirdi. İstanbul Darülfünunu Edebiyat Bölümünde başladığı yükseköğrenimini yarım bıraktı. 1924'te Millî Eğitim Bakanlığı bursuyla Paris'e gönderildi. Ancak Sorbone'daki felsefe öğrenimini de tamamlamadan geri döndü. 1929-1939 yılları arasında çeşitli bankalarda memurluk yaptı. 1939-1942 döneminde Ankara ve İstanbul Üniversitelerinde dersler verdi. 1936'da çıkarmaya başladığı *Ağaç* dergisinde *Kadro* dergisinde savunulan görüşlerin idealist-metafizik bir perspektiften eleştirisini yaptı. 1943 yılında 1978 Haziran'ına kadar aralıklarla 35 yıl boyunca 380 sayı çıkacak olan *Büyük Doğu* dergisini yayımlamaya başladı. 1949'da dergiyle aynı adı taşıyan ve "yeni bir gençlik mayası tutturmak idealini aksiyon planına taşımak" maksadıyla Büyük Doğu Cemiyeti'ni kurdu. Böylelikle İslamcı kesimin önde gelen isimlerinden birisi oldu. Gerek siyasî yazıları, gerek edebî metinleri ve şiirleriyle (ki Türk şiirinde Nâzım Hikmet'le birlikte ikinci bir doruk noktası oluşturduğu iddia edilir) İslamcı ideolojinin popülerleşmesinde önemli bir rol oynadı. Nakşibendi tarikatındandı. Ancak İslamcı bir aydına göre bohem ve ayrıksı bir yaşantısı vardı. İstanbul Beyoğlu'ndaki bir apartmanın alt katına yapılan kumar baskınında yakalanınca kendisini "Ben gazeteci ve muharririm, kumar oynayanların ruhi hallerini inceliyorum, yeni bir eser yazacağım" diye savunacak, ancak inandırıcı olamayacaktı.* Tüm siyasî ideolojiler karşısında İslamın, Batı karşısında da Doğu'nun mutlak üstünlüğe sahip olduğu iddiasındaydı. Bu kanaatini en iyi şu sözleri yansıtır: "Garbli insan ve cemiyet tecrübesinde kaç saadet ve kaç felaket şekli, kaç çare ve kaç çaresizlik ifadesi belirmiş bulunuyorsa, bunların topyekûn hakikati ve müsbet ve menfi haberi, kısaca küllî nimet ve devâ İslamdır. Sosyalizma ve komünizmanın var etmek isteyip de yok ettiği içtimai adalet ve tesviye ölçüsünün hakikati İslamda... Liberalizma ve kapitalizmanın yedire

yedire ferdi çatlamasına veya mukabil fertten her hakkı çaldırmasına mâni ölçüler, İslamda... Demokrasya ve fikir hürriyetinin en nazik sınırları ve özü İslamda... Aynı demokrasya ve fert hürriyetinin başı boşluğa ve kargaşalığa sarkan aşırılığını köstekleyici fikir ve şahsiyet hakkı İslamda. Nazizma ve Faşizmanın kâzip rüyasını gördüğü üstün nizam ve ruhi müeyyidecilikteki esas, İslamda... Batının her sahada arayıp bulamadığı cennet İslamda; her sahada içine düştüğü cehennemden korunuş yolu İslamda, her şey İslamda.** Siyasî fikirlerinin atardamarlarından biri Türkçülüktü. Türk, tüm Doğu âlemini ve daha sonra da çevreye yeryüzünü kurtaracak millettir.** Türkiye'deki resmî tarih anlayışını kendince sorunsallaştırdı: II. Abdülhamit, Atatürk'ün karşısında alternatif bir modernleştirici figürdü, Ulu Hakan'dı; Mustafa Kemal, Millî Mücadeleyi örgütlemek üzere Anadolu'ya Vahdeddin tarafından gönderilmişti; Lo-

* Yalçın Küçük, *Aydın Üzerine Tezler 5: 1830-1980* (İstanbul: Tekin, 1997), 282.

** Necip Fazıl Kısakürek, *İdeolocya Örgüsü*, 3. baskı (İstanbul, Büyük Doğu: 1976), 98.

*** Kısakürek, *İdeolocya*, 84.

zan, bir zafer değil, hezimetti. Tepeden inme, yer yer darbeci bir siyaset anlayışını güttü: Mareşal Fevzi Çakmak'ı ihtilal yapmaya teşvik etti. Adnan Menderes'e İsmet İnönü'yü ve partisini kökünden kazıma telkinlerinde bulundu. 12 Eylül 1980 Darbesi'ni "bu hareket olmasaydı devlet olmayacak, millet yerinde kalmayacaktı" sözleriyle destekledi.* *Tohum* adlı oyunuyla 1947'de CHP Piyes Yarışması'nda birinci oldu. 1980'de Kültür Bakanlığı Büyük Ödülü'nü aldı. Türk Edebiyatı Vakfı 1980'de kendisine "Sultan-üş Şuara" unvanını verdi. 25 Mayıs 1983'te İstanbul'da öldü. *Namık Kemal* (1940), *Çerçeve* (1940), *Halkadan Pırlntılar* (1948), *Çöle İnen Nur* (1950), *1001 Hadis* (1951), *Büyük Doğu'ya Doğru*, *Büyük Kapı* (1965), *Ulu Hakan II. Abdülhamit Han* (1965), *Ideologya Örgüsü* (1968), *Son Devrin Din Mazlumları* (1969) edebiyat ve sanat dışı eserlerinden bazılarıdır.

* Burhanettin Duran, "Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı: İdeolojik Konumları, Dönüşümü ve Evreleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* c. 6: İslamcılık (İstanbul, İletişim: tarihsiz), 128-156.

Mart 1952'de merkez ve şubelerinin faaliyetlerinin yasaklanmasına ve mallarının muhafaza altına alınmasına karar verilen İDP, 20 Ekim 1952'de Sulh Ceza Mahkemesi tarafından kapatıldı. 22 Kasım 1952'de Ahmet Emin Yalman'a suikast düzenleyen Hüseyin Üzmez'in İDP sempatzanı olması, suikastın ardında kapatılan İDP'nin bulunduğu ilişkin bir izlenim yarattı. Bunun üzerine Atilhan ile birlikte partinin bazı üye ve yöneticileri tutuklanarak cezaevine konuldu.³¹³ Antisemit ideolojinin sert, hırçın ve demagojik kalemlerinden Atilhan, Türkiye'de İslamcı hareketi sonraki on yıllarda fikirleri ve tavır alışlarıyla etkileyecek olan bir siyasal figürdü. 1970'te Necmettin Erbakan liderliğinde kurulacak olan Milli Nizam Partisi'nin kurucu kadroları Atilhan'ın düşüncelerinden de ilham almışlardı.³¹⁴

İlim Yayma Cemiyeti

Türkiye siyasal hayatında günümüze kadar etkili olacak çok önemli bir İslamcı sivil toplum kuruluşunun temelleri bu dönemde atıldı: İlim Yayma Cemiyeti (İYC). İstanbul'da 68 kişi tarafından 11 Ekim 1951'de kurulan İYC'nin adındaki 'ilim' ile kastedilen 'din' idi. *Ehl-i Sünnet* dergisinde yayımlanan bir ilanda İYC'nin amacı "memleketin şiddetle ihtiyacı bulunduğu dini ve ahlaki müesseseleri kurmak, ilim adamları yetiştirmek ve kabiliyetli ve faziletli Türk çocuklarını her sahada memlekete nâfi [yararlı] birer uzuv [unsur] yetiştirmek" olarak açıklanmıştı. Hanefi mezhebinin kurucusu sayılan İmam-ı Azam'ın *Fıkh-ı Ekber*'inin Türkçeye tercüme edilmesini ve Kemal Kuşçu'nun *Komünizme Karşı İslam* kitaplarının yayımlanmasını İYC finanse etmişti.³¹⁵ İYC, kuruluşunun hemen ardından Milli Eğitim Bakanlığının talebiyle İstanbul Samatya'da ilk imam hatip okulunu açtı. Bunun ardından da 10 Şubat 1953'te Bakanlar Kurulu kararıyla 'kamu yararına dernek' statüsü verilerek ödüllendirildi. Bu statüden sonra önü iyice açılan İYC imam hatip okulları yapmaya ve öğrenci yurtları açmaya hız verdi. İYC'nin İstanbul Vef'a'da yaptığı imam hatip okulu ve öğrenci yurdunun açılışı Başbakan Adnan Menderes tarafından yapıldı. İYC, Türkiye'de 'dindar nesiller' yetiştirilmesinde inisiyatif alan ilk sivil toplum kuruluşlarından biriydi.

³¹³ Celil Bozkurt, "Türk Siyasetinde İslam Demokrat Partisi ve Kamuoyundaki Yankıları", *History Studies*, 2 (2013), 79-106.

³¹⁴ Rıfat N. Bali "Cevat Rıfat Atilhan", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* c. 5: *Muhafazakarlık* (İstanbul: İletişim, 2003), 404-407.

³¹⁵ Sitembölükbaşı, *İslamın Yeniden İnkişafı*, 103-104.

Dini Hareketler ve Cemaatler

DP dönemi, dini hareket ve cemaatlerden özellikle ikisi bakımından genişçe bir taraftar kitlesi yaratma dönemi oldu. Bunlar; Nurculuk ve Süleymancılıktı. Ticanilik de dönemin etkili bir tarikatıydı. Bu dönemde, tarikatlar üzerindeki kanuni yasak kalkmış değildi; buna karşılık DP'nin müsahahalı yaklaşımı ve dinsel hareketler için yarattığı olumlu iklim Nurculuk ve Süleymancılığın etkili olabilmesinin koşullarını yarattı.

1950'lerde en çok taraftar toplayan dini hareket Nurculuktu.³¹⁶ 1948'de siyasi amaçla gizli dernek kurmakla suçlanarak 20 ay hapse mahkûm edilen Said Nursi, DP iktidarında çıkarılan genel afila serbest bırakıldı. Ancak, aradan iki yıl geçtikten sonra *Gençlik Rehberi* adlı kitabında dini propaganda yaptığı için hakkında tekrar dava açıldı. Nursi'nin duruşması bir gösteriye dönüştü. Mahkeme önünü ve caddeleri dolduran geniş bir taraftar grubu eşliğinde üzerinde siyah cüppe ve başında resmen yasaklanmış bulunan sarığıyla Nursi mahkemeye girdi. Beraat etti. 1956'da taraftarlarının DP'yi desteklemekle yükümlü olduklarını ilan etti. Nursi'nin resmi biyografisinin editörlüğünü yapacak olan Tahsin Tola 1950-1954 döneminde DP milletvekiliydi ve 1957'de de Said Nursi taraftarlarından Tola'yı desteklemelerini istedi. Tahsin Tola, milletvekili olduktan sonra, o zamana kadar Arap harfleriyle el çoğaltmaları olarak yayımlanan *Risale-i Nur*'un Latin harfleriyle yayımlanması için izin aldı. Bu gelişme Nurculuk bakımından hayati önemdeydi. Nursi'nin resmi biyografisi olan *Tarihçe-i Hayat* da 1958'de DP milletvekili Tola editörlüğünde yayımlanarak yüksek bir fiyattan satışa sunuldu. Said Nursi 1959'un son aylarında bazı illere ziyaretler düzenledi ve gittiği yerlerde büyük kalabalıklar tarafından karşılandı. 93 yaşındaki ve beş hastalıktan muzdarip bir dinsel hareket liderinin yaklaşık altı bin kilometre yol katederek gittiği her yerde büyük kalabalıklar tarafından karşılanması, siyasi tartışmaların ve basının başlıca konularından biri oldu.³¹⁷ CHP lideri İsmet İnönü, Nursi'nin ziyaretleri sürerken İstanbul Gazeteciler Cemiyeti'nde düzenlediği basın toplantısında "Saidi Nursi'nin muhtemel seçimler için [DP tarafından] vazifelendirildiğini zanettiğini" söyledi.³¹⁸ Menderes bu iddiayı "Bu, DP'nin öteden beri maruz bırakıldığı adi isnat ve iftiralar cümlesindedir" diyerek inkâr etti.³¹⁹ İnönü directti; Başbakanın yurt gezilerinde yaptığı konuşmaların seçim havası içinde olduğuna işaret ederek "Bediüzzaman tam bu günlerde faaliyette. ... Bediüzzamanın şark vilayetlerine gönderdiği mektuplarda Başbakanı ... desteklediği yazılmıştır. Seçim kampanyasına aynı zamanda aynı istikamette başlayanların arasındaki irtibatı açıklamak ... Başbakana düşer," dedi.³²⁰ Nursi'nin yurt gezisinin siyasi bir kampanyaya dönüşmesini sessiz yürüyüşle protesto eden İstanbul Üniversitesi öğrencileri coplu ve gaz bombalı polisler tarafından gözaltına alındılar.³²¹ Said Nursi, bir anda siyasi gündemin tam merkezine oturdu. Yine de yoluna devam etmek istedi. Taraftarları tarafından başkent Ankara'ya da gelmesi için yapılan daveti kabul etti. Ancak yükselen tansi-

³¹⁶ A.g.e.110.

³¹⁷ Şerif Mardin, *Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim*, çev. Metin Çulhaoğlu (İstanbul: İletişim, 1999), 158-164.

³¹⁸ *Cumhuriyet*, "İsmet İnönü, Genel Seçimlere Gidilmekte Olduğunu Söyledi", 07.01.1960: 1, 5.

³¹⁹ *Cumhuriyet*, "Saidi Nursi Meselesinde Menderes'in İnönü'ye Cevabı", 09.01.1960: 1, 5.

³²⁰ *Cumhuriyet*, "İsmet İnönü'nün Menderes'e Cevabı", 10.01.1960: 1, 5.

³²¹ *Cumhuriyet*, "Polis, İrticai Telin İçin Üniversite Bahçesinde Toplanan Gençleri Dağıttı", 10.01.1960: 1, 5.

yonu gözeten Hükûmet frene bastı. Nursi, yolda polis tarafından durduruldu, başkente girişi engellendi.³²²

1950'lerde en çok taraftar toplayan ikinci dini hareket Süleymancılıktı. Süleymancılık cemaatinin lideri Süleyman Hilmi Tunahan, tek parti döneminde yakın takibe alınan dini liderlerden biriydi ve vaizlik ruhsatı da elinden alınmıştı. Bu ruhsat, DP döneminde tekrar verildi. Önceleri MP'yi destekleyen Süleymancılar o kapatıldıktan sonra DP'yi desteklediler.³²³ Tunahan, Kuran kurslarında Diyanet İşleri Başkanlığı için imamlar ve hatipler eğitip istihdam etti. Kurslar, kırsal kesimdeki binlerce gence dinsel bürokraside istihdam imkânları sağladı. Hareket kendisini Kuran Kursları Federasyonu olarak kurumlaştırdı ve devletle karşılıklı çıkar ilişkisi kurdu.³²⁴ Süleyman Hilmi Tunahan 1959 yılında öldüğünde yüzlerce Kuran kursunda binlerce öğrencisi vardı.³²⁵

DP dönemi, Ticaniler içinse kitleselleşme, taraftar toplama dönemi olmaktan ziyade militan bir eylemlilikten varlığını durdurmaya doğru evrildi. Heykelleri put olarak değerlendiren Ticaniler, dinsiz ve mel'un olarak tanımladıkları Atatürk heykellerine saldırılar düzenleme, mahkemelerde ve ana caddelerde tekbir getirme, ayin tertip etme gibi atak ve militanca eylemlerle taraftar toplama yolundaydılar. Ancak, aşırılıkları ve kontrol edilemezlikleri nedeniyle DP Hükûmeti Atatürk'ü Koruma Kanunu'nu çıkardı ve Ticanilerin Lideri Kemal Pilavoğlu bu kanuna dayanarak tutuklandı.³²⁶

DP liderleri Kemalizm ve Atatürk karşıtı olmamakla birlikte baskılanan dinsel hassasiyetleri ve yönelişlerin kendi iktidarlarının temellerini sağlamlaştıracığını, hürmetli ve sahipleniçi bir yaklaşımın bu hassasiyetleri kolayca oya çevirebileceğini biliyorlar ve ona göre davranıyorlardı. Bununla beraber, kontrol altında tutulamayacak aşırılıktaki dinsel yönelişleri de kontrol altına alıyorlardı. Böylelikle laiklik ve Atatürk karşıtı olmayan ama gelenek ve inançlara sahip çıkan bir siyasal parti görünümü veriyorlardı. Ticanilik karşısındaki tavırları bu anlayışlarının bir sonucuydu.

Aslında, şimdi yeri gelmişken bu dönemin siyasal hayatında Atatürk imgesine de bakmak uygun olur.

Dönemin siyasetinde Atatürk imgesi

Cumhuriyetin kurucusu olarak Atatürk'ün prestiji bu dönemde çok yüksekti. Özellikle asker ve sivil aydınlar, gençlik, şehirlerin modernleşmiş kesimleri Atatürk'e içten bağlıydılar. Onların katında Atatürk'ün bir tür dokunulmazlığı vardı. CHP, bunu gördüğü ve bildiği için 1953 programını 'Atatürk Yolu' terimine göre yeniden şekillendirmişti. DP liderlerinin Atatürk'ü CHP'ye kaptırmaları ya da ona bırakmaları için hiçbir neden yoktu. Celal Bayar, kendini Atatürk'ün bir 'yakını' bir 'emaneti' olarak tanımlamış; şah-

³²² Cumhuriyet, "Hükûmetin Saidi Nursi ile Alakalı Bir Kararı", 11.01.1960: 1, 5.

³²³ Sitebölükbaşı, *İslamın Yeniden İnkişafı*, 126-129.

³²⁴ Hakan Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Millî Görüş ve Ak Parti*, çev. Ahmet Yıldız (İstanbul: Kitap, 2005), 198.

³²⁵ Mustafa Aydın, "Süleyman Hilmi Tunahan", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*. 6: *İslamcılık* (İstanbul: İletişim, tarihsiz), 316-317.

³²⁶ Tanık Zafer Tunaya, *İslamcılık Akımı* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003): 192-193, 203.

sına ve partisine "Atatürk'ün yolundan yürüyüp eserini tamamlama" misyonunu yüklemiştir.³²⁷ Adnan Menderes, her zaman "Beni Atatürk keşfetti" diye övünmüştü.³²⁸ DP, Atatürk'ü kırsal kitlelerin Kemalist devrime duydukları tepkiden ayırmak, bu tepkiyi İnönü'ye ve CHP etrafında toplanan bürokratik burjuvaziye kanalize etmek ve Atatürk imgesini kendi sinesinde yeniden anlamlandırmak istemiştir. Bu anlamlandırmada, Atatürk, her şeyden evvel ve her şeyin üstünde 'milli irade'nin temsilcisi ve kurucu figürü olarak yüksekte tutuluyordu. DP kurmak istediği yeni imgeyle Atatürk'ü CHP'nin elinden almak, onu mülk edinmek istiyordu. Tarımsal kapitalizmin sancağına Atatürk motifini nakşediyordu. Bunun için de bazı öne geçme atakları yapmıştı. Bunları, hızlıca izlemek yerinde olur.

Ataklardan biri, Atatürk'ü Koruma Kanunu olarak bilinen ve 25 Temmuz 1951'de kabul edilen "Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun"du.³²⁹ Kanun, Atatürk'ün hatırasına alenen hakaret veya küfür edenlerin, onu temsil eden heykel, büst ve abideleri tahrip edenlerin bir ile beş yıl arasında cezalandırılmasını öngörüyordu. Halen (2014) yürürlükte olan bu kanun Atatürk'e yasal bir zırh kazandırıyor ama, daha önemlisi bu zırh kendi iktidarı zamanında CHP tarafından değil, DP tarafından örülmüş oluyordu. Beri yandan da DP, bu kanunun verdiği mesajla, Kemalizme ve onun inkılaplarına karşı olmak, mürteci olmak gibi olası ithamları püskürtmüş oluyordu.

İkinci atak, Atatürk'ün Etnografya Müzesi'ndeki naaşının 15. ölüm yıldönümüne denk gelen 10 Kasım 1953'te Anıtkabir'e taşınmasıydı. Taşınma görkemli bir törenle yapıldı. Cumhurbaşkanı Celal Bayar o gün düzenlenen törende gözyaşları içinde uzun bir konuşma yaptı. Bu konuşma DP'nin Atatürk'ü kendi siyasi hattına hangi halkayla eklediğinin bir özeti idi. Bu halka DP'nin siyasi söyleminin kalbinde yer alan 'milli irade'ydi. "Atatürk," diye sesleniyordu Bayar, "sen bizdendin. Seni halife yapmak, padişah yapmak isteyenler oldu, iltifat etmedin. Milli irade yolunu seçtin."³³⁰

DP'nin Atatürk'ü mülk edinmek için üçüncü atağı, ilk kez 1940'larda, yani CHP devrinde ortaya atılan ama CHP tarafından becerilemeyen bir projeyi gerçekleştirmek için kolların sıvamak oldu. Bu enteresan hikâyeyi, Murat Toklucu'dan takip edelim: DP, 1954'te, senelerdir lafı edilen ama başarısız olan Atatürk filminin yapılacağını ve bunun için Hollywood'la ilişkiye geçildiğini açıkladı. 18 Temmuz 1954'te Türkiye'ye gelen Amerikalı yapımcı Douglas Fairbanks Jr. büyük kalabalıklar tarafından karşılandı. Fairbanks Jr.'i kabul eden Bayar ve Menderes, kendisine her türlü destek sözünü verdiler, onu tarihi saraylarda ağırladılar, şerefine parti, balo ve halkoyunları gösterisi düzenlediler. Ancak, Türkiye'de kaldığı iki ay boyunca krallar gibi ağırlanan yapımcıdan ülkesine döndükten sonra bir daha ses çıkmadı. DP, bu hezimete rağmen kararlılığını sürdürdü ve bu kez de İngiliz yapımcı Audrey Baring'le anlaştı ve senaryonun Bridget Boland tarafından yazılacağı açıklandı. Senarist çalışmalarını Cumhurbaşkanı Bayar'ın himayesinde sürdüreceğini, filmin prömiyerinin de Hollywood'dakiler

³²⁷ Tanıl Borave Yüksel Taşkın "Sağ Kemalizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce c. 2: Kemalizm* (İstanbul: İletişim, 2002), 531.

³²⁸ Aydemir, *Menderes'in Dramı*, 90.

³²⁹ Kanun No: 5816, *Resmî Gazete*, 31.07.1951, 7872.

³³⁰ *Milliyet*, "Reisicumhur Celal Bayar'ın Türk Milletine Hitabesi", 10.11.1953: 1, 7.

gibi büyük bir törenle Ankara ve İstanbul'da yapılacağını söyledi. Ne var ki, DP'nin bu girişimi de suya düştü. Zira, İngiliz yapımcı "Türk yetkililer Atatürk'ü kutsal bir kişi olarak görüyor. Bu şekilde film yapılmaz," diyerek geri çekildi. Bu geri çekilme de DP liderlerini yıldırmadı. Kasım 1955'te Hollywood'un en büyük stüdyolarından Universal ile temasa geçildi. Ancak hazırladıkları senaryo taslağı bir buçuk yıl boyunca Türk yetkililerce onaylanmayınca Universal yetkilileri Türk makamlarıyla yaptıkları sözleşmeyi feshetti. DP'nin yayın organı 11 Şubat 1960'ta Atatürk filminin Cumhuriyetin 40. yılına mutlaka yetişeceğini, Bayar'ın bu meseleyi bizzat takip ettiğini yazsa da 27 Mayıs'taki darbe nedeniyle film atağı başarıya ulaşmadı.³³¹

Atatürk'ü mülk edinmek için DP'nin geçtiği beşinci atak, dönemin neredeyse bütün sivil toplum kuruluşlarını "inkılap zihniyetini canlı tutmak" için bir araya gelmek için teşvik etmek oldu. İstanbul ve İstanbul Teknik Üniversitesi rektörlükleri, İstanbul Barosu, Ticaret Odası, Sanayi Odası, Tüccar Derneği, Türk Kadınlar Birliği, Türk Mimarlar Birliği, Yüksek Mühendisler Birliği, Milli Türk Talebe Birliği, Türk Devrim Ocakları, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, İstanbul Gazeteciler Sendikası, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, Atatürk Derneği gibi kuruluşların temsilcileri, Milli Tesanüt Birliği oluşturulmak üzere davet edildiler.³³² Birlik, "Türk inkılaplarının getirdiği müesseseleri korumak, geliştirmek, geniş ölçüde halk kütlelerinin candan malı olmalarına çalışmak" için Atatürk'ün Samsun'a ayak bastığı 19 Mayıs gününü kuruluş günü ilan etti.³³³ Atatürk'ün 15. ölüm yıldönümünde Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Atatürk* adlı eserini kendi yayını olarak basan Milli Tesanüt Birliği, yayımladığı bildiriye "37 dernek, birlik ve federasyonun birleşmesiyle meydana gelen ve gayesi ... irtica, ırkçılık ve komünizm ile savaşmak olan Milli Tesanüt Birliği bütün dünyadan istiklal ve hürriyetin hasretini duyan milletler için bir mücadele sembolü kabul edilen Atatürk'ün çizdiği yol üzerinde inhirafsız [sapmaksızın] yürüdüğünü", O'nun ölüm yıldönümünde bir kere daha belirtiyordu.³³⁴ DP, düzenlediği konferanslar, gerçekleştirdiği basın toplantıları, yayımladığı bildiri ve kitaplar, yaptığı radyo programları, gençler arasında düzenlediği yarışmalar ve münazaralarla kamuoyunda etkin olmaya çalışan Milli Tesanüt Birliği'ni teşvik ederken ve desteklerken, kendi iktidarının meşruiyetini sarsabilecek irticayı, ırkçılığı ve komünizmi siyasetin sınırlarının dışına itme stratejisine sivil toplum toplumdan ciddiye alınabilecek bir destek bulmayı ummuş, Birliğin öne çıkardığı Atatürk imgesi de, bu desteğin birleştirici simgesi olmuştu. Ord. Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli başkanlığındaki Milli Tesanüt Birliği kalıcı ve etkinlikleriyle ses getiren bir sivil toplum örgütü olarak uzun yıllar yaşamamış olsa bile, DP'nin siyasal sınırları çizerken sivil toplumu nasıl örgütlediğini ve bu örgütlemeye Atatürk'e nasıl birleştirici rol yüklediğinin örneği olması bakımından önemliydi.

Milliyetçi hareketler

DP İslami oluşumlar karşısında izlediği stratejiyi milliyetçi hareketler karşısında da uyguladı. Milliyetçi, Türkçü hareketler kendisine destek kazandırdığı oranda onları himaye etti. An-

³³¹ Toklucu, *Türk Erkeği*, 23-28.

³³² *Milliyet*, "İrticaya Karşı Birleşme", 12.02.1953: 1, 7.

³³³ *Milliyet*, "Milli Tesanüt Birliği", 19.05.1953: 1, 7.

³³⁴ *Milliyet*, "Büyük Törenin Bugünkü Programı", 09.11.1953.

cak kendi iktidarına zarar verdiği, meşruiyetini tehlikeye soktuğu ve kendisine rakip olduğu oranda onları kenara itti.

DP ile Türk milliyetçileri arasındaki ilişki olumlu bir havada, Türk Ocağı'nın, 1949'da Hamdullah Suphi Tanrıöver başkanlığında yeniden açılmasıyla başladı. Yeniden açılış süreci Türkçü ve milliyetçi akımın 1944'te CHP'den kopuşunun ardından DP muhalefetine yanında saf tutmasının bir emaresiydi. Ocak Başkanı Tanrıöver 1950'de DP listesinden bağımsız Manisa milletvekili, 1954'te de DP'den İstanbul milletvekili seçildi. DP Hükümeti 1951'de aldığı bir Bakanlar Kurulu kararıyla Halkevleri'ne verilen eski binasını Türk Ocaklarına iade etti.³³⁵ Bu, Türkçü ve milliyetçi camiaya yapılmış önemli bir jestti. Ancak dönemin siyasal hayatında başka milliyetçi kuruluşlar da oldu ve DP hepsine aynı jestlerle yaklaşmadı. Bu kuruluşları görelim.

Türkçü, milliyetçi derneklerden biri Türkçüler Yardımlaşma Derneği idi. Dernek 10 Ekim 1950'de kurulmuştu. Başkanı Hüseyin Nihal Atsız'dı. Amacı; "Türkçüler arasında yardımlaşmak ve Türkçü faaliyet ve teşekküllere her türlü yardımı sağlamak"tı. Derneğin yüklü bir bütçesi vardı ve bununla Türkçü, milliyetçi gençlere maddi yardım sağlanıyordu. Ayrıca Ankara'da bulunan ve Türkçü yayıncılar yapan Orhun Matbaası da bu derneğin katkılarıyla kurulmuştu.³³⁶

Siyasal hayatın milliyetçi kanadında daha önemli bir dernek Türk Milliyetçiler Derneği (TMD) idi. TMD, beş ayrı milliyetçi derneğin birleşerek oluşturdukları bir federasyonun kararıyla kuruldu. Türk Kültür Ocağı, Türk Kültür Çalışmaları Derneği, Türk Gençlik Teşkilatı ve Genç Türkler Derneği tarafından oluşturulan Milliyetçiler Federasyonu 1 Nisan 1951'de bir kongre yaptı. Kongrenin başkanı DP Isparta Milletvekili Sait Bilgiç'ti. Kongreye katılan dernekler kendilerini feshederek TMD'yi oluşturmaya karar verdiler. Derneğin amacı, "Allah, vatan, soy, tarih, dil, anane, sanat, aile, ahlak, hürriyet ve milli mukaddesat esaslarına dayanan Türk milliyetçiliğini işlemek, Türk milletini meydana getiren unsurları muhafaza etmek ve bütün milliyetçileri teşkilatlandırmak"tı.³³⁷

TMD'nin önemli etkinliklerinden biri, Kore'ye gönderilen askerler için Ankara garında görkemli törenler yapmaktı. Bir diğeri, şair Nâzım Hikmet'in affı için başlatılan kampanyayı baltalamaktı; bu amaçla TMD tarafından *Komünist Şair Nâzım Hikmet'in 185 Himayecisine* adlı bir kitapçık yayımlanmış ve yapılan toplantılarla Nâzım'ın hapsinin devamı için kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştı. TMD'nin *Mefkûre* adlı bir yayın organı da vardı. DP milletvekili Sait Bilgiç 24 Temmuz 1952'de yapılan kurultayda genel başkanlığa, yine DP milletvekili Tahsin Tola da Genel Yönetim Kurulu üyeliğine seçilmişti.³³⁸

TMD, DP'nin kontrolünde olduğu sürece, onazarar değil, destek verdiği sürece aşırılıklarla DP iktidarını riske sokmadıkça DP tarafından desteklendi. Örneğin, zamanın Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, bakanlığının 1951 bütçesinden TMD'ye dört bin lira yardım etti.³³⁹

³³⁵ Füsün Üstel, "Türk Ocakları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* c. 4: *Milliyetçilik* (İstanbul: İletişim, 2002), 266-267.

³³⁶ İlhan Darendelioglu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri* (İstanbul: Toket, 1977), 271-272.

³³⁷ A.g.e, 271-277.

³³⁸ Necmeddin Sefercioğlu, *Milliyetçi Dernekler* (Ankara: Türk Ocakları Ankara Şubesi, 2008), 27-32.

³³⁹ *Milliyet*, "Tevfik İleri İsnatlara Karşı Müdafasını Yaptı", 27.01.1953: 1,7.

Fakat DP, TMD kavgacı bir hat benimseyip uca doğru hareket etmeye başlayınca onu durdurdu. Zira, bunun kendisine de zarar vereceğini düşünüyordu. Durdurma işareti Başbakan Menderes'ten geldi. Menderes, 17 Ocak 1953'te Gaziantep'te yaptığı konuşmada "vatandaşlar arasında kardeş kavgası sokmak ... isteyenler tam bir hüsrana karşılaşılabileceklerdir" dedi, milliyetçiliği tekellerine aldıklarını sananların iyi niyetli vatandaşları kandırmaya çalıştığını belirtti ve onları "tahrikçi" olarak tanımladı.³⁴⁰ Ertesi gün yapılan DP Gaziantep Kongresinde Menderes, milliyetçi *Serdengeçti* dergisinden "Sen ey anasının rahmine bilmem hangi balo gecesinde düşmüş piç" diye başlayan bir yazıdan parçalar okudu ve bu türden bir milliyetçiliği 'müfrit ve muzır' [aşırı ve zararlı] cereyanlar arasında saydı. Menderes'in "Bir cemiyet kurup memlekette birtakım şubeler açmak, Türk milletinin ta kendisi olduğunu beyan ve ifade hakkını kimseye bahşetmez. ... bunlar ... bir cemiyet olarak çalışmanın hudutlarını ya aşmışlardır ya da aşmak üzerelerdir" sözleri³⁴¹ TMD'nin kapatılacağına işareti gibiydi. Nitekim öyle oldu. TMD, bu konuşmadan sadece birkaç gün sonra Ankara Sulh Mahkemesi'nin kararıyla kapatıldı; genel merkezi ve tüm şubeleri mühürlendi.³⁴²

Milliyetçiler, TMD'nin kapatılmasının ardından 1954 Nisan'ında Milliyetçiler Derneği adlı yeni bir dernek etrafında örgütlendiler. Dernek, konferanslar, milliyetçi anma günleri ve kitap yayınlarıyla milliyetçi çevreleri bir arada tutmayı amaçlıyordu. Dernek, Türk milliyetçiliğinin önemli simalarından Nurettin Topçu tarafından yönlendiriliyordu.³⁴³ Milliyetçi kanattaki bir başka oluşum da, 7 Aralık 1956'da kurulan Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği'ydi. "Vatana ve Allah'a bağlılığı kökleştirmek" ve "komünizme karşı fikir yoluyla mücadele etmek" amaçlarıyla kurulan Dernek, 27 Mayıs Darbesi'ne kadar yaşadı.³⁴⁴

Siyasal hayatta kadınlar

DP döneminde kadınların siyasal hayata katılımları hem son derece sınırlıydı hem de bu konuda DP'nin üstyapısı ile alt yapısı arasında ya da tepe yönetimi ile taban örgütleri arasında hayli geniş açılı bir çelişki vardı. DP taban örgütlerinin pek çoğu ataerkinin tüm biçim ve yönleriyle tahkim edilmesi için vargüçleriyle mücadele ediyorlardı. Sözgelimi, 12 Mart 1951'de DP Konya İl Kongresinde peçe ve çarşafın yeniden giyilmesini, çok eşliliğin serbest bırakılmasını öneren delegeler vardı. Ocak 1953'teki Kahramanmaraş Kongresinde bazı delegeler kadın memurların işten çıkarılmasını talep ediyordu. Kızların okullara yollanmaması, kızlı erkekli eğitimden vazgeçilmesi ve güzellik yarışmalarının kaldırılması gibi talepler de DP'li delegeler tarafından parti kongrelerinde dile getiriliyordu.³⁴⁵ DP İzmir Karşıyaka kongresinde söz alan bir delegе vapurlarda kadınlar ile erkeklerin ayrı seyahat etmeleri gerek-

³⁴⁰ *Milliyet*, "Başvekil Dün Antep'te Bir Hitabede Bulundu: Bu Memlekette İrtica Yoktur", 18.01.1953: 1, 7.

³⁴¹ *Milliyet*, "Başvekil Dün Antep'te Coşkun Tezahürat Arasında Çok Mühim Bir Hitabede Bulundu: Bizde Komünizm Barınamaz", 19.01.1953: 1, 7.

³⁴² *Milliyet*, "Türk Milliyetçiler Derneği Kapatıldı", 23.01.1953: 1, 7.

³⁴³ Darendelioglu, *Milliyetçilik Hareketleri*, 312-316; Sefercioğlu, *Milliyetçi Dernekler*, 32-33.

³⁴⁴ Darendelioglu, *Milliyetçilik Hareketleri*, 317-321; Sefercioğlu, *Milliyetçi Dernekler*, 35-36.

³⁴⁵ Canan Tatlı, *Demokrat Parti Döneminde Toplumsal ve Siyasal Hayatta Kadın* (İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, 2008), 52- 56.

tiğini bile ileri sürmüştü.³⁴⁶ Buna karşılık, Cumhurbaşkanı Bayar, İstanbul Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu'nun kuruluş yıldönümünde yaptığı bir konuşmada "Kadının hayata iştirak etmediği yerde medeni ve ileri bir cemiyetin teessüsüne imkân yoktur. Kadınları hayattan uzak kalan cemiyetin yarısı meflûçtur. Kadınlarımız ve erkeklerimizle Atatürk'ün açtığı nurlu yoldan yürümeye devam edeceğiz," diyordu.³⁴⁷ Bunun yanı sıra Bayar, 1951'de Türkiye güzeli seçilen Günseli Başar'ı Çankaya Köşkü'nde kabul etmiş ve gazetecilere Başar ile birlikte pozlar vermişti.³⁴⁸

Bayar'ınkinin kelimenin mecaz anlamıyla bir poz olduğu kadınların siyasal hayata katılımından belliydi. Kadınların milletvekili seçimlerinde oy kullanma ve aday olma hakkına ilk kavuştukları 1935 seçimlerinde 18 kadın milletvekili parlamentoya girebilmişti. 1950 seçimlerinde bu sayı 3'e indi. 535 milletvekilinin görev yaptığı 1954 seçimleriyle oluşan parlamentoda yalnızca 4, 602 milletvekilinin görev yaptığı 1957 seçimleriyle oluşan parlamentoda ise yalnızca 8 kadın milletvekili bulunuyordu. Üstelik, bu kadınların neredeyse tamamı üst sınıflardan geliyordu. Türkiye siyasal hayatının ilk kadın belediye başkanı 1950'de DP Mersin adayı Müfide İlhan oldu. Gelgelelim, Müfide İlhan, parti örgütünden gelen baskılara dayanamayarak bir yıl sonra görevini bırakmak zorunda kaldı. 1949'da kadınların kazanılmış haklarının savunulması ve güçlendirilmesi için yeniden açılan Türk Kadınlar Birliği (TKB), 1954'te DP İstanbul Milletvekili Nazlı Tlabar'ın genel başkan seçilmesiyle işlevlerini yitirdi ve DP ile TKB arasında bir bütünleşme meydana geldi.³⁴⁹

Siyasal hayatta Kürtler

DP'nin Kürt sürgünlerinin dönmesine imkân vererek ve 1952'de umumi müfettişlikleri kaldırarak Kürt sorununda bir bütünleştirme siyaseti güttüğü belirtilmişti. Ancak DP'nin bundaki maksadı Kürt aşiretleri arasındaki seçmen tabanını genişletmekti ve bunun için de pek çok dini figürü safalarına çekti. Şeyh Said'in torunu olan Abdülmelik Fırat'ın milletvekili olarak parlamentoya sokulması bu yönde atılmış önemli adımlardan biriydi. Bununla beraber, Kürtlerde siyasal bir uyanış süreci 1950'lerin ikinci yarısında başladı. Musa Anter, Mustafa Remzi Bucak, Yusuf Azizoglu, Ziya Şerefhanoglu ve Faik Bucak gibi Kürt entelektüelleri Kürtleri Kurtarma Cemiyeti adlı gizli bir cemiyet kurmayı denediler. İstanbul'daki Kürt öğrenciler kültürlerini anlamak ve savunmak için "doğu geceleri" ve piknikler düzenlediler. *Şarkın Sesi*, *İleri Yurt* gibi gazeteler Kürt siyasal uyanışının göstergeleri oldular. Ancak DP, orta yaşlı ya da genç aydınların Kürt haklarından bahsetmeye başlaması üzerine sınırları çekti ve 49'lar olarak da bilinen bir tutuklamayla uyanışı bastırmak istedi.³⁵⁰

49'lar Olayı, 17 Aralık 1959'da 50 Kürt aydınının ani bir baskınla tutuklanmasıyla gelişen siyasal bir olaydı. Ancak olayın vesilesiyle altta yatan nedenleri bir ve aynı değildi.

³⁴⁶ *Milliyet*, "Bir DP Kongresinde Vapurda Haremlik Selamlık İstendi", 26.10.1959: 1, 5.

³⁴⁷ *Cumhuriyet*, "Cumhurbaşkanının Genç İktisatçılara Hitabı", 17.01.1954: 1, 5.

³⁴⁸ *Milliyet*, "Bayar Dün Güzellik Kraliçesini Kabul Etti", 15.11.1951: 1, 4.

³⁴⁹ Tatlı, *Demokrat Parti Döneminde Kadın*, 57-64.

³⁵⁰ Hamit Bozarslan, "Kürtler ve Türkiye Devleti", *Türkiye Tarihi 1839-2010: Modern Dünyada Türkiye*, ed. Reşat Kasaba, çev. Zuhâl Bilgin (İstanbul: Kitap, 2011), 362-364.

Vesile; CHP Niğde Milletvekili Asım Eren'in 1959'da Irak'ın Kerkük kentinde Kürtlerle Türkmenler arasında çıkan bir çatışmada birkaç Türkmen'in öldürülmesine karşılık olarak Hükûmete bir misilleme yapıp yapmayacağını bir önergeyle sorması ve Kürt gençlerinin bu milliyetçi düşmanlığı protesto eden telgraflarıydı. Bunun yanı sıra Musa Anter gibi zamanın genç Kürt aydınları konuyu eleştiren yazılar da yazmışlardı. Tutuklamalar bunun üzerine başladı ve 50 Kürt genci içeri alındı. Bunlardan biri içeride öldüğü için de olay '49'lar' olarak anıldı. Neden ise; Milli Emniyet Hizmet Reisliği tarafından konuyla ilgili hazırlanan raporda saklıydı. Başbakan Menderes'e sunulan raporda özellikle iki noktaya dikkat çekiliyordu. Birincisi; tutuklamaların ABD'den istenen maddi yardımların elde edilmesinde işe yarayabileceği idi. İkincisi; tutuklamaların bu yönde kullanılması için ABD'ye 49'ların 'komünist bir Kürt Hareketi' olarak sunulması gerekliliği idi. 49'lar, ülke topraklarının bir bölümünde ayrı devlet kurmak suçlamasıyla idamla yargılandılar. Tutuklulukları tam 14 ay sürdü. Onlar tutukluken 27 Mayıs Darbesi yapıldı. Tüm siyasi tutuklular serbest bırakıldı ama, 49'lar salıverilmedi. Dava, Nisan 1964'te beraatle sonuçlandı. Ne var ki askerî savcının Yargıtay'a yaptığı itiraz sonucunda 15'i hakkında 16'şar yıl hapis cezası verildi.³⁵¹

Hegemonya bunalımı

DP kendisini, hem tüccarın hem sanayicinin, hem tefecinin hem toprak ağasının, hem işçinin hem işverenin, hem tarım işçisinin hem toprak beyinin çıkarlarının temsilcisi olarak tek parti döneminden kurtuluşun bir yolu olarak göstermişti. Türkiye'yi kalkındırma ve birkaç on yıl içinde bir küçük Amerika durumuna getirme vaatleri inandırıcılığını koruduğu sürece demokrasi vaadi de canlı kaldı. Ancak DP yönetimi iktisadi stratejisi bakımından açığa düştüğü ve temel vaatlerini gerçekleştirme kapasitesini yitirdiği ölçüde toplum katında sağladığı destek adım adım, derece derece çözülmeye başladı. Bu da DP'yi istikrarlı bir biçimde otoriter, baskıcı bir hükûmet olmaya doğru sürükledi. Siyasal düzeydeki ciddi başarısızlıkların ortaya çıkardığı bu durum, bir hegemonya bunalımına işaret ediyordu.

İş dünyası tedirgin ve rahatsızdı. Tedirgindi; çünkü dönemin en büyük iş adamlarından birisi olan Vehbi Koç'un üzerindeki hükûmet baskısını görmüşlerdi. 1955'te hakkında çıkan karaborsacılık söylentileri nedeniyle "çağırın şu Koç'u, haddini bildirelim" diyen Başbakan Adnan Menderes tarafından İstanbul Emniyet Müdürü vasıtasıyla huzura çağrılan Vehbi Koç, 1959 yılında DP'ye katılmaması durumunda bankalardaki kredilerinin kesileceği, kotalardan istifade edemeyeceği ve birçok işinde müşkülât çıkarılacağı yönünde açıkça tehdit edilmişti.³⁵² İş dünyası rahatsızdı; çünkü DP'nin günü gününe oluşturulan ekonomi politikaları ve gelişigüzel müdahaleleri işadamlarının önlerini görememelerini beraberinde getiriyordu. Odalar Birliği'nin 1957'de düzenlediği bir konferansta bu durum şöyle dile getiriliyordu: "İşadamları müstakbel faaliyetlerini planlayabilmek, işlerini muayyen faraziyelere göre tanzim edebilmek için her zümreden daha fazla istikrar arzu ederler. Memlekette son yıllarda şiddetini artıran enflasyon, fiyat ve piyasa istikrarını altüst etmiş ... bu hal devam ederken devletin gelişigüzel kontrol ve müdahaleleri bütün piyasayı kaplamıştır. Tevziler,

³⁵¹ Tarık Ziya Ekinci, *Kürt Siyasal Hareketlerinin Sınıfsal Analizi* (İstanbul: TÜSTAV, 2011), 61-63.

³⁵² Can Dündar, *Özel Arşivinden Belgeler ve Anılarıyla Vehbi Koç* (İstanbul: Doğan 2006), 189-191, 240-241.

taahhütler, kontroller, fiyat tespitleri, işadamlarını tam bir cendereye sokmuştur. Son derece şamil bir mahiyet alan bu kontrol ve müdahaleler, istikrarlı bir görüş ve düşünce mahsulü olmadığı için, rasyonel bir esastan mahrumdur. Bunun için de her gün değişmekte, tadil edilmekte, ilga edilmekte ve yeniden vazedilmektedir. Bu hal işadamlarını tam bir şaşkınlık içinde bırakmaktadır.³⁵³

İktidar döneminin son yıllarına kadar büyük çoğunluğuyla DP'yi destekleyen işçiler, hükümetin otoriter yönelişlerinden nasiplerini almışlardı. 1957 sonrasında yaşanan iktisadi bunalım ve hayat pahalılığı işçilerin alım gücünü düşürmüştü. Hükümet kendinden yana olmayan işçi örgütlerini dağıtmaya başlamıştı; 20 Nisan 1957'de Türkiye İşçi Sendikası Konfederasyonu'nun (Türk-İş değil) merkezi mühürlenerek tabelası indirildi.³⁵⁴ 24 Nisan'da 15 binden fazla işçiyi temsil eden Sakarya Bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu kapatıldı.³⁵⁵ Bursa İşçi Sendikaları Birliği, Marmara Bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu, Adana Güney İşçi Sendikaları Federasyonu, Çukurova İşçi Sendikaları Federasyonu, Ankara İşçi Sendikaları Birliği ve Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği'nin peş peşe kapatılmasıyla kilit vurulan işçi örgütü sayısı yediye ulaştı.³⁵⁶ DP, kendisinden yana olan İzmir ve İstanbul işçi birliklerine dokunmayarak kapatmaların hukuki değil, siyasi olduğunu göstermişti. Hükümet, işçilerin eğitilmesi için düzenlenen seminerleri yasakladı. Bu seminerler dokuz yıldır sürmekteydi ve sendikaların kurulması için önemli bir işlev görüyordu. Oysa DP'li Çalışma Bakanı, İstanbul İktisat Fakültesi'nde yapılan işçi seminerlerini "Mayasına avuç avuç alev halinde vatanseverliğin hararet ve heyecanı karışmış olan Türk işçisinin idrakinde ve vicdanında yabancı ideolojiler pazar kuramaz" diye suçluyordu.³⁵⁷ Türk-İş'in 1957'de Ankara'da yapılan üçüncü genel kurulunda delege sayısından fazla polis vardı. Hükümet kanalıyla kongreye "biz seçilmezsek Türk-İş'in kapısına kara kilit vurulacaktır" mesajı iletilmişti.³⁵⁸ Sendikacılar üzerinde baskılar, vaka-i adiyeye haline gelmişti. 1951-1961 döneminde Adana'da kurulu Sümerbank ve Milli Mensucat İşçileri Sendikası'nın önce genel sekreterliğini, sonra da genel başkanlığını yapan Fahri Karakaya, bu konuda şunları söyleyecekti: "1950-1960 döneminde polisten yoğun baskı olurdu. Emniyet'in kırık dökük bir jipi vardı. Üstü açıktı. İkide bir sendikaya gelirler, bizi cipe bindirirler, bizi teşhir ede ede Emniyet'e götürürler, 2-3 saat hakaret ederler, sonra da serbest bırakırlardı. Karakollarda çok cop yedik, birçok geceyi nezarete geçirdik."³⁵⁹ Beri yandan, DP'nin işçilere en büyük vaadi olan grev hakkı, üzerinden yıllar geçmiş olmasına rağmen yerine getirilmemişti. Tüm bunlar, işçilerin DP'ye verdiği desteğin gitgide azalmasını beraberinde getirmiş, bu sınıfı siyasal olarak DP'den koparmaya başlamıştı.

³⁵³ Buğra, *İşadamları*, 184-185.

³⁵⁴ *Cumhuriyet*, "İşçi Sendikaları Konfederasyonu Dün Kapatıldı", 21.04.1957: 1, 5.

³⁵⁵ *Cumhuriyet*, "Bir Federasyon Daha Kapatıldı", 25.04.1957: 1.

³⁵⁶ *Cumhuriyet*, "Kapatılan İşçi Birlik ve Federasyonları Yediyi Buldu", 08.05.1957: 1, 5.

³⁵⁷ *Cumhuriyet*, "Çalışma Vekilinin Ağır İthamları", 20.03.1957: 1, 5.

³⁵⁸ Yıldırım Koç (yay. haz.), *Belgelerle Türk-İş Tarihi (1952-1963)* (Ankara: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, 2002), 215.

³⁵⁹ Yıldırım Koç, *Türk-İş Tarihinden Portreler: Eski Sendikacılardan Anılar-Gözlemler -I-* (Ankara: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, 1998), 56.

Orhan Kemal, özellikle *Hanımın Çiftliği* ve *Gurbet Kuşları* adlı romanlarında köylülerin ve emekçilerin DP'ye neden ve nasıl umut bağladıklarını, beri yandan da CHP'ye hangi nedenlerle tepki duyduklarını eşsiz bir biçimde anlatır. Büyük romancı, bu kitaplarında DP'nin iktidar döneminde hâkim ve tabi sınıflar arasındaki ilişkilerde bir değişim olmadığını da gösterir. *Hanımın Çiftliği* ve *Gurbet Kuşları*, siyasal hayatın romanlar olmaksızın yeterince anlaşılamayacağına çok önemli örnekleridir.

DP'nin oy bakımından büyük destekçisi konumundaki köylüler, on yıllık tecrübelerinde pek çok şeyin farkına varmışlardı. Köylülüğün yoksul ve ağalar ile toprak sahiplerinin gadrine uğramış kesimleri başlarda DP'ye umut bağlamışlardı. Çünkü tek parti devrinde sırtlarını CHP'ye yaslayarak hem devlet hem ağa olan, bu nedenle güç yetmez, hikmetinden sual olunmaz hâkim sınıflardan DP iktidarında hesap soracaklarını umuyorlardı. Orhan Kemal'in *Hanımın Çiftliği* romanında Muzaffer Bey ile köylü Habip arasındaki gerilim ekseninde mükemmel bir şekilde anlattığı gibi, köylülüğün aşağı tabakaları için DP iktidara gelince "rüz-i mahşer" [kıyamet günü] olacak, "defter-i amal" [iyilik ve kötülüklerin yazıldığı manevi defter] açılacak, herkes "seyyiat"ının [suçlarının] hesabını verecekti. Oysa yıllar geçtikçe anlaşılmıştı ki dünün CHP'li ağaları, beyleri bugünün DP'lileri olmuştu. Dün CHP'ye dayanarak hem hâkim sınıf hem devlet olanlar, bugün aynı rolü DP'ye dayanarak oynuyorlardı. İlk yıllarda tarımsal üretime bir canlılık getirerek köylünün yüzünü güldüren traktör, tarımsal emeğin kentlere göç etmesine sebep olunca yoksul köylülerin düşmanı haline gelmişti. Yaşar Kemal'in Çukurova röportajında çarpıcı bir biçimde anlattığı gibi, köylüler traktörleri "öldürmek" için türlü türlü planlar yapmaya başlamışlardı. Beri yandan 1957'den sonraki hayat pahalılığı, köylüleri de derinden etkilemişti. Daha önce aktardığımız gibi, seçimlerde neden CHP'li olduğu sorulan bir Tuncelili köylü "Tuz çok pahalı, cigara çok pahalı, nal, mısır, ok pahalı..." diyordu.³⁶⁰

Öğretim üyeleri, üniversite öğrencileri ve gazetecilerin çok büyük çoğunluğu DP Hükümeti ile köprüleri atmıştı. Kentli aydınlar olarak da tanımlayabileceğimiz bu kesimler sadece

³⁶⁰ *Cumhuriyet*, "Tunceli'de Halk Partisi'nin Kazanma Şansı Çok Fazla", 04.10.1957: 4.

DP'nin doğrudan kendilerine yönelik baskıcı, yasaklayıcı, aşağılayıcı, küçümseyici tutumlarından değil, genel olarak otoriter eğilimlerinden de hoşnutsuzdular. Üniversite öğretim üyeleri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi hocalarından ve Türkiye'de liberal sağın önde gelen isimlerinden Doç. Dr. Aydın Yalçın'ın bile tüm şartları yerine getirmesine rağmen, sırf DP'ye eleştirel yaklaşıyor diye profesörlüğe terfi ettirilmediğini görmüşler, Başbakan Menderes'in kendilerine "kara cübbeliler" dediğini duymuşlardı. Gazeteciler, üstatlarının ya da çömezlerinin yok yere içeriye atılabildiğine tanık olmuşlar, kimi zamanlarda iktidardan görecekları türlü baskılar nedeniyle birinci sayfalarına koyacak haber bulamadıkları için boş sayfalarla gazete çıkarmayı tecrübe etmişlerdi. Öğretim üyeleri, üniversite öğrencileri, gazeteciler ve genel anlamıyla aydınlar, yurt ve dünyadaki gelişmeleri en yakından takip eden kimseler olarak kendi dışındaki kesimlere yönelik otoriter uygulamaları ve Türkiye'nin dünya içinde nasıl konumlandırıldığını görüyorlardı. Özellikle iktidarının son dönemlerinde kendilerini DP'nin karşısında konumlandırmışlardı. Bir iktidarın toplumun aydın tabakalarını karşısına almasının ne denli tehlikeli olduğu, kuruluşundan beri DP'ye fiilen danışmanlık yapan Prof. Dr. Ali Fuad Başgil tarafından, Başbakan Menderes'e anlatılmıştı. Bayar ile Menderes'in huzuruna 27 Mayıs Askeri Darbesi'nden hemen önce son kez çıktığında Menderes'in "Sayın hocam, ... bizi sizin de hatalı bulduğunuz hissini duydum" sözlerine Başgil, "Maalesef bu duygunuz sizi yanıltmamıştır. Teferruatıyla izah etmek çok zaman ister. Şimdilik, bir müşahedemi söylemekle yetineceğim. Hakkı veya haksız, halkın büyük ekseriyetinin sağlam desteğine dayanmayı düşünerek, memleketin üniversite profesörleri, yazarlar, gazeteciler ve subaylar gibi uyanık ve faal kuvvetlerini idare etmeyi, kısacası, Türkiye'nin cevherini işlemeyi ihmal ettiniz" diye karşılık verecekti. Gelgelelim Menderes'ten "çalışma ve gayretlerimizi vatan topraklarının en son hudutlarına kadar götürmek yerine, birkaç üniversite profesörü ve gazeteci ile meşgul olsa idik daha iyi yapmış olacağımıza gerçekten inanıyor musunuz" şeklinde küçümseyici bir yanıt alacaktı.³⁶¹

DP, 1950'de iktidara geldiğinde Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) içinde geleneksel olarak CHP'ye bağlı subaylar bulunduğu gibi DP'nin zaferini selamlamış olan subaylar da vardı. Ancak, bunlar da sonunda düş kırıklığına uğramışlardı.³⁶² Subaylar arasındaki huzursuzluğun ve DP karşıtlığının değişik nedenleri vardı. Bunlardan bazıları iktisadi idi. DP'nin TSK mensuplarının maddi durumlarını iyileştirme yönünde bir adımı olmamıştı. Bununla beraber enflasyon ve hayat pahalılığı onları da etkilemişti. Büyük kentlerdeki bazı subaylar taksi şoförlüğü gibi ilave işler yapmak zorunda kalıyorlar, artık apartmanların alt katlarında oturuyorlardı (bu katlara 'subay katı' deniyordu). İçinde buldukları durum, toplumsal itibarlarına da yansımıştı. "... Türk Silahlı Kuvvetlerinin," diyecekti 27 Mayıs'ın etkin isimlerinden Binbaşı Orhan Erkânî, "her vesile ile gururu kırıldı."³⁶³ Geçmişte subaya kız vermek onurlu bir iş iken, artık kızları subaylar tarafından istenen aileler tereddütlü davranıyorlardı. "Vatanı kurtarmış şanlı ordunun subayları" imajı aşınmaya başlamıştı. Bu büyük aşınmayı, babası 1950'de DP'ye oy vermiş bir subay olan Oya Baydar'ın o yıllardan kalma bir hatırasından okuyalım:

³⁶¹ Başgil, 27 Mayıs, 136.

³⁶² William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset* (İstanbul: Hil, 1996), 94.

³⁶³ Cumhuriyet, "Binbaşı Orhan Erkânî ile Görüşme [Yaşar Kemal]", 20.07.1960: 1, 5.

Sarıyer'de oturduğumuz evin arkasındaki küçük, rutubetli avluda komşu çocuklarıyla oynardık. Avludaki oyun arkadaşlarım arasında, Sarıyer'de küçük bir manifatura dükkânı olan Tahir Bey'in oğlu Taner vardı. ... Çıyan Taner'di lakabı. Bir gün oyunda bana kızmış, şöyle söylenip duruyordu: "Ne olacak! Subay çocuğu, dongsuz." Anlamamıştım da eteğimi açıp donumu göstermiştim. Palazlanmaya başlayan küçük ticaret erbabının, orta boy tüccarın, yeni zenginlerin subay algılaması böyleydi o sıralarda. Benim Taner de herhalde evde konuşulurken duymuştu askerlerin, subayların yoksul olduklarını, dongsuz olduklarını.³⁶⁴

Subayların bazıları, Amerikalı komutanlar tarafından aşağılanmaktan rahatsızdılar. 27 Mayıs'tan sonra Milli Birlik Komitesi üyesi olacak olan Suphi Gürsoytrak'ın Amerikalı askerler için "... rütbesi ne olursa olsun komutanın kapısına tekme atıp içeri girme küstahlığını gösterir duruma gelmiş olduklarını gördük" sözleri³⁶⁵ bu bakımdan değerlendirilebilir. TSK'deki rahatsızlık sebeplerinden biri de, bu kurumdaki geleneksel laiklik anlayışı ile DP'nin din politikaları arasında oluşan mesafe idi. Subayların bir kısmı DP'nin laikliğe aykırı bir gidişat sergilediği kanısındaydılar. Sözelimi, 27 Mayıs Darbesi'nin en etkili isimlerinden Albay Alparslan Türkeş darbe sonrasında gazeteci Cevat Fehmi Başkut'a verdiği bir mülakatta "Son zamanlarda Anadolu'yu hiç dolaştınız mı? Çarşafın nasıl kapkara bir yangın halinde bütün yurdu sardığını gördünüz mü?" diye soracaktı.³⁶⁶ Beri yandan, toplumundaki saygın ve seçkin konumlarının giderek sarsılmakta olduğunu düşünenler de vardı. Kimisi ise Atatürk devrimlerinin durdurulduğu kanısındaydı. 27 Mayıs Darbesi'nin önemli isimlerinden Albay Sami Küçük, darbeden sonra gazeteci Yaşar Kemal'e "Bu ihtilal Atatürk devrimlerine tecavüz edildiğinden dolayı yapılmıştır,"³⁶⁷ diyecekti. Bu nedenlerden tümü ya da bir kısmı TSK'nın hatırı sayılır bir bölümünde huzursuzluklar yaratmış ve DP karşıtı girişimlerin temellerini kurmuştu. Bu temeller, bize Türkiye siyasal hayatında 'Dokuz Subay Olayı' olarak bilinen vaka için küçük bir parantez açma imkânı veriyor.

1954 yılından itibaren TSK içinde DP karşıtı gizli cemiyetler ya da cuntalar kurulmaya başlamış, bunlar süreç içinde birleşme eğilimi göstermişti. Bu birleşme eğilimi Yarbay Faruk Güventürk etrafında gerçekleşmiş, hükümeti devirmeye yemin eden cuntacılar hücre teşkilatı biçiminde çalışmaya başlamışlardı. 1960'larda iki darbe girişimiyle adını duyacağımız Albay Talat Aydemir'in Ankara'daki örgütlenmesiyle buluşunca cunta daha da genişlemişti. Cunta, kendine lider arayışı içine girdiğinde akıllarına gelen ilk isim İsmet İnönü oldu. Fakat İnönü kendileriyle görüşmeyi bile reddetti. İkinci isim ise Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin'di. Ergin liderliği kabul etmedi ama, darbeye girişmeleri durumunda buna karşı çıkmayacağını Güventürk'e söyledi. O günlerde, NATO'da görev yaptıktan sonra İstanbul'daki Ordu Temsil Bürosu'na tayin edilen Samet Kuşçu adlı bir binbaşı hükümetin emriyle ordu içindeki cuntacıları soruşturup delil toplamaya çalışıyordu. Kuşçu'nun ihbarı sonucunda dokuz subay tutuklandı. Yargılamalar altı ay kadar sürdü. Dokuz Subay Olayı'nı büyük bir ciddiyetle ele alanların başında eski İttihatçı Cumhurbaşkanı Bayar geliyordu. Konuyla ilgili olarak hükümeti olağanüstü toplantıya çağırılmış ve bakanlarını ikaz etmişti. Ancak, Başbakan Menderes, tutuklamaların ardından sorunun halledildiğini düşündü. Subaylardan seki-

³⁶⁴ Oya Baydar ve Melek Ulagay, *Bir Dönem, İki Kadın: Birbirimizin Aymasında* (İstanbul: Can, 2011), 47.

³⁶⁵ Mehmet Ali Birand vd., *Demirkırat*, 109.

³⁶⁶ *Cumhuriyet*, "Başbakanlık Müsteşarı Albay Alparslan Türkeş ile Görüşme [Cevat Fehmi Başkut]", 17.07.1960: 1, 2.

³⁶⁷ *Cumhuriyet*, "Albay Sami Küçük ile Görüşme [Yaşar Kemal]", 19.07.1960: 1,4.

zi beraat etti. Sadece ihbarcı Samet Kuşçu iki yıl ceza aldı. Ancak 'sorun'un halledildiği söylenemezdi. Zira ordu içinde tutuklanmalardan etkilenmeyen başka cuntalar da vardı. Onlar bir şekilde faaliyetlerine devam ettiler ve 27 Mayıs'taki darbeye rol aldılar. Celal Bayar, yıllar sonra, "Dokuz Subay Olayı iyi değerlendirilmiş olsaydı, 27 Mayıs olmazdı," diyecekti.³⁶⁸

DP'nin kalkınma söylemi de iktidarının son zamanlarında eski tulsımını yitirmişti. Partinin "girişimci ruhunu değil, 'kâr ruhu'nu teşvik' edici uygulamaları; "işadamı değil, milyoner yaratma" çabaları³⁶⁹ değişik kesimlerden liberal ekonomi yandaşlarınca bile tepkiyle karşılanırmıştı. Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın özel koşullarındaki kıtlık ortamının ardından yeniden karaborsayla, ürün yokluklarıyla tanışmıştı. Kahve bulunamadığı için öğütülmüş nohut içiliyordu³⁷⁰, aspirin bile karaborsadaydı.³⁷¹ Kalkınma efsanesinin halk nazarındaki itibar yitiminin en güzel tercümanlığını bir DP milletvekili yapacaktı. DP'li Emrullah Nutku, "Bu memlekette herkes aynı fedakârlığı yaparsa bir kalkınma olabilir. Fakat bir tarafta halktan fedakârlık istenirken, diğer taraftan her gün 5-10 milyonun doğuşu halka ızdırap vermektedir"³⁷² diyecekti. "Kalkınan Türkiye" imajının DP tarafından sunulmuş tekniklerindeki özel başarı bir tarafta tutularak, bir noktanın burada vurgulanması yerinde olacaktır. DP dönemindeki kalkınma gelişmeleri, bu partinin özel hünerlerinin ve ekonomi yönetimindeki üstün becerilerinin bir sonucu değildi; bilakis DP ekonomi yönetimi konusunda önemli zaaf ve beceri noksanlıklarına sahipti. Aslına bakılırsa II. Dünya Savaşı'nın ardından hemen her ülke için bir kıvılcık devri başlamıştı ve DP bu uygun konjonktürün meyvelerini toplamıştı. Şevket Süreyya Aydemir'in işaret ettiği gibi³⁷³; o dönemde yolların yapılmadığı, barajların yükselmediği, fabrikaların kurulmadığı bir ülke yoktu. Burma, Seylan ve Afrika ülkeleri de o dönemde yüksek bir ekonomik gelişme hızına ulaşmaya başlamıştı.

DP siyaset alanında ise "milli irade" fikrine ram olmuş, bu alana liderlik etme yerine sürekli olarak zorlama mekanizmalarını çalıştırmaya başlamıştı. Hiç durmadan ve zaman zaman anayasayla çatışarak, zaman zaman hukuku bir zorlama aygıtı gibi kullanarak siyaset alanı alabildiğince daraltmıştı. Bu durum hegemonya bunalımının önemli işaretlerinden biriydi. Zira DP'nin durmaksızın alan daraltma ve siyaset muhalefeti susturma gayretleri bu alanda bir liderlik geliştiremediğinin, acz içine düştüğünün bir göstergesiydi. Başka bir ifadeyle, kendiliğinden çekiciliğini yitirmeye başlayan DP, açıkça polisiye önlemlerle geliştirilen bir zorlamaya sarılmıştı.

Hatırlanacağı üzere DP'nin topluma vaatlerinden ve içtenlikli isteklerinden biri, Türkiye'yi "küçük Amerika" yapmaktı. Bu vaat, Türkiye'nin bulunduğu coğrafyada, ABD'nin dünyadaki rolüne benzer bir biçimde, hegemonik güç olacağını ima ediyordu. Oysa DP iktidarının sonuna gelindiğinde, Türkiye, Ortadoğu ve Balkanlar'da yalnızlaşmış, bazı komşularıyla savaşın eşiğine gelmiş, bağımsızlık fikri etrafında toplanmış üçüncü dünya ülkeleri tarafından dışlanmış bir konumdaydı. Üstelik çoğu kez kraldan çok kralcılık yapıldığı için fedai-

³⁶⁸ Oymen, *Bir İhtilal Daha Var*, 191.

³⁶⁹ Buğra, *İşadamları*, 176-177.

³⁷⁰ Hakan Güldağve İbrahim Ekinci, *Aydınlık Bir Adam: Korkut Boratav* (Ankara: İmge, 2010), 103.

³⁷¹ Başgil, *27 Mayıs*, 101.

³⁷² Eroğul, *Demokrat Parti*, 181.

³⁷³ Aydemir, *Menderes'in Dramı*, 248.

liğine soyunduğu ABD tarafından güçlkle zapt edilmiş, nihayetinde bu ülkenin iktisadi ve siyasi himayesi de üzerinden çekilmeye başlamıştı.

27 Mayıs Askerî Darbesi

Gitgide derinleşen hegemonya bunalımının ardından 10 yıllık DP iktidarı 27 Mayıs 1960 günü düzenlenen bir askerî darbeyle yıkıldı. Askerî darbeye aşağıda belirteceğimiz üzere askerler ve aydınlar belirleyici rol oynadı. Buna karşılık darbeyi mümkün kılan koşulların toplumsal ve sınıfsal bir temeli vardı. Yukarıda açıklanmış olan bu temeller bir iktidar değişikliğini zorunlu kılıyordu. İktidar değişikliği iki türlü olabilirdi. Ya alt sınıflar, yani işçi sınıfı ve öteki emekçi tabakalar alternatif bir toplumsal düzen öngören programlarıyla bir siyasal ve sosyal bir devrim gerçekleştirebilirlerdi. Ya da hâkim sınıflar kendi içlerindeki güç dengesini değiştirecek ve farklılaşmış bir programla kapitalist yolda bazı güzergâh değişiklikleri yapacak şekilde iktidar değişikliğine gidebilirlerdi. Türkiye’de işçi sınıfı ve sosyalist hareket bir iktidar adayı olarak ortaya çıkma gücünden ve örgütlülüğünden yoksundu. İkinci seçenek ise güçlü ve günceldi. Hıncı Boran’ın dikkati çektiği ve yukarıda dönemin sınıf ilişkileri ele alınırken belirtildiği gibi³⁷⁴, DP döneminde, burjuvazi iktisadi alanda önceki dönemlere göre hızlı bir gelişme kaydetmekle beraber sanayi burjuvazisinin öncülük ettiği, ekonominin sanayi merkezli geliştiği ve tarım kesiminin buna göre yeniden organize edilebildiği bir yol tutturamamıştı.³⁷⁵ Bunun yerine ticaret, emlak spekülasyonculuğu, yabancı sermayeye aracılık gibi alanlarda gelişmişti. Medet umulan dış yardımlar, krediler ve yabancı sermaye girişi izlenen iktisadi ve sosyal politikalar nedeniyle beklenen düzeylere ulaşamamış ve istikrarlı bir grafik sergileyememişti. Batağa saplanan ekonomi sosyal ve siyasal güçlklere yol açmış, huzursuzluklar, çalkantılar ve istikrarsızlıklar içinden çıkılmaz bir girdaba dönüşmüş, DP ve hâkim sınıflar bütün bu gelişmeleri bertaraf edecek bir potansiyel gösterememişlerdi. Bu da ikinci seçeneği canlandırmıştı. Ancak, bu ikinci seçeneğin gerçekleşmesi olağan seçim yollarıyla olmadı. Zira, DP’nin kırsal çoğunluğa mutlak bir öncelik tanıyan çizgisinden ve buna uygun siyaset tarzından hoşnutsuz olan kentsel sınıf ve katmanlar, o zamanlar bir küçük köylüler ülkesi olan Türkiye’de nicelik olarak azınlıkta kalmaktaydılar.³⁷⁶ Hükümet darbesi bu nesnel durumun bir sonucuydu.

Şimdi bu sonuca nasıl geldiğinin ana hatlarını görelim.

27 Nisan 1960 günü, yani yukarıda zikredilen Tahkikat Komisyonu Kanununun kabul edildiği gün, İsmet İnönü Meclis kürsüsünde tarihi bir konuşma yaptı ve “Biz aldığımız tedbiri aldık, yürüteceğiz diyorsunuz. Gayrimeşru baskı rejimine girmiş olan idarelerin hepsi böyle söylemişlerdir. Siz de öyle diyorsunuz. Fakat muvaffak olamayacaksınız. Kore Başkanı Syngman Rhee kurtuldu mu? Üstelik onun ordusu, polisi, memuru elinde idi. Halbuki sizin elinizde ne ordu var, ne memur, ne üniversite ve hatta ne de polis var... Olur mu böyle baskı rejimi? Muvaffak olur mu bu? Bir baskı rejimi kurulduğu zaman onu kuranlar artık muka-

³⁷⁴ Boran, *Sosyalizm Sorunları*, 51.

³⁷⁵ Savran, *Sınıf Mücadeleleri*, 163.

³⁷⁶ A.g.e., 164.

27 Mayıs Darbesi'ne giden yolda 28 Nisan 1960'ta İstanbul Üniversitesi'nde "Hürriyet İsteriz" sloganlarıyla başlayan öğrenci protestoları önemli bir dönüm noktasıydı. Gösteriler sırasında polis öğrencilere "orantısız güç" kullanarak saldırmış, Orman Fakültesi öğrencisi Turan Emeksiz polis kurşunuyla öldürülmüştü. Hükümetin koyduğu yayın yasağı nedeniyle gazeteler konuyla ilgili haber ve fotoğrafları ancak 27 Mayıs'tan sonra yayınlatabildiler. Bir üniversite öğrencisinin polis çipiyle sürüklendiği bu fotoğraf Nisan Günlerinin atmosferini yansıtan en çarpıcı karelerden biriydi. (Kaynak: *Cumhuriyet*, 31.05.1960: 6).

vemet kalmayacak zannederler. Bizdeki baskı rejimini kuranlar da öyle zannediyorlar. Baskı tertipçileri bilsinler ki, Türk milleti Kore milletinden daha az haysiyetli değildir" dedi.³⁷⁷ İnönü'nün gönderme yaptığı Güney Kore Hükümeti, daha birkaç gün önce öğrencilerin ve halkın gösterileri karşısında istifa etmek zorunda kalmıştı. DP Hükümeti, yayın yasağı konulan bu konuşması nedeniyle İnönü'ye 12 oturum Meclise girmeme cezası verdi. Gelinen noktada parlamento ana muhalefet partisi liderine yasaklanmış oluyordu. Bunun ardından Bakanlar Kurulu Menderes başkanlığında toplanıp muhtemel protesto hareketlerini hesap ederek ilan tarih ve saatini başbakanı bırakarak sıkıyönetim kararı aldı.³⁷⁸ Parlamentodan dışarı atılan muhalefet, hemencecik sokaklarda boy verdi.

İlk protesto gösterileri, 28 Nisan 1960 günü İstanbul Üniversitesi'nde başladı. Hukuk Fakültesi profesörlerinden birisi girdiği derste öğrencilerine "Bugünkü konumuz Anayasadır. Ama bu konuda konuşmak yasaklandığı ve Anayasa ihlal edildiği için ders yapmıyorum, hepiniz serbestsiniz" dedi.³⁷⁹ Öğrenciler Beyazıt Kampüsü içindeki Atatürk heykeli önünde toplanmaya başladılar. Sloganları "Kahrolsun diktatörler" ve "Hürriyet isteriz" di. Polis, öğrencilere çok sert bir biçimde müdahale etti. Polis arabaları gençlerin üzerine sürülerek bazı öğrenciler kasten yaralandı. Daha sonra da öğrencilerin üzerine ateş açıldı. Orman Fakültesi öğrencisi Turan Emeksiz, polis kurşunuyla öldürüldü. İstanbul Erkek Lisesi öğrencisi Nedim Özpulat tank paletlerinin arasında kalarak can verdi. Hukuk Fakültesi öğrencisi Hüseyin Onur'un bir bacağı isabet eden kurşunun açtığı yara nedeniyle kesildi.³⁸⁰ İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Siddık Sami Onar polis tarafından tartaklandı, hakarete uğradı ve sorgulanmak üzere emniyete götürüldü. Adnan Menderes, TBMM'de Prof. Dr. Onar'dan "Büyük Rektör edasıyla İstanbul Üniversitesi'nin başında ihtişamla oturan zat" diye söz etti ve onu şöyle

³⁷⁷ Erer, *On Yıl*, 398.

³⁷⁸ Haydar Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi: Diktadan Demokrasiye* (İstanbul: Çağdaş, 1996), 214.

³⁷⁹ Walter F. Weiker, *1960 Türk İhtilali*, çev. Mete Ergin (İstanbul: Cem, 1967), 26-27.

³⁸⁰ Süha Göney, "Üniversite Tarihinde Ellili Yıllar ve 27 Mayıs İhtilalinin Etkileri", *Sosyoloji Dergisi*, 23 (2011), 276-277.

aşağıladı: "Bunlar bedavadan kahraman kesilen soytarılardan ibarettir."³⁸¹ Bu sırada DP'ye yakın bir profesörün dikkatini de çeken bir gelişme oldu. Takviye için üniversiteye bir piyade birliği yollanmıştı. Süngülü askerler başlarında subaylarıyla öğrencilerin üzerine yürüyünce, öğrenciler "Yaşasın Ordu", "Yaşasın Kahraman Türk Askeri" diye slogan atmaya başladılar. Bunun üzerine askerler ve başlarındaki subaylar öğrencilerle kucaklaştılar. Olayları yerinde izleyen Prof. Dr. Ali Fuad Başgil, o an kendi kendine "Tamam, dedim, bu hareket orduya da sirayet ettiğine göre, artık Menderes Hükûmeti gitmiştir" diyecekti.³⁸² Olaylar üzerine derhal sıkıyönetim ilan edildi, İstanbul Üniversitesi tatil edildi ve gece sokağa çıkma yasası konuldu. Ayrıca, olaylarla ilgili yayın yasası da getirildi. Ancak bu yasak, Cem Eroğul'un dikkati çektiği gibi³⁸³ "fısıltı gazetesi"ni harekete geçirdi. "Fısıltı gazetesi" aracılığıyla İstanbul Üniversitesi'nde olup bitenler aşırı bir mübalağa ile yayıldı; örneğin ölen öğrencilerin sayısının altmış ya da yetmiş olduğu bilgisi hızla dolaşmaya başladı. Böylelikle DP Hükûmeti, kitlelerin gözünde olduğundan daha korkunç bir görünüm kazandı.

"Kanlı Perşembe" diye anılan 28 Nisan olaylarından bir gün sonra bu sefer Ankara Üniversitesi ayaktaydı. Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakültelerinin önünde sıkıyönetime rağmen gösteriler düzenlendi. Korgeneral Namık Argüç'ün emriyle Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne ateş açıldı, fakültenin duvarları delik deşik oldu, polis fakülteyi basarak çok sayıda öğrenciyi gözaltına aldı.³⁸⁴ O günden sonra Ankara'nın merkezi kabul edilen Kızılay'da hemen her gün bir gösteri düzenlenmeye başladı. Oysa DP Hükûmeti olayları yatıştırıcı tedbirler almak yerine daha çok sertlikten yanaydı. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil, Cumhurbaşkanı Bayar, Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile yaptığı bir toplantıda kendilerine Menderes kabinesinin derhal istifa etmesini, içinde muhalefet partilerinden üyelerin de bulunduğu ılımlı bir koalisyon kabinesi kurulması önerdiğinde Bayar'dan "Bilâkis ... son derece sert tedbirler almak gerekir" cevabını aldı.³⁸⁵ Menderes, 2 Mayıs günü Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni yerle bir etmek gerektiğinden söz etti. DP grubunda yaptığı konuşmada önce "Vatana, iktidara, devlete düşmanlık etmeye her zaman hazır ve nazır kafalar yetiştiren bu müesseseyi kökünden ele almak lazımdır" dedi ve konuşmasını kontrolünü kaybetmişesine "Mülkiye Mektebini seddü bent etmek [kapatmak] lazımdır. ... Onu kapatırsınız, Konya'da bir Hukuk Fakültesi açarsınız. Bir teadül ile [denklikle] 'talebeleri oraya nakle diyorum' dersiniz. Gelecek sene binayı yıkarsınız" diye sürdürdü.³⁸⁶ 3 Mayıs 1960'ta Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel, Milli Savunma Bakanı Etem Menderes aracılığıyla Adnan Menderes'e gönderdiği mektubunda Cumhurbaşkanı Bayar'ın istifa etmesini, yerine Adnan Menderes'in getirilmesini ve yeni bir kabinenin kurulmasını önerdi.³⁸⁷ Gürsel'in mektubu darbeden önceki son uyarıydı aslında. Zira, Gürsel 27 Mayıs Darbesi'nden sonra verdiği bir mülakatta "biz esasen hazırдық, teşkilat kurulmuştu" diyecekti.³⁸⁸ Ne var ki bu

³⁸¹ Kılçık, *Menderes'in Konuşmaları* C. IX, 271.

³⁸² Başgil, 27 Mayıs, 124-125.

³⁸³ Eroğul, *Demokrat Parti*, 239.

³⁸⁴ Ali Dikici, "Demokrat Parti Döneminde İç Güvenlik ve Türk Polis Teşkilatı", *Gazi Akademik Bakış*, 5 (2009), 83.

³⁸⁵ Başgil, 27 Mayıs, 137-138.

³⁸⁶ Kılçık, *Adnan Menderes C. IX*, 271, 275.

³⁸⁷ Mektubun tam metni için bkz. Aydemir, *İlinci Adam*, 391-393.

³⁸⁸ *Cumhuriyet*, "Cemal Gürsel ile Görüşme [Cevat Fehmi Başkut]", 16.07.1960: 1, 4.

öneri de Menderes tarafından makbul bulunmadı. Menderes, o günlerde radyoda yaptığı konuşmalarda sokaktaki muhalefetin ciddi bir yanının bulunmadığını ifade ediyor, "Vatandaşlar işleri ve güçleri ile meşguldür" diyor³⁸⁹ ve göstericilere karşı sertlik tedbirlerini artıracaklarını "Bunlar zavallı başlarını nizamın sarsılmaz kayalarına vurarak kendilerine gelecekler[dir]"³⁹⁰ şeklindeki tehditkâr sözlerle belirtiyordu.

Sokaktaki muhalefet bu tehditlere boyun eğmeyecekti. Mayıs ayının ilk gününden itibaren 55SK (Beşinci ayın beşinde saat beşte Kızılay'da) sloganı kulaktan kulağa dolaşmaya başladı. 5 Mayıs'taki gösteriye katılanlar Gazi Osmanpaşa türküsünün sözlerini değiştirerek "Olur mu böyle olur mu, kardeş kardeşi vurur mu, kahrolası diktatörler, dünya size kalır mı" diye söylediler. O sırada Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı ve Başbakan oradan geçiyorlardı. Göstericilerin arasına giren Menderes, "istifa" tezahüratlarıyla karşılandı, hırpalandı ve bir gazetecinin arabasıyla olay yerinden Başbakanlık'a doğru uzaklaştı. Cumhurbaşkanı Bayar, Başbakanlık'ta, Menderes'in yanında İçişleri Bakanı'na kalabalığın üzerine ateş edilmesi emrini verdi. O akşam göstericilerin üzerine ateş açılmadı; ancak Bayar'ın inisiyatifi ele aldığı anlaşılıyordu.³⁹¹

11 Mayıs günü Meclis, hiçbir gerekçe gösterilmeksizin 11 günlüğüne tatile sokuldu. CHP milletvekillerinin katılmadığı toplantıda kabul edilen tatil önergesi için hiçbir gerekçe öne sürülmedi.³⁹² Menderes, 13 Mayıs'ta DP'nin iktidara gelişinin onuncu yıldönümü vesilesiyle Ege gezisine çıktı.³⁹³ Besbelli ki, Başkentte olağanüstü şartlar yaşanırken Başbakan kendini coşkuyla karşılayacak kalabalıkların arasına atarak moral bulmak istiyordu. Aydın'dan, Manisa'dan, İzmir'den "Her Zamandan Ziyade Kalbimizdesin" dövizleriyle gelen büyük kalabalıklar tarafından karşılandı ve onlara "Ankara'da bir avuç vatandaş ne yazık ki, istemeyiz diye bağırdılar ... bu işler onların istemesiyle mi olur? Onlar mı bizi iktidara getirdi? ... Bu fitne artık burada bitsin ve durdurulsun. İktidarımızın istediği bu arızayı bertaraf etmek ve süratle seçimlere giderek bunu millet iradesiyle kökünden halletmektir. Bu da demokrasi ve hürriyetin tek yoludur" diye seslendi.³⁹⁴ Ama bir yandan "hürriyet" derken bir yandan Turgutlu'da yaptığı konuşmada üniversite hocalarına çatmaya devam ediyor ve "Onlar üniversiteyi Çin setleriyle çevrilmiş bir yer zannediyorlar. ... memleket zararına hareketleri görülürse üniversiteye girmek değil, kürsülerine kadar gidilir. Bunlar cüppelerini bir zırh gibi sırtlarına geçirirler, devletin işine karışılırlar" diye tehditler savuruyordu.³⁹⁵ Kalabalıklar gösteri yapar korkusuyla sinemaların kapatıldığı, siyasi konularda sürekli yayın yasaklarının yaşandığı, beş kişiden fazlasının bir araya gelerek dolaşmalarının yasak edildiği, mektup ve telgrafın sansürlendiği, fakültelerin tatil edildiği Ankara'da³⁹⁶ ise gelişmeler başka yönde işliyordu. Hükümet, bir gelenek halini almış olan 19 Mayıs'taki spor gösterilerini yasaklayınca sabah Anıtkabir'de, akşam da Atatürk Bulvarı'nda gösteriler yapıldı. Hükümet artık mektuplara,

³⁸⁹ Erer, *On Yıl*, 417.

³⁹⁰ A.g.e., 405.

³⁹¹ Birand, *Demirkırat*, 171-172.

³⁹² *Cumhuriyet*, "Büyük Millet Meclisi Dün 11 Günlük Tatile Girdi", 12.05.1960: 1, 3.

³⁹³ *Cumhuriyet*, "Başbakan Bugün 16'da İzmir'e Gidiyor", 14.05.1960: 1, 5.

³⁹⁴ *Cumhuriyet*, "Başbakan İzmir'de Bir Konuşma Yaptı", 16.05.1960: 1, 5.

³⁹⁵ *Cumhuriyet*, "Başbakan Üniversite Profesör ve Öğrencilerine Sert Bir Lisanla Çattı", 19.05.1960: 1, 7.

³⁹⁶ *Cumhuriyet*, "Ankara'da Mektup ve Telgrafa Sansür Konuldu", 23.05.1960: 1, 5.

telefon konuşmalarına bile sansür koymaya başladı. Türkiye'deki durumu azıcık eleştiren bütün yabancı yayınların ülkeye girişi yasaklandı. Bu koşullarda Tahkikat Komisyonu'nun yakında pek çok profesörü, CHP'li milletvekilini ve bazı subayları tutuklayacağına ilişkin şayialar ortalığı kapladı. 21 Mayıs günü içlerinde komutanları ve subaylarının da bulunduğu bin kadar Harbiyeli Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ne bir yürüyüş düzenledi. Ankara Sıkıyönetim Komutanı'nın ricalarına rağmen yerlerinden hiç kımıldamadan askerî marşlar söyledikten sonra dağıldılar. Hükümetin bu gelişmelere cevabı üniversitelerin kapatılma sürelerini uzatmak ve Meclisi yeniden tatil etmek oldu.³⁹⁷

Ordu safını belli etmişti. Bunun apaçık hale gelmesi, Menderes'in 25 Mayıs'ta, parti grubunda hırçın ve sinirli bir konuşma yaptıktan sonra programında olmamasına rağmen Eskişehir'e gittiği sırada oldu.³⁹⁸ Yunanistan'a yapacağı ziyareti iptal ettikten sonra gittiği Eskişehir'de Menderes'i karşılamaya gelen ve saygı duruşunda bekleyen subaylar Menderes yanlarına gelince "geriye dön!" komutuyla tek saf halinde başbakana arkalarını döndüler. Menderes'in şehirde halka yönelik yapacağı konuşma da "meçhul bir el'in meydandaki hoparlörün tellerini kesmesiyle engellendi.³⁹⁹ DP Muğla Milletvekili Burhan Belge gazetecilere "Hoparlörler sabotaja uğradı. Yazın bunu" derken, Menderes, sesini duyurmadığı son konuşmasında, "Seçimden başka yollarla iktidara gelmenin imkân ve ihtimal dâhilinde olmadığını herkesin bilmesi lazımdır. Hoparlörler bozuldu, konuşamıyorum" diyebilirdi.⁴⁰⁰ Ertesi gece, 1954'ten beri örgütlenen subay gruplarının planladığı hükümet darbesi gerçekleşti ve 10 yıllık DP dönemi sona erdi. 27 Mayıs Darbesi'nin ayırt edici özelliği, TSK'nin emir komuta zincirinin dışında yapılmış ilk ve tek darbe olmasıydı.

DP'nin on yıllık iktidar dönemi, Türkiye'nin ticarete ve tarımdaki hâkim sınıflarının geleneksel cumhuriyet aydınlarını dışlayarak ve yeni bir aydın tabaka yaratarak inşa ettikleri bir tarihsel blok ve buna uygun bir hegemonya projesiydi. Hedefleri; tarım ve ticaret odaklı bir kalkınma ve kapitalistleşme, başını ABD'nin çektiği 'Hür Dünya'nın değerlerine uygun olarak demokratik ve özgürlükçü bir rejim ve bulunduğu coğrafyada lider bir Türkiye meydana getirmektir. Sürecin sonunda ekonomisi çökme noktasına gelmiş, kalkınma stratejisi iflas etmiş, rejimi otoriter ve baskıcı bir hale gelmiş, toplum katında sağladığı rızayı yitirmeye başlamış, devlet içindeki hâkimiyetini kaybetmiş, içinde yer aldığı bölgedeki itibarını büyük oranda zedelemiş ve komşularıyla savaşın eşiğine ilerlemiş, ardındaki uluslararası destek çekilmiş bir DP iktidarı vardı. DP iktidarını bir hükümet darbesiyle deviren asker ve sivil aydınlar, bu kez modern kapitalizme özgü toplumsal sınıfların etken olduğu bir dönemin kapısını aralayacaklardı. Aralanan bu kapıdan içeriye sanayi burjuvazisinin öncülük edeceği ithal ikameci bir kalkınma stratejisi, buna uygun olarak güçlenen bir işçi sınıfı, fikrî ve kültürel düzeyde yeni bir dönüşüm süreci, modern kapitalizme özgü burjuva demokratik bir rejimin ana hatlarını çizen yeni bir anayasa, bunların tümüne mesafeli yaklaşan eski tarihsel blokun hâkim sınıflarının ve aydınlarının tepkileri girecek ve Türkiye için çalkantılı bir 10 yıl daha başlayacaktı.

³⁹⁷ Weiker, *Türk İhtilali*, 31.

³⁹⁸ Ağaoglu, *Arkadaşım*, 167.

³⁹⁹ Eroğlu, *Demokrat Parti*, 243.

⁴⁰⁰ *Cumhuriyet*, "Başbakan 'Komisyon İşini Bitirdi' Dedi", 26.05.1960: 1, 5.

27 Mayıs Darbesi Bildirisi

Sevgili Vatandaşlar,

Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri, memleketin idaresini ele almıştır. Bu harekâta Silahlı Kuvvetlerimiz; partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında, en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi, hangi tarafa mensup olursa olsun, seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır.

Girişilmiş olan bu teşebbüs, hiçbir şahsa veya zümreye karşı değildir. İdaremiz, hiç kimse hakkında şahsiyata müteallik tecavüzkâr bir fiile müsaade etmeyeceği gibi, edilmesine de asla müsamaha etmeyecektir. Kim olursa olsun ve hangi partiye mensup bulunursa bulunsun, her vatandaş; kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele görecektir. Bütün vatandaşların, partilerin üstünde aynı milletin, aynı soydan gelmiş evlatları olduklarını hatırlayarak ve kin gütmekten birbirlerine karşı hürmetle ve anlayışla muamele etmeleri, ıstıraplarımızın dinmesi ve milli varlığımızın selameti için zaruri görülmektedir.

Kabineye mensup şahsiyetlerin, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne sığınmalarını rica ederiz. Şahsi emniyetleri kanunun teminatı altındadır.

Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz, Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve insan hakları prensiplerine tamamen riayettir. Büyük Atatürk'ün 'Yurtta sulh, cihanda sulh' prensibi bayrağımızdır.

Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadıqız. NATO ve CENTO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. Düşüncemiz 'Yurtta sulh, cihanda sulh'tur.

Milletimizin bir zarara uğramayacağı delaletinde sabır ve ihkamla tebessür etmeleri beklentilerimiz arasındadır.

DÜNYAYLA İLİŞKİLER⁴⁰¹

Tarımsal kapitalizmin sancağı altında otoriter bir siyasal hayat kuran DP, Türkiye'yi dünya içinde nasıl konumlandırmıştı? Şimdi bu sorunun yanıtını arayalım.

DP liderlerinin başlıca hedef ve vaatlerinden biri, Türkiye'yi birkaç on yılda küçük bir Amerika haline getirmektir. Yukarıda belirtildiği üzere Celal Bayar 1957'deki bir konuşmasında "Biz memleketimizde Amerikalıların ilerleyişleri seyrini takip ederek çalışmaktayız. Öyle ümit ediyoruz ki, 30 sene sonra bu mübarek memleket 50 milyon nüfusu ile küçük bir Amerika olacaktır" diyordu.⁴⁰² SSCB ve ABD eksenli iki kutuplu dünyada Türkiye hâkim sınıflarının tercihi ikincisinden yana olmuştu. DP'nin iktidarı yıllarında CHP döneminde başlatılan Amerikancılık canhıraş bir biçimde sürdürüldü.

Türkiye'yi dünya içinde ABD'nin sadık bir müttefiki olarak konumlandırmak, Behice Boran'ın dikkat çektiği gibi⁴⁰³ Türkiye toplumunun içsel yapısı ve hâkim sınıfların tercihleriyle ilgiliydi. Ülkeyi kendi öz sermaye birikimiyle geliştiremeyen hâkim sınıflar, dışarıdan destek aramışlar, bunun için de yurdun kapılarını yabancıların askerî, siyasi ve iktisadi nüfuz-

⁴⁰¹ Bu bölümde "ABD ve NATO ile ilişkiler" konusunda Çağrı Erhan, "Ortadoğu ile ilişkiler" konusunda Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "SSCB ile ilişkiler" konusunda Erel Tâlal'ın çalışmaları esas alınmıştır.

⁴⁰² *Cumhuriyet*, "Celal Bayar, 30 Yıl Sonra Türkiye Küçük Bir Amerika Olacak, Dedi", 21.10.1957: 1,5.

⁴⁰³ Behice Boran, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* (İstanbul: Tekin, 1970), 64.

larına açmakta, dış politikada ABD'nin çizgisini izlemekte tereddüt etmemişlerdi. DP, bu işi CHP'den daha iyi yapmaya aday olmuştu. Aday olduğu işi başarmak için bir yandan şiddetli ve girişken bir antikomünist hat izlemeli, bir yandan da ABD'ye kapılanmak için elinden gelen gayreti cesur ve enerjik bir biçimde göstermeliydi.

Asya'nın, Afrika'nın ve Latin Amerika'nın mazlum halkları 1950'lerin dünyasında sömürgecilikten kurtulmak, emperyalizmden bağımsızlaşmak için mücadele ederlerken, Türkiye Başbakanı Adnan Menderes "Milli veya müstakil adı ile vasıflandırılmak istenen siyaset ... demokrasi alemi ile işbirliğinden uzaklaşmaktır" diyebilecekti.⁴⁰⁴ Gerçekte DP'nin ABD'ye kapılmasının temel nedeni Türkiye dış politikasının ABD dış politikasıyla uyumlaştırılması sayesinde Amerikan yardımlarının artacağına hesaplanması, bunun da kalkınma hamlelerinin motoru olacağına varsayılmasıydı.⁴⁰⁵

Bu doğrultuda DP'nin öncelikli hedefi, Türkiye'nin NATO'ya sokulmasıydı. Türkiye CHP iktidarının son günlerinde, 11 Mayıs 1950'de, NATO'ya üyelik başvurusunda bulunmuş, fakat bu başvurudan bir sonuç çıkmamıştı. DP, Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesi için Haziran 1950'de SSCB tarafından desteklenen kuzeydeki Kore Demokratik Cumhuriyeti ile ABD tarafından desteklenen güneydeki Kore Cumhuriyeti arasında patlak veren savaşı önemli bir fırsat olarak algıladı. Hükümet, savaş başladıktan beş gün sonra Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin "Kore'de komünist tecavüzü"ne karşı savaşma kararını desteklediğini açıkladı. Menderes, bu kararla ilgili yorumunda "NATO'ya kabul edilmemize de köprü olabilir" diyecekti.

DP Hükümeti 25 Temmuz 1950'de yürürlükteki Anayasaya açıkça aykırı biçimde Kore Savaşı'na katılma kararı aldı. Sonradan DP milletvekili yapılacak olan Albay Tahsin Yazıcı komutasındaki askerler Amerikan tümenine bağlanarak ateş hattına sürüldü. Yüzlercesi öldü, esir düştü ya da kayboldu. Buna karşılık DP ve CHP ülkede düzenledikleri mitinglerle kendi ülkeleriyle hiçbir ilgisi olmayan ama Türkiye'nin NATO'ya girişine vesile olacağı hesaplanan savaşta çarpışan askerleri destekleyici mitingler düzenleyerek bir "milli his" galeyanı yaratmak istediler. Konuyla ilgili pek çok film de çekildi. *Kore'de Türk Süngüsü* zamanın milliyetçi histerisini pompalayarak beyaz perdeye yansıtan filmlerden biriydi.

⁴⁰⁴ Eroğul, *Demokrat Parti*, 93.

⁴⁰⁵ Erhan, "ABD", 552.

Hükûmet, 25 Temmuz 1950'de 4 bin 500 asker göndererek Kore Savaşı'na katılma kararı aldı. Bu karar, yürürlükteki 1924 Anayasasına açıkça aykırıydı. Çünkü, Anayasanın 26. maddesi başka devletlerle anlaşma ve barış yapma ile savaş ilanı gibi işlerin ancak TBMM tarafından yapılabileceğini belirtiyordu. Oysa karar TBMM dışlanarak doğrudan Bakanlar Kurulu tarafından alınmıştı. Çünkü DP Hükûmetinin acelesi vardı. Anayasaya aykırı olsa bile bu hızlı karar sayesinde Türkiye, ABD'den sonra Kore'ye asker gönderen ikinci ülke oldu. Albay Tahsin Yazıcı (daha sonra DP'den milletvekili yapılarak ödüllendirildi) komutasındaki askerler 25. Amerikan tümenine bağlanarak ateş hattına sürüldü. Türk birlikleri savaşta çok ağır kayıplar verdi. Yüzlercesi öldü, yüzlercesi esir düştü ve onlarcası da kayboldu. Buna karşılık DP ve CHP ülke içinde komünizmi telin mitingleri düzenleyerek binlerce kilometre ötede kendi ülkeleriyle hiçbir ilgisi olmayan bir savaşta çarpışan askerleri sanki kendi yurtlarını düşmana karşı savunuyorlarmış gibi desteklediler.

Bu ortamda Kore'ye asker gönderilmesine karşı tek ses Behice Boran'ın başkanlığını yaptığı Türk Barışseverler Cemiyeti'nden (TBC) geldi. DP'nin, TBC karşısındaki tavrı son derece sertti. DP liderleri ABD önderliğindeki "hür dünya"ya bağlanmayı "milli kalkınma"nın güvencesi olarak görüyorlar, Kore'ye gönderdikleri askerlerin yüzlercesinin kanıyla "hür dünya"nın yanında olduklarını göstermiş oluyorlar ve bu uğurda aksi hiçbir sese tahammül göstermiyorlardı. Sahiden de Kore'ye asker gönderme kararı Türkiye'nin NATO'ya girişini kolaylaştırdı. Türkiye 18 Şubat 1952'de NATO'ya resmen üye oldu. Meclis, iktidar ve muhalefet partilerinin oyuyla Türkiye'nin NATO'ya girişini onayladı. DP'liler Kore köprüsüyle NATO'ya girişi "Bir avuç kan verdik ama, büyük devletler arasına katıldık" diye değerlendireceklerdi.⁴⁰⁶

Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinin gündeme gelmesiyle birlikte Türkiye ile ABD arasında çok önemli ikili anlaşmalar imzalandı. ABD ve NATO karşıtı görüşlerin temellerini oluşturarak yıllarca sürecektir tartışmaların kapılarını açan bu anlaşmalardan bazısı askerî, bazısı iktisadi ve bazısı da teknikti. İkili anlaşmaların sayısı hâlâ tam olarak bilinmemektedir; sayı, bazı kaynaklara göre 54, bazı kaynaklara göre de 91'dir. İkili anlaşma sayısının kesin olarak bilinmemesinin nedeni, önemli bir bölümünün TBMM'ye getirilmemesi ve gizli nitelikte olmasıdır. İkili anlaşmalara yapılan itirazlar tam da bu noktadan kaynaklanmaktaydı. Çünkü DP iktidarı döneminde yürürlükte bulunan 1924 Anayasasının yukarıda da zikredilen 26. maddesi başka devletlerle sözleşme ve anlaşma yetkisini sadece TBMM'ye veriyordu. Dolayısıyla ikili anlaşmaların TBMM'ye getirilmemesi açık bir anayasal suçtu.

ABD ile Türkiye arasındaki ikili anlaşmaların bazı çarpıcı sonuçları vardı. Türkiye, daha NATO üyesi olmadan önce ABD'nin askerî girişimlerini desteklemek ve gerekirse bu girişimlere yardım etmek yükümlülüğü altına girdi. ABD'nin Türkiye topraklarında askerî tesis ve üsler kurması mümkün hale getirildi. DP'nin mirasçısı olan Adalet Partisi (AP) lideri Süleyman Demirel 1966'daki bir konuşmasında "üs yok, tesis vardır" diyerek Türkiye kamuoyuyla âdeta alay edecekti. Askerî tesisler konusundaki bir anlaşmayla ABD hava, kara ve deniz kuvvetlerinin Türkiye topraklarını kullanmalarına izin verildi. Askerî tesislerin nelerde kurulacağı açık bırakıldı ve zaman içinde Türkiye'de ABD'nin uygun gördüğü yerlerde

⁴⁰⁶ Aydemir, *Menderes'in Dramı*, 230.

Türk Barışseverler Cemiyeti'nin Kore'ye Asker Gönderilmesini Protesto Eden Beyannamesinden

(28 Temmuz 1950)

Aziz Türk Halkına;

Adnan Menderes Hükümeti, Kore'de harp etsin diye 4500 Türk çocuğunu General Mac Arthur'un emrine veriyor.

Adnan Menderes Hükümetinin bu kararı Türk milletine nasıl gösterilirse gösterilsin Amerikan menfaatleri uğruna harbe katılmamız demektir. Hükümet bu kararını Amerika'nın zoru ile vermiştir. Çünkü:

15 Temmuz'da Birleşmiş Milletler'den gelen telgrafla hükümet, Birleşmiş Milletler Anayasasının bu gibi işlerde üyelere tanıdığı haklara dayanarak doğrudan asker gönderemeyeceğini ima yollu bir karşılık vermişti. Zaten Birleşmiş Milletler'in bu müracaatını 52 üye devletten en az 12'si cevaplandırmış ve onlar da bir tek kara askeri göndermemişlerdir.

Dahası var: Kore'de harp etmek için gönüllü toplamaya kalkıştığı zaman Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü bir Fransız gazetecisine mülakat vererek bazı komşularımıza karşı bir tahrik olur diye gönüllü gönderme hükmüne razı olamayacağını söyledi. Demek oluyor ki Adnan Menderes Hükümeti kara askeri göndermeyi ilk önceleri doğru bulmuyor, kendisini buna mecbur saymıyordu.

Derken, Amerikan Senatörü Cain 23 Temmuz'da Ankara'ya geldi. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Milli Savunma Bakanı Refik İnce ve Genel Kurmay Başkanı Nuri Yamut ile konuştu. Bu konuşmalardan sonra memleketin muhtelif yerlerinde bulunan bakanlar alelacele Ankara'da toplanarak Kore'ye 4500 Türk çocuğunu göndermeye karar verdiler. Ardından da senatör Cain gazetecilere verdiği bir mülakatta (Bu harpte piyade kuvvetlerinin rolü büyüktür. Diğer milletlerden kara kuvveti istememizin tek sebebi Amerika'nın yıpranmamasının teminidir) diyerek işin içyüzünü meydana koydu, yani bu işin Amerika'nın zoru ile yapıldığını açıkladı.

Kore'deki savaşa, Türk milletinin katılmasında istikbalimiz ve güvenliğimiz bakımından hiçbir fayda yoktur. ... Kore'ye asker göndermekte Türk milletinin herhangi bir menfaati yoktur. Türk milletinin istiklali ve güvenliği dünya barışına sıkı sıkıya bağlıdır. Kore'ye asker göndermek ise Türk milletine nasıl bildirilirse bildirilsin, herhalde barışçı bir hareket değildir.

Bütün dünya milletleri ve bu arada Türk milleti de barışseverdir. Türk halkının menfaati dünya barışının bozulmamasındadır. ...

Biz Türk Barışseverler Cemiyeti, bunları tüm halk efkârına bildirirken onun en samimi düşüncelerini belirttiğimizi her Türk vatansesinin bizimle aynı fikirde olduğuna inanıyoruz. Adı söylenmeden, bir harp ilanı demeye gelen Adnan Menderes hükümetinin bu kararını, Türkiye Büyük Millet Meclisinin rededeceğini umuyoruz. Çünkü anayasamıza göre, gerekince harp ilan etmek yetkisi sadece Büyük Millet Meclisine aittir.

Milli menfaatlerimize ve dünya barışının korunmasına tamamen aykırı olan bu kararı şiddetle protesto ederiz.

90'ın üzerinde Amerikan tesisi kuruldu. Tesislerin elektrik, havagazı, akaryakıt, PTT, içki ve sigara vergilerinden bağışık tutulması sağlandı. İkili anlaşmalar ABD askerî personelinin Türkiye'de görev yapmasını sağladı. ABD'li askerî personelin Türkiye'de işlediği resmi suçlar nedeniyle Türk mahkemeleri tarafından yargılanması söz konusu değildi. Üstelik sanığın suç esnasında resmi görevde olup olmadığının tespiti de Türkiye'deki ABD komutanına verilmişti. Bu, Amerikan askerî personelinin Türkiye'de sömürgelerdeki hukuki ayrıcalıklara sahip kılındığını gösteriyordu. Bu durum, Türkiye için yüz kızartıcı sonuçlara yol açtı.

Sözgelimi Kasım 1959'da Adana'da görevli Amerikalı Yarbay Allen L. Morrison alkollü araç kullanırken özel otomobiliyle bir kişiyi öldürdü ve 11 kişiyi de yaraladı. Türkiye'deki Amerikalı komutan, Yarbay Morrisson'un olay sırasında resmi görevli olduğunu bildirince bu kişi sadece 1200 dolar para cezasına çarptırıldı ve olay böylece kapatıldı. Öte yandan yapılan ikili anlaşmalarla Türk Silahlı Kuvvetleri'nin eğitim sisteminden üniformasına ve hatta yemek duasına kadar her şeyi Amerikanlaştırıldı.

NATO'ya kabul edilen ve onca ikili anlaşmayla ABD yörüngesine giren Türkiye'ye dünya politikasında biçilen misyon daha çok Ortadoğu ile ilgiliydi. ABD liderliğindeki Batı'nın bölgedeki hedefi, bölge ülkelerini Batı şemsiyesi altında örgütleyerek SSCB'yi kuşatmalarını sağlamaktı. Bir başka önemli hedef ise Arap ülkelerindeki antiemperyalist akımların önünün kesilmesiydi. Türkiye, bu hedefler doğrultusunda Haluk Gerger'in deyimıyla ABD'nin Ortadoğu'daki "fedai'si" olacaktı.⁴⁰⁷ Aslına bakılırsa Başbakan Menderes'in diplomatik ilişkilerde kullandığı üslup da çoğu kez bir fedainin üslubunu andırıyordu. Menderes'in Suriye Büyükelçisiyle yaptığı bir görüşmede büyükelçinin Türkiye ile İsrail arasında kurulan ilişkilerin Ortadoğu'da pek de iyi karşılanmadığına ilişkin diplomatik sözlerine "Sus!... Efendilerine söyle, iki tümenle Suriye'ye girer, altınızı üstünüze getiririm," demesi⁴⁰⁸, bu konuda anılabilecek örneklerden sadece bir tanesiydi.

Türkiye'nin fedailik misyonu daha başlangıçta darbeyedi. Türkiye 1949'da İsrail'i tanıdı, Ocak 1950'de Tel Aviv maslahatgüzaranı atamış ve Temmuz 1950'de bu ülkeyle ilk ticaret anlaşmasını imzalamıştı. Bu durum, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerini olumsuz yönde etkiledi. Bu olumsuzluk, Haziran 1951'de ABD ve İngiltere tarafından gündeme getirilen NATO ile ilişkili Ortadoğu Komutanlığı projesi sırasında ortaya çıktı. Projenin amacı Süveyş'teki varlığı nedeniyle savaş sonrasında İngiltere ile Mısır arasındaki anlaşmazlığı gidermekti. Bölge devletlerinin ortaklığı ve işbirliği sağlanarak İngiliz üslerine duyulan tepki etkisizleştirilecekti. Türkiye hem güçlü ordusuyla Ortadoğu savunmasında görev üstlenecek, hem de Müslüman bir ülke olarak Ortadoğu Komutanlığı'nın Batı damgası yemesini önlemiş olacaktı. Ne var ki İsrail ile ikili ilişkileri nedeniyle Türkiye, Müslüman Arap ülkelerinin tepkisini çekmeye başlamıştı. DP Hükümeti 15 Ekim 1951'de bir açıklama yaparak Ortadoğu Komutanlığı'nı zorunlu gördüğünü ve Türkiye'nin katılmasını ilke olarak kabul ettiğini açıkladı. Mısır ise İngiliz işgal kuvvetleri, ülkesinde bulunduğu sürece Ortadoğu Komutanlığı'na katılmayacağını açıkladı. O günlerde Mısır basınında Türkiye aleyhine yazılar çıkmaya başladı. Sonuçta Komutanlığın kurulmasından vazgeçildi.

1953'te Eisenhower'ın başkan seçilmesiyle ABD'nin Ortadoğu politikasında bazı yön değişimleri oldu ve bu ülke bölgede inisiyatifi kendi ellerine almaya karar verdi. Mayıs 1953'te Ortadoğu gezisine çıkan ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, Menderes'in isteğiyle Türkiye'ye geldi. Menderes, Dulles ile yaptığı görüşmede Ortadoğu'da kurulacak yeni savunma sisteminin temel taşının Türkiye olması gerektiğini bildirdi. Dulles, bu görüşe katıldı ve bundan sonra Ortadoğu ülkeleri ikiye bölündü: Batı işbirlikçisi devletlerin liderliğini Türkiye, Batı'ya karşı bağımsızlığını korumaya çalışan devletlerin liderliğini ise

⁴⁰⁷ Haluk Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: Soğuk Savaş'tan 'Yeni Dünya Düzeni'ne* (İstanbul: Belge, 1999), 68.

⁴⁰⁸ Baban, *Politika Galerisi*, 17-173.

Mısır yapmaya başladı. Menderes'in 30 Mayıs-7 Haziran 1954 tarihleri arasında ABD'ye yaptığı gezide söylediği şu sözler, Batı karşıtı Arap devletlerinin Türkiye'ye karşı olumsuz tutumlarını şiddetlendirici bir etki yarattı: "İsrail'in varlığı gerçeğini tanımak Arap devletleri için bir gerekliliktir."⁴⁰⁹ Bu sözler, Menderes Hükümetinin Ortadoğu politikasını Ortadoğu açısından değil, Soğuk Savaş mantığının icapları açısından değerlendirdiğini ortaya çıkarıyor ve Batı karşıtı Arap devletlerinin Türkiye karşısında elini güçlendiriyordu. Nitekim Menderes'in ABD'den döndükten sonra Mısır lideri Nasır ile görüşme isteği reddedilecekti.

Ocak 1955'te Suriye ve Lübnan'ı ziyaret eden Menderes, Türkiye-İrak işbirliğine katılım konusunda bu ülkelerden olumsuz yanıt aldı. Batı'ya karşı bağımsızlıktan yana ülkelerin kapıları birer birer Türkiye'nin yüzüne kapanıyordu. Mısır'da yayımlanan bir karikatürde Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Batı'nın tasmalı köpeği olarak çizilmiş olması, bölgedeki Türkiye algısını göstermesi bakımından bazı ipuçları verir nitelikteydi.⁴¹⁰ Ortadoğu'da Türkiye'ye kapısını tek açan ülke "İngilizlerin adamı" diye nam salan ve Eylül 1954'te hükümet kuran Nuri Sait Paşa yönetimindeki Irak'tı.

Adnan Menderes yönetimindeki Türkiye ve Nuri Sait Paşa yönetimindeki Irak, 24 Şubat 1955'te Bağdat Paktı'nı imzaladılar. Pakta İngiltere ile Hindistan'la arasındaki sorundan ötürü Batı desteği almayı uman Pakistan ve Musaddık Hükümetinin ABD tarafından düşürülmesinin ardından Batı'ya yanaşan İran Şahı da katıldılar. Türkiye, Arap devletlerinin Bağdat Paktı'na katılımı için diplomatik bir atak başlattıysa da bunda başarılı olamadı. Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan Pakta açıkça karşı çıktılar; Ürdün ve Lübnan da Pakttan uzak durmayı yeğlediler. Böylelikle Bağdat Paktı amacına ulaşamamış oldu. Bağdat Paktına üye tek Arap devleti olan Irak'ta 14 Temmuz 1958'de General Kasım liderliğinde gerçekleşen hükümet darbesi, Paktın dağılmasına yol açtı (Pakt, yerini CENTO'ya bıraktı). Ancak Bağdat Paktı, Türkiye'nin Ortadoğu'daki imgesinde çok önemli tahribatlara yol açtı. Türkiye'nin Ortadoğu'da önderliği üstlenme hedefi bir hayalden öteye gidemedi; Arap devletleri Osmanlı mirasına gönderme yaparak Türkiye'yi yeniden emperyalist politikalar arayışı içinde olmakla suçladılar. Türkiye'nin, başta Mısır olmak üzere neredeyse bütün Arap devletleriyle ilişkileri durmaksızın gerginleşti. Türkiye, Bağlantısızlar tarafından dışlandığı gibi, Bağdat Paktını kendisine karşı algılayan İsrail ile ilişkilerini de bozdu.

1950'lilerin ikinci yarısından sonra Ortadoğu peş peşe patlayan bunalımlara sahne oldu. Bu bunalımlar karşısında izlediği politikalar Türkiye'yi gitgide yalnızlaşmaya sürükledi. Bunalımlardan ilki 1956'daki Süveyş bunalımıydı. Nasır liderliğindeki Mısır'ın sosyalist ülkelerle olumlu ilişkiler kurması üzerine ABD, İngiltere ve Dünya Bankası Mısır'a yapacakları yardımları kesince Mısır da bu duruma karşı sert bir tepki geliştirerek Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini ilan etti. Böyle başlayan bunalım, Ekim 1956'da İsrail'in Mısır'a saldırması ve ardından İngiliz ve Fransız güçlerinin de saldırıya katılmasıyla savaş halini aldı. Türkiye gerek

⁴⁰⁹ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Ortadoğu ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim 2005), 622.

⁴¹⁰ Ahmad, *Modern Türkiye*, 169.

kendi gerekse de Arap kamuoyunun tepkilerini dikkate alarak Kasım 1956'da diplomatik ilişkilerini kesmemekle birlikte İsrail Büyükelçisini geri çağırdı. Bununla beraber bu tutum Arap ülkelerini tatmin etmekten uzaktı. ABD bile SSCB ile birlikte davranarak İngiltere ve Fransa'yı kınarken Menderes Hükümetinin bu iki ülkeye karşı yumuşak demeçler vermekle yetinmesi Arap ülkeleri tarafından tepkiyle karşılandı.

İkinci bunalım 1957'deki Suriye bunalımıydı. Suriye bunalımı, bu ülkenin Ağustos başında SSCB ile ekonomik ve teknik yardım anlaşması imzalamasının ardından rejimi yıkmaya çalıştıkları iddiasıyla üç Amerikalı diplomatın sınır dışı edilmeleriyle başladı. ABD, bu duruma Suriye büyükelçisini "istemeyen adam" ilan ederek karşılık verdi. O sıralarda genel seçimlere hazırlanan Menderes, kamuoyunun dikkatini içerideki iktisadi bunalımın ağır sonuçlarından uzaklaştırmak üzere atağa geçti ve ABD büyükelçisine Suriye'nin bir Sovyet uydusu olduğunu, önlem almak için ABD'den işaret beklemediklerini söyledi. Türkiye 27 Eylül'den itibaren Suriye sınırına askerî yığınak yapmaya başladı ve bu ülkeyle savaşın eşiğine geldi. Türkiye, aynı zamanda, SSCB'nin şimşeklerini de üzerine çekti. Suriye bunalımı Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerini biraz daha gerdi.

Bir diğer bunalım Irak'taydı. 14 Temmuz 1958'de Bağdat Paktı'nın İstanbul'da toplanacağı gün, General Kasım liderliğindeki askerî darbe Irak'ta monarşiyi yıktı. Darbe sırasında Kral Faysal, Prens Abdülilah ve Başbakan Nuri Sait öldürüldü. Bu kişileri İstanbul toplantısına bekleyen Bağdat Paktı üyeleri şaşkına döndüler. Pakt üyeleri ABD'ye, Irak'a müdahale etmesi gerektiğini bildirdiler. Türkiye ise mahsus olarak ayarsız bir tepki gösterdi. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu yeni Irak Hükümetini tanımadıklarını açıkladı. Ardından Zorlu, Bayar ve Menderes, Irak'a askerî bir müdahalede bulunmaya karar verdiler. Çünkü darbenin Nasır'ın ve komünistlerin kışkırtmalarıyla yapıldığını düşünüyorlardı. Türkiye Hükümeti, askerî bir müdahalenin Irak halkını kenetleyeceğini, yeni hükümeti Mısır ve SSCB'ye yaklaştıracığını ve SSCB'nin de duruma müdahale edebileceğini düşünen ABD ve İngiltere tarafından engellendi.

Bir başka bunalım Lübnan'daydı. 1958'de neredeyse tüm Ortadoğu ülkelerinde olduğu gibi Lübnan'da da Nasır'dan esinlenen antiemperyalist bir hareket başlamıştı. Görev süresi dolan Hristiyan lider Camille Chamoun anayasayı görevini uzatacak şekilde değiştirme girişiminde bulununca Cemal Abdülnasır yanlısı milliyetçiler silahlı çatışma başlattılar. ABD, bunun üzerine Lübnan'a askerî müdahalede bulundu. Menderes Hükümeti, tahmin edileceği üzere, bu müdahaleyi memnuniyetle karşıladı ve İncirlik üssünün kullanılmasına izin verdi. Bununla da yetinmedi; Türk Hava Kuvvetleri'nin ABD'nin emrine verilebileceğini bildirdi. ABD, bunun bir NATO operasyonu olmadığını bildirerek Türkiye'nin önerisini geri çevirdi.

Burada önemli bir noktaya dikkat çekmek gerekiyor. Menderes Hükümetleri neredeyse bir kural olarak Ortadoğu'daki bağımsızlık savaşlarına sırt çevirdi. Vaktiyle emperyalizme karşı bağımsızlık savaşı veren Türkiye'nin şimdiki emperyalizmin fedailiği rolünün, Türkiye'den yıllar sonra emperyalizm ile dövüşmeye başlayan bölge ülkeleriyle ilişkilerini nasıl ters yönde etkilediği tahmin edilebilir. Bu konudaki en çarpıcı örnek Cezayir'in Fransa'ya karşı yürüttüğü bağımsızlık savaşıydı. Türkiye kamuoyunun Cezayir bağımsızlık savaşına duyduğu

büyük sempatiye rağmen Menderes Hükümeti her uğraşında bu onurlu mücadelenin karşısında yer aldı.

DP döneminde Türkiye'nin dünya içinde yeniden konumlandırılmasının bir yönü de Balkanlar politikasıyla ilgiliydi. DP Hükümeti, Türkiye'yi Balkanlar'da da ABD'nin SSCB'yi çevreleme stratejisinin bir parçası yaptı. ABD, Türkiye ve Yunanistan'ın 1952'de NATO'ya dahil edilmesiyle Balkanlar'daki çevreleme politikasını uygulamaya başlamıştı. 1948'de SSCB ile ilişkileri bozulan Yugoslavya ile NATO üyeleri Türkiye ve Yunanistan arasında kurulacak bir ittifak, Ortadoğu'daki ittifakla birlikte hem SSCB'yi çevreleme stratejisini tamamlayacak, hem de NATO'nun askeri kanadını Atlantik'ten İran'a kadar genişletmiş olacaktı. Balkan Paketi, bu amaçla sözü edilen üç ülke arasında 28 Şubat 1953'te Ankara'da imzalandı. Paketin bir ittifaka dönüşmesi ise 9 Ağustos 1954'te oldu. Ancak Mart 1953'te Stalin öldükten sonra Sovyet dış politikasında başlayan yumuşama Balkan ittifakını işlevsizleştirdi.

Kuzeydeki komşu SSCB ile ilişkiler, DP için Türkiye'nin dünyadaki konumu bakımından en önemli alanlardan biriydi. SSCB'nin dış politikası Stalin'in ölümünden sonra kapitalist ülkelerle bir arada yaşama ve üçüncü dünya ile sıkı bir işbirliği yapma biçiminde şekillendi. Bu politika, SSCB'nin Türkiye ile ilişkilerini geliştirme yönünde önemli adımlar atmasını da beraberinde getirdi. SSCB, 30 Mayıs 1953'te verdiği bir notayla Türkiye'den II. Dünya Savaşı'nın ardından yaptığı isteklerden vazgeçtiğini resmen bildirdi. Menderes Hükümeti bu notaya, Batılı müttefiklerine danıştıktan sonra "memnuniyet" içerikli bir yanıt verdi. Ancak, Menderes, iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi durumunda Batı'nın Türkiye'ye verdiği yardım ve desteğin azalmasından endişeliydi. Bu nedenle SSCB ile ilişkileri örtük ve gerilimli bir dengede tutmaya çalıştı.

DP, Şubat 1956'da SSCB'nin Türkiye'deki ABD üslerinden gönderilen gizli istihbarat girişimlerinde bulunulduğuna ilişkin notasına bunun meteorolojik amaçlar taşıdığı yönünde yanıt vererek blok politikasından geri adım atmayacağını gösterdi. DP Hükümeti, yukarıda belirtilen Suriye ve Irak bunalımlarındaki fedai rolüyle SSCB ile ilişkilerini aşırı derecede zorladı. Ancak ABD kendisini doğrudan doğruya ilgilendirmeyen sorunlar yüzünden SSCB ile karşı karşıya gelmekten çekindiği için Türkiye'nin olası askeri girişimlerini engelledi.

SSCB, Türkiye ile ABD arasında nükleer silah ve füzelerin yerleştirilmesini düzenleyen Aralık 1958 tarihli askeri anlaşmalardan rahatsız oldu ve bu konuda Menderes Hükümetini uyardı. Bu uyarılara kulak tıkayan Hükümet, Türkiye'yi açıkça hedef haline getirdi. 1 Mayıs 1960'ta Sovyet hava sahasına girerek istihbarat çalışmalarını sürdürürken düşürülen U-2 casus uçağının Adana'daki İncirlik üssünden havalanmış olması SSCB ile ilişkileri iyiden iyiye gerdi.

Bu diplomatik gerilimlere rağmen DP, SSCB ile ekonomik ilişkileri yarı örtük bir biçimde sürdürdü. 1953-1955 arasında SSCB ile Türkiye arasındaki dış alımlarda artış gözlemlendi. SSCB'nin isteği ile 1954'te bu ülkeye İzmir Fuarı'nda kıyıda köşede kalmış bir pavyon verildi. Ancak bunun basına yansımaması için çaba harcadı. DP Hükümeti SSCB'nin ticareti artırma girişimlerini daha çok Batılı devletlere karşı bir koz olarak kullanmaya eğilim gösterdi. Fakat bu ülke ile geliştirilen iktisadi ilişkiler içeriye devletler değil, firmalar arasındaymış gibi gösterildi.

1950'lerin sonunda ABD ile SSCB arasındaki yumuşama ister istemez Türkiye ile SSCB ilişkilerine de yansdı. Bu, DP Hükümetinin hoşnutsuzlukla karşılayacağı bir durum değildi. Çünkü DP Batı'dan yardım taleplerini iki blok arasındaki gerilimden yararlanarak elde etmeye çalışıyordu. Gelgelelim, yumuşama Türkiye'nin iradesi dışında bir süreçti ve o da bu sürece ayak uydurmak zorunda kalacaktı. 1960'a gelindiğinde iki devlet arasında başbakanlar düzeyinde ziyaretler gündeme geldi. Menderes 15 Temmuz 1960'ta Moskova'ya gidecek, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Birinci Sekreteri Nikita Kruşçov da daha sonra iade-i ziyarette bulunacaktı. Ne var ki 27 Mayıs hükümet darbesi planlanan ziyaretleri engelledi. Bu ziyaretlerin ABD'nin 27 Mayıs'ı destekleme ya da 27 Mayıs Darbesi'nin yapılış nedenlerinden biri olduğu rivayet ya da iddia edilir.⁴¹¹ Fakat bu rivayetler hakikate tekabül etmez. Erel Tellal'ın belirttiği gibi⁴¹² ziyaretler ABD'nin bilgisi dahilindeydi ve daha önemlisi ABD'nin kendisi SSCB ile ilişkilerini bu ziyaretler gündeme gelmeden çok önce geliştirmeye başlamıştı.

KÜLTÜR HAYATINDA EĞİLİMLER

DP döneminde kültür ve sanata damgasını vuran temel kavramlardan biri Amerikancılık- sa öteki de bireycilik oldu. Buna karşılık kültürde, edebiyatta ve sanatta muhalif adımlar da atıldı.

Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan sonraki Soğuk Savaş sürecinde Amerikancı bir hattı zaten benimsemiş ve bu hat Türkiye'nin kültür hayatını etkisi altına almıştı. DP'nin liberal yönelişleri kültür hayatındaki Amerikan rüzgârının şiddetini daha da artırdı. Dönemin öykücülerinden Demirtaş Ceyhun'un dikkati çektiği üzere kitapçı vitrinleri *Komünist Cehennemden Geliyorum*, *Hürriyeti Seçtim* gibi antikomünist kitaplarla doldu taşı; bunun yanı sıra da Amerikan edebiyatı ve kültürüyle ilgili kitapların istilasına uğradı. Dönemin genç kuşakları *Tommiks*, *Texas* gibi çizgi romanlar sayesinde Amerikan tarihini kendi ülkelerinin tarihinden daha iyi öğrenmeye başladılar. Rockefeller ve Ford'un nasıl zengin oldukları, Hollywood yıldızlarının nasıl bir hayat yaşadıkları genç kuşakların başlıca ilgi konusu haline geldi. Öyle ki, Türkiye'den gençlerin, hayallerindeki 'Amerikan rüyası' gerçek olsun diye gizlice bindikleri gemilerin ambarlarında yakalanıp soluğu Amerika yerine kodeste aldıklarına ilişkin olaylar gazete haberlerinin başlıca konularından biri haline geldi.⁴¹³

ABD'nin kendisi ve DP Hükümeti, işbirliği halinde ABD'nin Türkiye halkına tanıtılması ve sevdirmesi için yoğun bir halkla ilişkiler çalışması yürüttüler. "Dostluk Şarkısı" adlı plağın öyküsü, bu halkla ilişkiler çalışmasının aynasıdır: Dönemin popüler şarkıcılarından Celal İnce, "Dostluk Şarkısı" nı (*The Song of Friendship*) seslendirmek üzere ABD'ye götürüldü ve "Amerika Amerika/Türkler dünya durdukça/Berberdir seninle/Hürriyet savaşında" nakaratlı şarkıyı plağa okudu. Türk-Amerikan kardeşliğini vurgulayan 33 devirli plastik propaganda plağının binlerce kopyası Türkiye'ye yollandı ve parasız olarak halka dağıtıldı. Plağın ön yüzü ikiye bölünmüştü. Yarısında göklere yükselen New York, diğer yarısında da efsane

⁴¹¹ Bkz. Mete Tunçay, "Siyasal Tarih (1950-1960)", *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, yay. yön. Sina Akşın (İstanbul: Cem, 1997), 187.

⁴¹² Erel Tellal, "SSCB ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c. I, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim, 2005), 520.

⁴¹³ Jale Ozata Dirlikyapan, *Kabuğunu Kıran Hikâye: Türk Öykücülüğünde 1950 Kuşağı* (İstanbul: Metis, 2010), 26.

şehir İstanbul vardı. Plağın arka yüzünde Amerikan tarihinden dört ve Türkiye tarihinden üç önemli ismin hürriyet hakkındaki sözlerine yer verilmişti: Franklin Roosevelt, Thomas Jefferson, George Washington ve Patrick Henry ile Namık Kemal, Mustafa Kemal Atatürk ve Ziya Gökalp "Hürriyet aşkı" için bir araya getirilmiş, bu isimlerin "hürriyet" temalı sözleri plağın arka yüzüne basılmıştı.⁴¹⁴

DP döneminde gündelik hayat baş döndürücü bir hızla Amerikanlaştı. Ayla Acar, dönemin basınını didik didik tarayarak gündelik hayatta Amerikanlaşmanın örneklerini ve biçimlerini çarpıcı bir şekilde sergilemiştir.⁴¹⁵ Amerikan kültürü filmleri, dansları ve müziğiyle Türkiye'nin gündelik hayatına girdi ve pek çok örgütlenme aracılığıyla da yayıldı. Türk-Amerikan Dostluk Derneği, Türk-Amerikan Üniversiteler Derneği, Türk-Amerikan Kadınlar Derneği, Amerika'nın Sesi Radyosu, Amerikan kütüphaneleri, Amerikan dersaneleri bu örgütlerden bazılarıydı. Seçkinler, Propeller Kulüp'te İngilizce konuşulan toplantılara katılıyor; Türk kadınlar Türk-Amerikan Kadınlar Derneği'nde Amerikalı kadınlardan pasta yapmayı öğreniyor; öğrenci değişim programlarıyla ABD'ye giden öğrencilerin çoğu Amerikan hayat tarzının hayranları olarak ülkelerine geri dönüyor; Rock'n Roll ve Hula Hoop kentli gençler arasında çılgınlık düzeyinde yayılıyor; Amerikalı müzik gruplarının konser verdikleri mekânlar hınca hınç doluyor; "made in USA" damgalı tüm mallar aşırı rağbet görüyor; ülkelere geri dönen Amerikalıların kullanılmış iç çamaşırları bile alıcı buluyor; buzdolabı, çamaşır makinesi, düdüklü tencere gibi envai çeşit Amerikan kozmetik ürününün reklamları her yerde göze sokuluyordu.

1950'ler Türkiye'sinde başka ülkelerde olduğu gibi çelik iskeletli çok katlı binalar, camdan perde duvarlarla yüksek bir modern verimliliği dışa vuran "ulus-

Dostluk Şarkısı

Amerika, Amerika,
Türkler dünya durdukça,
Beraberdir seninle,
Hürriyet savaşında.

Bu bir dostluk şarkısıdır,
Kardeşliğin yankısıdır,
Kore'de olduk kan kardeşi,
Sönmez bu dostluğun ateşi.

Azmimizdir hür yaşamak,
Dünyada sulhu sağlamak,
Dalgalanır hep bu uğurda,
İstiklal aşkı ruhumuzda.

Amerika, Amerika,
Türkler dünya durdukça,
Beraberdir seninle,
Hürriyet savaşında.

Senin New York'un,
Yükselir göklere,
Senin İstanbul'un,
Destandır dillere.

Amerika, Amerika,
Türkler dünya durdukça,
Beraberdir seninle,
Hürriyet savaşında.

Ankara ile Washington,
İzmir'in ile San Francisco'n,
Benzer derler birbirine,
Doyulmaz güzelliklerine.

O muhteşem beldelerin,
Pınarların nehirlerin,
Ünlü gelalen Niyagara,
Haykırır gücünü dünyaya.

Amerika, Amerika,
Türkler dünya durdukça,
Beraberdir seninle,
Hürriyet savaşında.

Senin New York'un,
Yükselir göklere,
Senin İstanbul'un,
Destandır dillere.

Amerika Amerika,
Türkler dünya durdukça,
Beraberdir seninle,
Hürriyet savaşında.

⁴¹⁴ Mehmet Ö. Alkan, "Tarihin Sesli Tanıkları: Plaklar", *Toplumsal Tarih* 117 (2003), 17.

⁴¹⁵ Ayla Acar, *Soğuk Savaş Yıllarında Amerikan Kültürünün Türkiye'ye Girişinde Basının Rolü (1945-1960)*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Ana Bilim Dalı Gazetecilik Bilim Dalı, basılmamış doktora tezi, İstanbul, 2008).

lararası üslup" yaygınlık kazandı. Bu üslup, Türkiye gibi Batı Bloku içinde yer alan az gelişmiş ülkelerde Amerika Birleşik Devletleri ile özdeşleştiriliyordu. Bu görüşlere göre "uluslararası üslup"ta yapılan binalar ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrasında yükselen dünya gücü olduğunu özetliyordu. Mimarlıksahnesinde özellikle kanonik İstanbul Hilton Oteli'nin 1952-1955'teki yapımından sonra yaygın bir Amerikancılık gözlenir oldu. İstanbul Hilton, II. Dünya Savaşı sonrasında estetik ve ideolojik yönsemelerini temsil eden bir yapıydı. Hilton'dan içeriye girmek, DP'nin dört elle sarıldığı 'Küçük Amerika'dan içeriye girmek ya da 'Küçük Amerika'ya kabul edilmek anlamına geliyordu. 'Gökdelen' diye bilinen ve başkent Ankara'nın göbeğine inşa edilen Emek İş Kulesi (1959-1964) çelik iskeleti, cam perde duvarlarıyla çok katlı binaların Türkiye'deki ilk örneklerinden biriydi. Başkent Ankara karşısında yitirdiği eski önemini yeniden kazanmaya başlayan İstanbul'un kentsel dönüşümün en trajik örneklerinden biriyle yıkılıp yeniden yapılması da bir yandan 1930'lu yılların modernleşmeci kentsel dönüşüm politikalarının devamı, diğer yandan da 1950'lerin Amerikancı kültürel ikliminin bir sonucuydu. İstanbul'un Başbakan Menderes'in şahsi talimatları ve ihtiraslı müdahaleleriyle yaygın bir yıkımla mahvedilişi ve yüksek apartman bloklarıyla yeniden inşası Amerikanvari bir halkla ilişkiler projesinin ürünüydü.⁴¹⁶

Patronaj ilişkileriyle hızla zenginleşen, bir ayağı kırsal feodal ilişkilerde bir gözü ise Amerika'da olan toplumsal kesimlerin gündelik hayatlarındaki değişim de dönemin kültürel iklimine ilişkin önemli ipuçları veriyordu. Murat Belge'nin vurguladığı gibi, Amerika'nın 'caz çağı'na benzer bir israf ve lüksle karakterize olan 'gazino çağı' gösteriş patlamasıyla birlikte DP döneminde uç verdi.⁴¹⁷

Amerikancılığın bir vechesi olarak DP döneminde durmaksızın uzayan karayolları kültürel dolaşımı hızlandırdı. Köyleri kasabalara, kasabaları da kentlere bağlayan karayolları, kente akan insanları gazete ile tanıştırdı ve onu köyün, kasabanın içine sokmaya başladı. 1950'de yaklaşık 150 bin olan toplam gazete satışında âdeta bir patlama yaşandı; 1950'lerin ikinci yarısında gazete satışları 500 bine ulaştı. Böylelikle reklamcılık da bir sektör olarak kültür hayatındaki yerini aldı. Beri yandan kapitalistleşme sürecinin gereksindirdiği okuryazar nüfustaki yükseliş dikkat çekiciydi; 1950'de yüzde 32,4 olan okuryazarlık oranı 1960'ta yüzde 40'a çıktı. Radyonun etkisi, okuryazarlık ve gazete satışlarındaki çarpıcı yükseliş, en küçük yerleşim birimlerini bile gündelik siyasetin içine çekti. Köy kahvehaneleri Demokratların masaları ile Cumhuriyetçilerin masaları olarak bölündü ve toplumun o zamana kadar tanıdığı kimlik biçimlerinin içine 'partililik' kimliği de girmiş oldu.⁴¹⁸

DP dönemi Amerikan meftunluğunun bir yönü de üniversite öğrenimiyle ilgili olarak belirdi. ABD modeli örnek alınarak iki bölge üniversitesi bu dönemde kuruldu. 1955'te Türkiye'nin batısında bulunan İzmir'deki Ege Üniversitesi ve 1957'de de Türkiye'nin doğusunda bulunan Erzurum'daki Atatürk Üniversitesi öğrenime başladı. Aslına bakılırsa bu üniversitelerin kuruluşunda tarımsal kapitalizmin ruhu hissedilebiliyordu. Her ikisin-

⁴¹⁶ Sibel Bozdoğan, "Modern Türkiye'de Sanat ve Mimari", *Türkiye Tarihi 1839-2010: Modern Dünyada Türkiye*, ed. Reşat Kasaba, çev. Zuhal Bilgin (İstanbul, Kitap: 2011), 451-508.

⁴¹⁷ Murat Belge, "Kültür", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 5 (İstanbul, İletişim: 2002?), 1288-1304.

⁴¹⁸ Özata Dirlikyapan, *Kabuğunu Kıran Hikâye*, 27; Murat Belge, "Türkiye'de Gündelik Hayat", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3 (İstanbul: İletişim 1992?), 836-860.

de de ziraat fakülteleri öncelikli ve önemli fakülteler olarak kurgulanmıştı. Atatürk Üniversitesi, Cumhurbaşkanı Bayar'ın ABD gezisi sırasındaki gündemlerinden biriydi ve bu üniversitenin kuruluşu için Amerikan İktisadi Kalkınma Teşkilatı ile gerekli anlaşmalar bu gezi sırasında yapıldı. Üniversitenin kuruluşu için ABD'deki Nebraska Üniversitesi ile Türk-Amerikan Ortak Komisyonu kuruldu. Atatürk Üniversitesi ile Nebraska Üniversitesi arasında eşleştirme de yapıldı. Böylelikle Atatürk Üniversitesi akademik personeli Amerikan kaynaklarıyla Nebraska'da eğitildi, Nebraska'daki akademik personel de Atatürk Üniversitesi'ne tecrübelerini ve birikimlerini aşıladı. Nebraska ile Erzurum, tahıl ve hayvancılıkla ziraat ekonomisine bağlı iki bölgede kurulmuştu ve tarımsal kapitalizmin bilimsel esaslarda işletilmesiyle işlevlendirilmişti.⁴¹⁹

DP döneminde kültürel hayatın önemli gelişmelerinden biri edebiyat alanında yaşandı. Edebiyat kitaplarının sayısı 1950'de 337'ye bu sayı 1960'ta 827'ye yükseldi.⁴²⁰ Romanda iki başyapıt dönemin edebiyat hayatına damgasını vurdu. Orhan Kemal'in *Bereketli Topraklar Üzerinde*'sinin ilk baskısı 1954'te, Yaşar Kemal'in *İnce Memed*'inin ilk cildinin ilk baskısı 1955'te yapıldı. Türkiye, o zamana kadar görülmedik bir toplumsal dönüşümün içinden geçerken sıradan, zahmetkeş, çilekeş emekçiler kendi seslerini bu iki yazarın satırlarında buldular. Bu sesler, o vakte kadar onlar adına konuşmaya alışmış olan ağalara, beylere, siyasal seçkinlere ve kendi fildişi kulelerinde yazıp çizmeye alışmış aydınlara protestolu bir yanıt içeriyordu.⁴²¹ Orhan Kemal'in *Bereketli Topraklar Üzerinde*'de anlattığı dünya, Çukurova'nın mümbit topraklarında çalışan ve sefalet içinde yaşayan fakir insanların yoksun dünyasıydı. Roman, yalana, hileye, iki yüzlülüğe, hırsızlığa, en ağır sömürü biçimlerine imkân veren çürüyen bir düzeni sorguluyordu.⁴²² Yaşar Kemal ise, Çukurova'daki açgözlü ağaların, köylülerin topraklarını hangi zalim yollarla ele geçirdiklerini göstermek ve toprak üzerindeki haksızlıkları vurgulamak için İnce Memed'i haksızlığa başkaldıran bir devrimciye dönüştürüyordu. Kişisel ölçme amacını köylüyü ağanın elinden kurtarmak amacıyla birleştiren Memed, bu düşüncesini kafasında geliştire geliştire sömürüden kurtarılmış bir toprak düzenine evriltiyor ve haksızlıkların, eşitsizliklerin dünyasında hakça, eşitçe bir dünyanın mümkün olduğunu hayal edebiliyordu.⁴²³

Kültürel hayatın bir başka önemli dönüşümü sinema alanında idi. DP dönemine kadar süregelen sinema dönemi, 'Tiyatrocular Dönemi' olarak bilinirdi. Mekânları kentlerdi, tek parti döneminin kültürel ideolojisiyle yoğrulmuştu ve yönetmen olarak Muhsin Ertuğrul'un etkinliğindeydi. 1950'lerde ise 'Yeşilçam Dönemi' başladı. Kırsal alandan kentlere yönelen göçün ritmik bir biçimde artması ve buna bağlı olarak kentlerin aynı zamanda kırsallaşmasıyla birlikte sinema salonlarının kent mekânlarının dışına taşarak yurt sathına yayılması Yeşilçam Döneminin özelliklerinden biriydi. Bir diğeri ise siyasetin popülerleşmesine bağlı olarak

⁴¹⁹ Cangül Örnek, *1950'li Yıllarda ABD ile Buluşma: Antikomünizm, Modernleşmecilik ve Manevîyatçılık* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, 2010), 199-200.

⁴²⁰ Özata Dirlikyapan, *Kabuğunu Kran Hikâye*, 46.

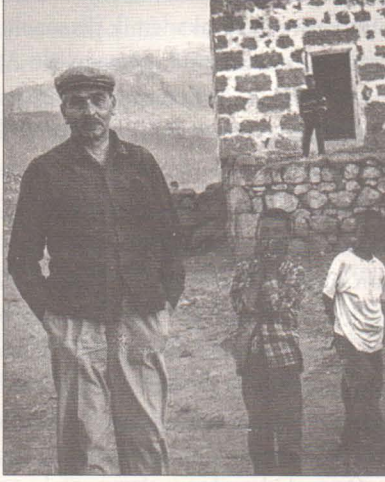
⁴²¹ Orhan Kemal ile ilgili benzer bir değerlendirme için bkz.: Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*, çev. Güneş Ayas (İstanbul, Timaş: 2011), 341.

⁴²² Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2: Sabahattin Ali'den Yusuf Atılgan'a*, 5. baskı (İstanbul, İletişim: 1997), 40; Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, 19. baskı (İstanbul, Everest: 2009).

⁴²³ Moran, *Türk Romanı*, 85-86; Yaşar Kemal, *İnce Memed I* (İstanbul, Toros: 1982).

Mehmet Ali Aybar (1908-1995)

Türkiye'de sosyalist siyaset ve düşüncenin önemli isimlerinden, Türkiye İşçi Partisi'nin liderlerindenidir. "Güler yüzlü sosyalizm" kavramının yaratıcısıdır.

Resmî belgelere göre 1910, gerçekte ise 5 Ekim 1908'de, İstanbul'da doğdu. Kendisi, "ikinci sınıf bey takımı"ndan geldiğini söyler. Paşa torunuydu; babasının babası Hüseyin Hüsnü Paşa, Harekât Ordusu kumandanyıdı. Babası Tahsin Bey, piyade yarbayıdı. Annesi Aliye Hanım, matematikçi Gelenbevi İsmail Efendinin kızıydı. Dayısı Sait Gelenbevioğlu, 1912'de Ahmet Muhtar Paşa, Mütareke döneminde de Damat Ferit Paşa ve Ali Rıza Paşa hükümetlerinin maarif nazırıydı. Çerkes Ethem tarafından kaçırılıp fidye istenen İttihatçı İzmir Valisi Rahmi Bey, halasının kocasıydı. Babası ile Kurtuluş Savaşı'nın öcülerinden Ali Fuat Paşa (Cebeşin) kardeş çocuklarıydı. Türkiye sosyalist hareketinin iki önemli ismiyle yakınlığı vardı; Nâzım Hikmet ile anne tarafından kardeş torunu, Sabahattin Ali ile yine anne tarafından akrabaydı. Galatasaray Ticaret Lisesinden 1928'de, Musevi Lisesinden 1929'da mezun oldu. Marksizmle bu yıllarda tanıştı; *Komünist*

Parti Manifestosu'nu lise öğrencisiyken okuduğunu anlatır. Millî bir atletti; 100, 200 ve 400 metre koşularda Türkiye ve Balkanlar rekortmeniydi. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 1934-1935 döneminde mezun oldu. 1936'da mezunu olduğu Fakülteye anayasa hukuku asistanı olarak atandı. Asistanlığını yaptığı profesör, Türk sağının önde gelen isimlerinden Ali Fuat Başgılı'dı. 1937 Yazında, doktora çalışmaları yapmak üzere Paris'e gitti. Doktora tezini 1939 Baharında verdi. Peşinden bir buçuk yıl kadar Paris'te ihtisas Etütleri yaptı. Savaş nedeniyle etütlerini yarım bırakıp Türkiye'ye döndü. 1942'de, *Devletler Hukuku Karşısında Fert* başlıklı teziyle Devletler Genel Hukuku Doçentliğine tayin edildi.

1945 yılında, *Vatan* gazetesinde, tek parti iktidarını eleştiren, hürriyet ve demokrasiyi savunan yazılar yazdı. Aynı yıl, dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in talimatıyla görevine son verildi. 1946 milletvekili genel seçimlerinde, DP listesinden ama "müstakil" olarak Bursa milletvekili adayı olduysa da seçilemedi. Sonradan, bu adaylığını 'bir gençlik hatası' olarak değerlendirecektir.

İlk sayısı 1 Şubat 1947'de çıkan ve 6 sayı yayımlandıktan sonra Sıkıyönetim Komutanlığı'nca kapatılan *Hür*; ilk sayısı 5 Nisan 1947'de yayımlanan ve İzmir'de 3, İstanbul'da tek sayı çıkarabildiği *Zincirli Hürriyet* adlı gazeteleri yayınladı. Bu gazetelerde yayınlanan yazıları nedeniyle hakkında açılan davadan ötürü ve savunmasında dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye hakaret ettiği gerekçesiyle 1949 Sonbaharında Üsküdar Paşakapısı Cezaevine konuldu. 14 Temmuz 1950'de çıkarılan af kanununun yararlanarak serbest bırakıldı. Nâzım Hikmet ve Aziz Nesin hapisane arkadaşlarıydı. *Geveze* adlı haftalık mizah dergisinde İsmet Paşa ve Amerika aleyhinde imzasız yazılar yazdı. TKP yürüncesindeki *Nuhun Gemisi* adlı haftalık siyasi mizah dergisinde de yazdı; bunlardan bazıları başyazıydı. Ekim 1956'da Sovyetler Birliği'nin Macaristan'a müdahalesine karşı çıktı. Bu tarihten sonra, TKP ile ilişkilerinin kesildiği ve tekrar Sovyetler Birliği karşıtı bir konum benimsediği belirtilir.

DP iktidarı döneminde avukatlık yaparak geçirdiği 'suskunluk yılları'nın ardından 8 Şubat 1962'de kurucularının çağrısıyla TIP Genel Başkanlığını üstlendi. TIP yönetiminin en etkili isimleri olarak anılabilecek Behice Boran, Sadun Aren ve Nihat Sargın'ın partiye girişini sağlayarak, partinin sosyalist kimliğinin oluşmasına önayak oldu. Güçlü hitabet yeteneği ve öne çıkan lider özellikleriyle TIP'in serpilmesine büyük katkı sağladı. 1965 ve 1969'da İstanbul'dan milletvekili seçildi. 1968 yılında TIP'in önde gelen isimleri Behice Boran ve Sadun Aren ile kuramsal bakımdan ters düştü. Parti içi anlaşmazlığın derinleşmesi üzerine 1969'da genel başkanlıktan istifa etti. Şubat 1971'de TIP üyeliğinden de ayrıldı.

12 Mart döneminde TBMM'de bağımsız milletvekili olarak askerî yönetimin uygulamalarını eleştirdi. 1973 seçimlerinde Birlik Partisi'nden bağımsız milletvekili oldu, fakat seçilemedi. 1975'te bazı eski TIP'lilerle birlikte Sosyalist Parti'yi kurdu ve bu partinin genel başkanı oldu. Partinin adı sonradan Sosyalist Devrim Partisi olarak değiştirildi. Tüzük gereğince 1979'da genel başkanlıktan ayrıldı. Ekim 1979'da İstanbul milletvekili adayı olduysa da kazanamadı.

12 Eylül döneminde DİSK davasının avukatlığını üstlendi. 1986'da Türkiye'de yasal bir sosyalist partinin kurulması için çağrı yaptı. Birkaç ay süren çalışmalarından sonra bu işten çekildiğini açıkladı. 1995'te yaşama veda etti. *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm* (1968), *Neden Sosyalizm?* (1995), *TIP Tarihi* (üç cilt) (1988), *Marksizmde Örgüt Sorunu* (1979), *Vietnam Günlüğü* (2012), *Marksizm ve Sosyalizm Üzerine Düşünceler* (2002) başlıca yapıtlarındandır.

Kaynaklar

Barış Ünlü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar* (İstanbul: İletişim, 2002).

Gökhan Atılğan, *Behice Boran: Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı* (İstanbul: Yordam Kitap, 2009).

sinemanın da popülerleşmesiydi. Yeşilçam senaryocuları ve yönetmenleri halkın isteklerine, eğilimlerine, beklentilerine ve kültürel formlarına uygun, geleneksel masal ve oyunlarının mirasçısı bir sinema döneminin mimarlarıydılar. Yeşilçam Döneminde sinemada popülerleşmenin yanı sıra gelişen bir nitelik de ticarileşmeydi. Filmlerin gişe yapabilmesi için halk tarafından tutulması, halk tarafından tutulabilmesi için de onun beklentilerine, mitoslarına, kültürüne ve düşlerine uygunluk arz etmeleri gerekiyordu. İstanbul'daki yapımcıların, Anadolu'daki bölge işletmecilerinin seyircinin nabzını tutarak belirledikleri siparişleri, yine onların talep ettiği başrol oyuncularıyla sinemaya aktarmaya başlaması bunun göstergelerinden biriydi.⁴²⁴ Türk film sanayinin merkezi olan Yeşilçam, o zamanlar, senede 700'e yakın film üreterek Hindistan'dan sonra dünya ikincisi sıfatını taşımakla övünürdü.⁴²⁵

DP dönemi kültürel hayatının önemli özelliklerinden biri de, sol görüşlü edebiyat ve sanatçılar üzerindeki ağır baskıydı. Melih Cevdet, Rıfat Ilgaz, Orhan Kemal, Oktay Rıfat, Fethi Naci, Arif Damar, Ferruh Doğan, Metin Eloğlu, Cahit Irgat, Şükran Kurdakul gibi edebiyatçılar verdikleri eserlerden ötürü TCK'nın ünlü 142. maddesinde aykırı eylemde bulunmakla suçlanarak ağır ceza mahkemelerinde yargıldılar.⁴²⁶ Polis takibi, yargılamalar ve türlü baskılar solcu edebiyatçı ve sanatçıları öyle nefes alamaz hale getirmişti ki; ünlü şair Nâzım Hikmet 1951 Yazında, ünlü ressam Abidin Dino da 1952'de yurt dışına gitmek zorunda kaldılar. Nâzım, eğer Türkiye'de biraz daha kalsaydı muhtemelen hapislerde çürüyecekti.⁴²⁷

Eleştirel edebiyatçı ve sanatçıların susturulduğu bir kültürel ortamda siyasal muhalefet görevini mizah dergileri yükledi. *41 Buçuk* (1952), *Tef* (1954-1955), *Dolmuş* (1956-1958), *Taş* (1958-1959), *Karikatür* (1958-1959), *Taş-Karikatür* (1959) gibi siyasal mizah dergileri⁴²⁸ DP'nin baskıcı yönetimine karşı gelişen eleştiri odacıkları oldular. Bu dergiler içinde öne

⁴²⁴ Engin Ayça, "Yeşilçam'a Bakış", *Türk Sineması Üzerine Düşünceler*, ed. Süleyman Murat Dinçer (İstanbul: İzdüşüm, 1996), 129-148.

⁴²⁵ Pamuk, *İstanbul*, 88-89.

⁴²⁶ Şükran Kurdakul, *Cezasından Babıali'ye, Babıali'den TIP'e; Anılar* (İstanbul, Evrensel: 2003), 75.

⁴²⁷ Saim Gökse ve Edward Timms, *Romantik Komünist: Nâzım Hikmet'in Yaşamı ve Eseri*, çev. Barış Gümüşbaş, 4. baskı (İstanbul: Doğan, 2001), 310-321.

⁴²⁸ Levent Gönenç ve Levent Cantek, "Toplumsal Değişme ve Mizah Dergileri", *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*, 2. baskı (Ankara: Phoenix, 2012): 509-537, 515-516.

çıkanlar *Tef* ve *Dolmuş*'tu. *Tef*'in sahibi Ertem Eğilmez'di; çizerleri arasında Semih Balcıoğlu, Ferruh Doğan, Bedri Koraman, Oğuz Aral ve Turhan Selçuk, yazarları arasında da Çetin Altan ve Bedii Faik gibi isimler vardı. Aziz Nesin, İlhan Selçuk ve Turhan Selçuk tarafından çıkarılan *Dolmuş*'te ise Altan Erbulak, Oğuz Aral, Nehar Tüblek, Suat Yalaz gibi isimler çiziyordu.

Kaynaklar

- Alaattin Karaca, *Necip Fazıl-Adnan Menderes İlişkisi, Mektuplarla ve Belgelerle* (Ankara: Lotus, 2009).
- Alan Knight, "Populism and Neo-Populism in Latin America, Especially Mexico", *Journal of Latin American Studies*, 2 (1998): 223-248.
- Ali Dikici, "Demokrat Parti Döneminde İç Güvenlik ve Tük Polis Teşkilatı", *Gazi Akademik Bakış*, 5 (2009), 61-94.
- Ali Fuad Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, çev. M. Ali Sebük ve İ. Hakkı Akın (İstanbul: Yağmur, 1966).
- Alkan, Mehmet Ö., "Tarihin Sesli Tanıkları: Plaklar", *Toplumsal Tarih* 117 (2003), 12-29.
- Altan Öymen, *Öfkeli Yıllar* (İstanbul: Doğan 2009).
- Antonio Gramsci, *Selections from Prison Notebooks*, ed. ve çev. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowel Smith, (New York: International Publishers, 1989).
- Arif Payaslıoğlu, *Türkiyede Özel Sanayi Alanındaki Müteşebbisler ve Teşebbüsler* (Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Teksir, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kütüphanesi, 1961).
- Ayla Acar, *Soğuk Savaş Yıllarında Amerikan Kültürünün Türkiye'ye Girişinde Basının Rolü (1945-1960)*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Ana Bilim Dalı Gazetecilik Bilim Dalı, basılmamış doktora tezi, İstanbul, 2008).
- Ayşe Buğra, *Devlet ve İşadamları*, çev. Fikret Adaman (İstanbul: İletişim, 2007).
- Aziz Çelik, *Vesayetden Siyasete Türkiyede Sendikacılık (1946-1967)* (İstanbul: İletişim 2010).
- Bahattin Akşit, "DP Döneminde Kapitalizm ve Kırsal Dönüşüm", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 6 (İstanbul: İletişim, 1988), 1946-1947.
- Barış Ertem ve Mustafa Cevdet Altunel, "İstanbul İmarındaki Tarihi Eser Kaybının Tarih ve Turizm Açısından İncelenmesi: Karaköy-Kabataş Bölgesi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 4 (2011): 61-79.
- Barış Ünlü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar* (İstanbul: İletişim, 2002).
- Baskın Oran, "1945-1960 Batı Bloku Ekseninde Türkiye I: Dönemin Bilançosu", ed. Baskın Oran *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Gilt I (İstanbul: İletişim 2005).
- Behice Boran, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* (İstanbul: Gün, 1968).
- Behice Boran, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* (İstanbul: Tekin, 1970).
- Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış II: Sabahattin Ali'den Yusuf Atılgan'a* (İstanbul, İletişim: 1997).
- Burhanettin Duran, "Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı: İdeolojik Konuları, Dönüşümü ve Evreleri", *Modern Türkiyede Siyasal Düşünce c. 6: İslamcılık* (İstanbul, İletişim: tarihsiz), 128-156.
- Can Dündar (haz.), *Özel Arşivinden Belgeler ve Anılarıyla Vehbi Koç* (İstanbul: Doğan, 2006).
- Canan Tatlı, *Demokrat Parti Döneminde Toplumsal ve Siyasal Hayatta Kadın* (İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, 2008).
- Cangül Örnek, *1950'li Yıllarda ABD ile Buluşma: Antikomünizm, Modernleşmecilik ve Maneviyatçılık* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, 2010).
- Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*, çev. Güneş Ayas (İstanbul, Timaş: 2011).
- Celal Bayar, *Başvekilim Menderes* (İstanbul: Tercüman, 1986).
- Celal Bayar, *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri: Demokrat Parti'nin Kuruluşundan İktidarına Kadar Politik Konuşmalar 1946-1950* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999).
- Celil Bozkurt, "Türk Siyasetinde İslam Demokrat Partisi ve Kamuyundaki Yankıları", *History Studies*, 2 (2013): 79-106.

- Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, ed. Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, (İstanbul: Belge, 1990).
- Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi* (Ankara: İmge, 1998).
- Cenk Yiğiter, "Demokrat Parti İktidarından 27 Mayıs'a Akademik Özgürlük ve Üniversite", *Praksis*, 37 (2015), 213-240.
- Cihad Baban, *Politika Galerisi: Bir Devrin Hükümlerleri* (İstanbul: Timaş, 2009).
- Çağlar Keyder, *Toplumsal Tarih Çalışmaları* (Ankara: Dost, 1983).
- Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c.1, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim, 2005), 522-575.
- Demokrat Parti, *Kalkınan Türkiye* (Ankara: Desen Matbaası, 1954).
- Demokrat Parti, *Tüzük ve Program* (Ankara: Doğuş Matbaası, 1949), 60.
- Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, çev. Bahar Şahin (İstanbul: İletişim, 2009).
- Doğan Avciođlu, *Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın* (Ankara: Bilgi 1968).
- Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam* (İstanbul: Nurettin Uycan Matbaası, 1966).
- Emin Karakuş, *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü ile İşte Ankara* (İstanbul: Hürriyet, 1977).
- Emine Gürsoy Naskali, *Yassıada Zabıtları 1: Örtülü Ödenek Davası* (İstanbul: Kitabevi, 2005).
- Emrah Göker, "Sınıf Mücadelesi Neyi Açıklar?: Türkiye'de Kalkınma Sürecinde Devlet-Kapitalist Çekişmesi, 1958-1967", *İktisat, Siyaset ve Devlet Üzerine Yazılar: Prof. Dr. Kemali Saybaşılı'ya Armağan*, ed. Burak Ülman ve İsmet Akça (İstanbul: Bağlam, 2006), 107-139.
- Engin Ayça, "Yeşilçam'a Bakış", *Türk Sineması Üzerine Düşünceler*, ed. Süleyman Murat Dinçer (İstanbul: İzdüşüm, 1996), 129-148.
- Erdal Şen, *Belgelerin Dilinden Yassıada'nın Karakütüsü* (İstanbul: Zaman, 2007).
- Erdoğan Teziç, *Siyasi Partiler: Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler* (İstanbul: Gerçek, 1976).
- Erel Tella, "SSCB ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c. 1, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim 2005), 499-521.
- Ergun Özbudun, "Seçim Sistemleri ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1-4 (1995): 521-539.
- Ergun Özbudun, *1924 Anayasası* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2012).
- Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen (İstanbul: İletişim 1999).
- Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar* (İstanbul: Alfa, 2000).
- Faruk Şüyun (haz.), *Bugünden Geçmişe, Geçmişten Geleceğe Taner Timur* (İstanbul: Tüyap, 2013).
- Fay Kirby, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, çev. Niyazi Berkes (İstanbul: Tarihçi, 2012).
- Feridun Ergin, "Hürriyet Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi c. 8* (İstanbul: İletişim, 1983), 2087-2088.
- Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi* (Ankara: Bilgi, 1976).
- Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, çev. Sedat Cem Karadeli (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2006).
- Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Hil 1996).
- Fusun Üstel, "Türk Ocakları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce c. 4: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora (İstanbul: İletişim, 2002), 266-267.
- Gencay Şaylan, "Cumhuriyet Bürokrasisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 2 (İstanbul: İletişim, 1983), 298-308.
- Gökhan Atılgan, *Behice Boran: Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı* (İstanbul: Yordam Kitap, 2009).
- Hakan Güldağ ve İbrahim Ekinci, *Aydınlık Bir Adam: Korkut Boratav* (Ankara: İmge, 2010).
- Hakan Koçak, "50'leri İşçi Sınıfı Oluşumunun Kritik Bir Uğrağı Olarak Yeniden Okumak", *Çalışma ve Toplum*, 3 (2008), 69-85.
- Hakan Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve Ak Parti*, çev. Ahmet Yıldız (İstanbul: Kitap, 2005).

- Haluk Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: Soğuk Savaş'tan 'Yeni Dünya Düzeni'ne* (İstanbul: Belge, 1999).
- Haluk Kılıçık, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* c. IV (Ankara: Demokratlar Kulübü, 1992).
- Haluk Kılıçık, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* c. V (Ankara: Demokratlar Kulübü, 1992).
- Haluk Kılıçık, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* c. VI (Ankara: Demokratlar Kulübü, 1992).
- Haluk Kılıçık, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* c. IX (Ankara: Demokratlar Kulübü, 1992).
- Hamit Bozarslan, "Kürtler ve Türkiye Devleti", *Türkiye Tarihi 1839-2010: Modern Dünyada Türkiye*, ed. Reşat Kasaba, çev. Zuhal Bilgin (İstanbul: Kitap, 2011), 353-378.
- Haydar Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)* (İstanbul: Çağdaş, 1996).
- Hıfzı Oğuz Bekata, *Birinci Cumhuriyet Biterken* (Ankara: Çığır, 1960).
- Hikmet Kıvılcımlı, *Eyüp Konuşması* (İstanbul: Derleniş, 2003).
- Hürriyet Partisi, *Hürriyet Partisi Ana Nizamnamesi ve Programı* (Ankara: Örnek, 1956).
- İlhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri* (İstanbul: Tokar, 1977).
- İlkay Sunar, "Demokrat Parti ve Popülizm", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 8 (İstanbul: İletişim, 1983), 2076-2086.
- Jale Özata Dirlikyapan, *Kabuğunu Kıran Hikâye: Türk Öykücülüğünde 1950 Kuşağı* (İstanbul: Metis, 2010).
- Kâzım Taşkent, *Yaşadığım Günler* (İstanbul: YKY, 1997).
- Kemal Karpat, *Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi*, çev. Ceren Elitez (İstanbul: Timaş, 2012).
- Kemal Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi*, çev. Esin Soğancılar (Ankara: İmge, 2007).
- Kemal Sülker, *Türkiye Sendikacılık Tarihi* (İstanbul: TÜSTAV, 2004).
- Kenan Bulutoğlu, *100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye* (İstanbul: Gerçek, 1970).
- Korkut Boratav, *100 Soruda Gelir Dağılımı* (İstanbul: Gerçek, 1980).
- Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985* (İstanbul: Gerçek, 1989).
- Korkut Boratav, "Toplumsal Sınıflar", *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinlerarası İlişkiler*, ed. Gökhan Atılğan ve E. Atilla Aytekin (İstanbul: Yordam Kitap, 2014), 29-40.
- Levent Gönenç ve Levent Cantek, "Toplumsal Değişme ve Mizah Dergileri", *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*, ed. Bülent Duru ve Faruk Alpkaya (Ankara: Phoenix, 2012): 509-537.
- M. Necmeddin Deliorman, *Nuri Demirağ'ın Hayatı ve Mücadeleleri* (İstanbul: Nu. D. Matbaası, 1957).
- Mehmet Ali Aybar, *Mehmet Ali Aybar'ın Müdafaaaları ve Mektupları (1946-1961)*, yay. haz. Barış Ünlü (İstanbul: İletişim 2003).
- Mehmet Ali Birand vd., *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu* (İstanbul: Milliyet, 1995).
- Mehmet Ali Aybar, *Türkiye İşçi Partisi Tarihi 1* (İstanbul: BDS, 1988).
- Mehmet Selik, *Türkiye'de Özel Yabancı Sermaye (1923-1960)* (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, 1961).
- Mehmet Yetiş, "Hegemonya", *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, ed. Gökhan Atılğan ve E. Atilla Aytekin (İstanbul: Yordam Kitap, 2014), 87-98.
- Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Ortadoğu ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c. I, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim, 2005), 615-635.
- Mete Tunçay, "Siyasal Tarih (1950-1960)", *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, yay. yön. Sina Akşin, (İstanbul: Cem 1997), 177-187.
- Metin Çulhaoğlu, "Adnan Menderes: Demokrasi Şehidi mi, 'Demokrasi' Kurbanı mı?", *Lider Biyografileri'ndeki Türkiye*, ed. Seyfi Öngider (İstanbul: Aykırı, 2001), 79-107.
- Metin Tokar, *DP Yokuş Aşağı 1954-1957* (Ankara: Bilgi, 1991).
- Muammer Aksoy, *Partizan Radyo ve D.P.* (Ankara: Forum, 1960).
- Murat Belge, "Ahmet Hamdi Başar'ın Kitabı Dolayısıyla 27 Mayıs Üstüne Düşünceler", *Birikim*, 11 (1976), 14-23.
- Murat Belge, "Kültür", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 5 (İstanbul, İletişim: 2007), 1288-1304.
- Murat Belge, "Tarihi Gelişme Süreci İçinde Aydınlar", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 1 (İstanbul: İletişim, 1983), 122-129.

- Murat Belge, "Türkiye'de Gündelik Hayat", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3 (İstanbul: İletişim 1997), 836-860.
- Murat Toklucu, *Türk Erkeği ve Diğer Mucizeler: Zihinler Altında 20.000 Fersah* (İstanbul: İletişim, 2014).
- Mustafa Aydın, "Süleyman Hilmi Tunahan", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce c. 6: İslamcılık*, ed. Yasin Aktay (İstanbul, İletişim, tarihsiz), 314-318.
- Mustafa Sönmez, *Türkiye'de İş Dünyasının Örgütleri ve Yönelimleri* (İstanbul: Friedrich Ebert Stiftung, 2010).
- Mükerrem Sarol, *Bilinmeyen Menderes II* (İstanbul: Kervan, 1983).
- Mümtaz Soysal, *Anayasanın Anlamı* (İstanbul: Gerçek, 1986).
- Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş* (Ankara: Bilgi, 2007).
- Necdet Subaşı, "1960 Öncesi İslami Neşriyat: Sindirme, Tahayyül ve Tefekkür", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce c. 6: İslamcılık*, ed. Yasin Aktay (İstanbul, İletişim, tarihsiz), 217-235.
- Necip Fazıl Kısakürek, *Büyük Doğu Cemiyeti* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2009).
- Necip Fazıl Kısakürek, *İdeolojya Örgüsü*, 3. baskı (İstanbul, Büyük Doğu: 1976).
- Necmeddin Sefercioğlu, *Milliyetçi Dernekler* (Ankara: Türk Ocakları Ankara Şubesi, 2008).
- Nezih Tavlaş, *Foto Muhabiri Ara Güler* (İstanbul: Fotoğrafevi, 2009).
- Nihat Sargın, *TİP'li Yıllar (1961-1971) Anılar-Belgeler*, c. 1 (İstanbul: Felis, 2001).
- Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu* (Ankara: Bilgi, 1975).
- Nuray Mert, *Merkez Sağın Kısa Tarihi* (İstanbul: Selis, 2007).
- Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde* (İstanbul: Everest, 2009).
- Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları* (İstanbul: Everest, 2009).
- Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği, 1. Kitap: Vukuat Var* (İstanbul: Everest, 2009).
- Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği, 2. Kitap: Hanımın Çiftliği* (İstanbul: Everest, 2009).
- Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği, 3. Kitap: Kaçak* (İstanbul: Everest, 2009).
- Orhan Pamuk, *Kafamda Bir Tuhaflık* (İstanbul: YKY, 20014).
- Orhan Pamuk, *İstanbul, Hatıralar ve Şehir* (İstanbul: YKY, 2015).
- Oya Baydar ve Melek Ulagay, *Bir Dönem, İki Kadın: Birbirimizin Aynasında* (İstanbul: Can, 2011).
- Özgür Gökmen, "Çok Partili Rejime Geçerken Sol: Türkiye Sosyalizminin Unutulmuş Partisi", *Toplum ve Bilim* 78 (1998): 161-186.
- Özgür Öztürk, *Türkiye'de Büyük Sermaye Grupları: Finans Kapitalin Oluşumu ve Gelişimi* (İstanbul: SAV, 2010).
- Rıfat N. Bali "Cevat Rifat Atilhan", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce c. 5: Muhafazakârlık* (İstanbul: İletişim, 2003), 404-407.
- Rıfat N. Bali, *6-7 Eylül 1955 Olayları: Tanıklar-Hatıralar* (İstanbul: Libra, 2010).
- Sabahattin Nal, "Demokrat Parti'nin 1950-1954 Din Siyaseti", *SBF Dergisi*, 3 (2005): 137-171.
- Sabiha Sertel, *Roman Gibi* (İstanbul: Belge, 1987).
- Sadun Aren, *100 Soruda Ekonomi El Kitabı (Türkiye Ekonomisinden Örneklerle)* (İstanbul: Gerçek, 1969).
- Saime Göksu ve Edward Timms, *Romantik Komünist: Nâzım Hikmet'in Yaşamı ve Eseri*, çev. Barış Gümüşbaş, 4. baskı (İstanbul: Doğan, 2001).
- Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes* (İstanbul: Baha, 1967).
- Selin Esen (2010) "18 Nisan 1960 Tarihli Tahkikat Komisyonu", *Mülkiye Dergisi* 267 (2010), 167-192.
- Sibel Bozdoğan, "Modern Türkiye'de Sanat ve Mimari", *Türkiye Tarihi 1839-2010: Modern Dünyada Türkiye*, ed. Reşat Kasaba, çev. Zühal Bilgin (İstanbul: Kitap, 2011), 451-508.
- Sinan Yıldırım, "Demokrat Parti ve Dönemi: Sol Tarihyazımında 'Kayıp' Zamanın İzinde", *Praksis* 18 (2008), 23-42.
- Sinan Yıldırım, "Vatan Cephesi: Demokrat Parti'nin Politik Meşruiyet Krizi ve Toplumsal Muhalefeti Kontrol Altına Alma Çabası", *Türkiye'de Siyasal Muhalefet*, der. Ayşegül Komsuoğlu (İstanbul: Bengi, 2008), 173-207.
- Suat Şükrü Kundakçı, *Bir Ömür Bir Sohbet*, yay. haz. Ersin Tosun (İstanbul: TÜSTAV, 2005).
- Suna Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler [Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme]* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 1976).

- Sungur Savran, "İslamcılık, AKP, Burjuvazinin İç Savaşı", *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP*, ed. Neşecan Balkan vd. (İstanbul: Yordam Kitap, 2014): 53-141.
- Sungur Savran, *Türkiyede Sınıf Mücadeleleri, c.1: 1908-1980* (İstanbul: Yordam Kitap, 2010).
- Süha Göney, "Üniversite Tarihinde Ellili Yıllar ve 27 Mayıs İhtilalinin Etkileri", *Sosyoloji Dergisi*, 23 (2011), 259-324.
- Şaban Sitembölükbaşı, *Türkiyede İslamın Yeniden İnkişafı [1950-1960]* (Ankara: İSAM, 1995).
- Şerafettin Pektaş, *Menderes'li Yıllar: Demokrat Parti Döneminde İşçi Hareketleri* (İstanbul: Fırat, 2012).
- Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* (İstanbul: İletişim, 1998).
- Şerif Mardin, *Türkiyede Toplum ve Siyaset: Makaleler 1* (İstanbul: İletişim, 2000).
- Şerif Mardin, *Bedüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiyede Din ve Toplumsal Değişim*, çev. Metin Çulhaoğlu (İstanbul: İletişim, 1999).
- Şevket Çizmeli, *Menderes: Demokrasi Yıldızı?* (Ankara: Arkadaş, 2007).
- Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam, Cilt III* (İstanbul: Remzi, 1999).
- Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı* (İstanbul: Remzi, 2000).
- Şükran Kurdakul, *Cezaevinden Babıali'ye, Babıali'den TİP'e: Anılar* (İstanbul: Evrensel, 2003).
- T.G., *S.B.F. Hadisesi ve İlim Hürriyeti* (Ankara: Yıldız, tarih yok).
- Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi, 2011).
- Tanıl Bora ve Yüksel Taşkın "Sağ Kemalizm", *Modern Türkiyede Siyasi Düşünce, c. 2: Kemalizm*, ed. Ahmet Insel (İstanbul: İletişim, 2002), 529-545.
- Tanıl Bora, "Adnan Menderes", *Modern Türkiyede Siyasi Düşünce, c. 7: Liberalizm*, ed. Murat Yılmaz, (İstanbul: İletişim, 2001), 482-507.
- Tanıl Bora, "Celal Bayar", *Modern Türkiyede Siyasi Düşünce, c. 2: Kemalizm*, ed. Ahmet Insel (İstanbul: İletişim, 2001), 546-554.
- Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Akımı* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003).
- Tarık Ziya Ekinci, *Kürt Siyasal Hareketlerinin Sınıfsal Analizi* (İstanbul: Sosyal Tarih, 2011).
- Tekin Erer, *On Yılın Mücadelesi* (İstanbul: Ticaret Postası, tarih yok).
- Tevfik Çavdar, "Demokrat Parti", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi c. 8* (İstanbul: İletişim, 1983), 2060-2075.
- Turan Güneş, *Türk Demokrasininin Analizi*, haz. Hurşit Güneş (Ankara: Ümit, 1996)
- Uygur Kocabaşoğlu, *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1980).
- Walter F Weiker, *1960 Türk İhtilali*, çev. Mete Ergin (İstanbul: Cem 1967).
- William Hale, *Türkiyede Ordu ve Siyaset* (İstanbul: Hil, 1996).
- Y. N. Rozaliev, *Türkiyede Sanayi Proletaryası*, çev. Güneş Bozkaya (İstanbul: Yar, 1974).
- Y.N. Rozaliev, *Türkiyede Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)* (Ankara: Onur, 1978).
- Yalçın Küçük, *Aydın Üzerine Tezler 5: 1830-1980* (İstanbul: Tekin, 1997).
- Yaşar Kemal, *Denizler Kurudu: Bu Diyar Baştan Başa -II-* (İstanbul: Toros, 1993).
- Yaşar Kemal, *İnce Memed I* (İstanbul, Toros: 1982).
- Yıldırım Koç, *Türk-İş Tarihinden Portreler: Eski Sendikacıardan Anılar-Gözlemler -I-* (Ankara: Türk-İş, 1998).
- Yıldırım Koç, *Belgelerle Türk-İş Tarihi (1952-1963)* (Ankara: Türk-İş, 2002).
- Yusuf Atılğan, "Çıkılamayan", *Bütün Öyküleri* (İstanbul: YKY, 2002), 64-69.
- Yüksel Akkaya, *Cumhuriyetin Hamalları: İşçiler* (İstanbul: Yordam Kitap, 2010).